



EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Ръководство по
практиката на
Европейската конвенция
за правата на човека

Права на затворниците

Актуално към 30 април 2020 г.



БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНСКИ
КОМИТЕТ

COUNCIL OF EUROPE



CONSEIL DE L'EUROPE

Настоящият превод от английски език е осъществен от Българския хелзинкски комитет и се публикува след съгласуване със Съвета на Европа и с Европейския съд по правата на човека. Българският хелзинкски комитет носи изключителна отговорност за превода.

Това ръководство е подготвено в съответствие с правомощията на юрисконсулта и не обвързва Съда. То може да претърпи редакционни изменения.

Оригиналът на ръководството е на английски език. То се обновява редовно, най-скоро на 30 април 2020 г.

Ръководствата по практиката могат да се изтеглят на www.echr.coe.int (Case-law – Case-law analysis – Case-law guides). За актуални публикации моля следвайте Туитър профила на Съда на <https://twitter.com/echrpublication>.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2020

Съдържание

Съдържание	3
Бележка към читателите	5
Увод	6
I. Общи принципи	7
II. Условия за лишаване от свобода	9
A. Приемане и поддържане на регистрите	10
B. Разпределение	11
C. Настаняване	12
D. Хигиена	14
E. Облекло и постелки	15
F. Храна.....	15
G. Упражнения и отдих	16
H. Обиски и контрол.....	17
I. Транспортиране на затворници	19
III. Контакти с външния свят	21
A. Контакти със семейството и свиждания	21
B. Право на брак	25
C. Защита на различните способы за комуникация	25
IV. Здравеопазване в затвора	28
A. Общи принципи	28
B. Физическо заболяване, увреждане и старост	29
C. Инфекциозни заболявания	32
D. Психиатрична грижа	35
E. Наркозависимост.....	37
F. Други здравни проблеми.....	38
1. Пасивно пушене	38
2. Гладна стачка.....	39
V. Поддържане на добър ред в затвора	41
A. Използване на сила.....	41
B. Използване на средства за съдържане	42
C. Дисциплинарни мерки и наказания.....	43
D. Насилие между затворниците	45
VI. Специални мерки за поддържане на сигурността и безопасността ...46	
A. Специални затворнически режими	47

В. Единична изолация.....	49
VII. Специални категории лишени от свобода	51
А. Жени с бебета и непълнолетни	51
В. Чужди граждани и малцинства	54
С. Доживотно лишени от свобода	55
VIII. Права на затворниците в съдебни производства	59
А. Достъп до правна помощ.....	59
В. Ефективно участие в съдебни производства на национално ниво	60
С. Комуникация със Съда.....	61
IX. Свобода на мисълта, съвестта и религията	62
X. Свобода на изразяването.....	64
XI. Труд в затвора	65
XII. Собствеността на затворниците	67
XIII. Образование.....	68
XIV. Право на гласуване	69
XV. Забрана за дискриминация	71
XVI. Право на вътрешноправно средство за защита	75
XVII. Права на затворниците в екстратериториален контекст	77
А. Общи принципи	77
В. Специфични рискове в екстратериториален контекст	78
Списък на цитираните дела	81

Бележка към читателите

Настоящото ръководство е част от поредицата ръководства по съдебната практика, публикувани от Европейския съд по правата на човека (наричан по-нататък „Съдът“, „Европейският съд“ или „Страсбургският съд“), за да информират практикуващите юристи за най-важните решения на Съда.ⁱ Това конкретно ръководство анализира и обобщава съдебната практика по различни членове на Европейската конвенция за правата на човека (наричана по-нататък „Конвенцията“ или „Европейската конвенция“), свързана с правата на затворниците. Тя трябва да се чете заедно с ръководствата по съдебната практика по отделни членове, към които тя отправя системно.

Цитираната съдебна практика е подбрана сред водещите, важни и/или скорошни решения.*

Решенията на Съда служат не само за решаване на конкретните дела, образувани пред Съда, но в по-общ план – за поясняване, гарантиране и развитие на нормите, установени с Конвенцията, допринасяйки по този начин за спазването от държавите членки на техните задължения, приети като страни по Конвенцията (*Ireland v. the United Kingdom*, 18 January 1978, § 154, Series A no. 25, и, по-наскоро, *Jeronovičs v. Latvia* [GC], no. 44898/10, § 109, 5 July 2016).

Мисията на системата на Конвенцията е да разреши проблемите, възникващи на почвата на публичната политика, в обществен интерес, издигайки по този начин общите стандарти за защита на правата на човека и разпространявайки практиката по правата на човека сред държавите – страни по Конвенцията (*Konstantin Markin v. Russia* [GC], 30078/06, § 89, ECHR 2012). Съдът е подчертавал ролята на Конвенцията като „конституционен инструмент на европейския обществен ред“ в сферата на правата на човека (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [GC], no. 45036/98, § 156, ECHR2005-VI).

* Цитираната практика може да е на някой от двата или и на двата официални езика (английски или френски) на Съда и на Европейската комисия по правата на човека. Освен ако не е специално уговорено, всички отправки са към решение по същество, постановено от камара на Съда. Съкращението „(dec.)“ обозначава решение на Съда [обикновено по допустимост], а „[GC]“ обозначава решение на Голямата камара. Решения на камарата, които не са окончателни когато е обновявано настоящото ръководство, са отбелязани със звезда (*).

ⁱ В английския оригинал става дума за *judgments* и *decisions*. В първия случай се имат предвид актове на Съда, с които се решава спорът както по допустимост, така и по същество. Във втория случай се имат предвид актове както на Съда, така и на Комисията, които в повечето случаи (макар и невинаги) са по допустимостта на жалбата. На български език и за двата случая се е утвърдил не съвсем точният превод „решения“, който не дава възможност да се направи разграничение на терминологично ниво между двата вида актове (за разлика например от утвърдените преводи на руски език като „постановление“ – за *judgment*, и „решение“ – за *decision*). Макар преводът на настоящото ръководство да запазва утвърдените на български език преводи на тези термини, за да се подчертае разграничението между тях по-надолу в текста, при цитирането на *decision* след заглавието на акта в скоби е посочено съкращението *dec*. Във всички останали случаи, в които няма такова обозначение, става дума за *judgment*. – бел. прев.

Увод

1. Съдът често е призван да се произнася по жалби, съдържащи твърдения за нарушения на различни членове на Конвенцията, свързани с третирането на затворници, както и ограничения или намеса в техни права. Съдът е разработил богата съдебна практика, определяща естеството и обхвата на правата на затворниците съгласно Конвенцията и задълженията на националните власти по отношение на третирането на затворниците.
2. Настоящото ръководство съдържа преглед на практиката на Съда, свързана с правата на затворниците. Структурата му отразява различните фази на лишаването от свобода и подробно описва различните аспекти на живота в затвора. Ръководството съдържа напречен анализ на практиката на Съда, като взема предвид всички относими разпоредби на Конвенцията, свързани с правата на затворниците.
3. За целите на настоящото ръководство терминът „затворници“ обхваща предимно лица, които са били задържани под стража от съдебен орган или са били лишени от свобода след присъда, но може да се отнася и за всички останали лица, задържани по някаква друга причина в затвор. Освен това трябва да се отбележи, че тези принципи, свързани с правата на затворниците, могат да се прилагат и за хора, държани в чакални или подобни помещения, предназначени да се използват за кратки периоди от време, като полицейски участъци и места за задържане на мигранти. (*Muršić v. Croatia* [GC], 2016, § 92; вж. например *Georgia v. Russia (I)* [GC], 2014, §§ 192-205; *Khlaifia and Others v. Italy* [GC], 2016, §§ 163-167; *Sakir v. Greece*, 2016, §§ 50-53). Тези принципи може също да се прилагат към лица, задържани в психиатрични учреждения (*Solcan v. Romania*, 2019, §§ 24-29).

I. Общи принципи

Член 3 от Конвенцията

“Никой не може да бъде подлаган на изтезание или нечовешко или унижително отнасяне или наказание.”

Член 5 от Конвенцията

„1. Всеки има право на лична свобода и сигурност. Никой не може да бъде лишен от свобода, освен в следните случаи и по реда, предвиден от закона:

- a) законосъобразно задържане на лице по силата на постановена от компетентен съд присъда;
- b) законосъобразен арест или задържане на лице за неизпълнение на законосъобразно съдебно решение или с цел осигуряване изпълнението на задължение, предписано от закона;
- c) законосъобразен арест или задържане на лице с цел да се осигури явяването му пред компетентен съдебен орган по обосновано подозрение за извършено правонарушение или когато задържането обосновано може да се смята за необходимо, за да се попречи на лицето да извърши правонарушение или да се укрие, след като е извършило правонарушение;
- d) задържане на малолетно или непълнолетно лице на основата на законосъобразно решение, за да се осигури неговия възпитателен надзор или законосъобразно задържане на такова лице с цел да се осигури неговото явяване пред предвидената в закона институция;
- e) законосъобразно задържане на лица с цел да се предотврати разпространението на инфекциозни болести, както и на душевноболни лица, алкохолици, наркомани или скитници;
- f) законосъобразен арест или задържане на лице с цел да се предотврати неразрешеното му влизане в страната или на лице, против което се предприемат действия за неговото депортиране или екстрадиране...”

Член 8 от Конвенцията

„1. Всеки има право на неприкосновеност на личния и семейния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията.

2. Намесата на държавните власти в упражняването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.”

4. Според практиката на Съда, Конвенцията на спира пред вратата на затвора (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 2013, § 836; *Klibisz v. Poland*, 2016, § 354). Като цяло лишените от свобода продължават да се ползват с всички основни права и свободи, гарантирани от Конвенцията, освен правото на свобода, когато законно наложеното задържане изрично попада в обхвата на член 5 от Конвенцията. Например затворниците не могат да бъдат малтретирани, подложени на нечовешко или унижително наказание или условия, противоречащи на член 3 от Конвенцията; те продължават да се ползват от правото на зачитане на семейния живот; правото на свобода на изразяване; правото да практикуват своята религия; правото на ефективен достъп до адвокат или до съд за целите на член 6; правото на зачитане на кореспонденцията (*Hirst v. the United Kingdom (no. 2)* [GC], 2005, § 69).

5. Всички ограничения върху тези други права трябва да бъдат оправдани като подобно оправдание може да се намери в съображенията за сигурност, по-специално предотвратяването на престъпления и безредици, които неизбежно произтичат от обстоятелствата на лишаване от свобода. Но няма съмнение, че затворникът не се лишава от правата си по Конвенцията само поради статута си на лишен от свобода с присъда (*Ibid.*, §§ 69-70).

6. Основният принцип, залегнал в основата на практиката на Съда, свързана с правата на затворниците, е необходимостта от третиране на всички лица, лишени от свобода, с уважение към тяхното достойнство и човешки права. Самата същност на системата на Конвенцията за защита на правата на човека се основава на зачитането на човешкото достойнство (*Bouyid v. Belgium* [GC], 2015, §§ 89-90), което се разпростира също така и върху третирането на затворниците (*Vinter and Others v. the United Kingdom* [GC], 2013, § 113).

7. По-специално съществува силна връзка между понятията за „унизително отнасяне“ и зачитане на „достойнството“ (*Bouyid v. Belgium* [GC], 2015, § 90). Така, когато третирането принижавя или унижава определено лице, показвайки липса на уважение, или отнема от неговото/нейното човешко достойнство, или предизвиква чувство на страх, терзание или малоценност, способни да разрушат моралната и физическата съпротива на индивида, то може да се характеризира като унижително и попада в обхвата на забраната по член 3 (*Muršić v. Croatia* [GC], 2016, § 98; *Ananyev and Others v. Russia*, 2012, § 140; *Varga and Others v. Hungary*, 2015, § 70).

8. В контекста на лишаване от свобода Съдът постоянно подчертава, че за да попаднат в обхвата на член 3, предизвиканите страдание и унижение трябва във всички случаи да надхвърлят този неизбежен елемент на страдание и унижение, свързан със задържането. Държавата трябва да гарантира, че дадено лице е задържано при условия, които са съвместими с уважението на човешкото достойнство, че начинът и методът на изпълнение на мярката не го подлагат на неприятности или трудности, надвишаващи неизбежното ниво на страдание, присъщи на задържането и че, предвид практическите изисквания на лишаването от свобода, неговото здраве и добро физическо състояние са гарантирани по подходящ начин (*Kudła v. Poland* [GC], 2000, §§ 92-94; *Idalov v. Russia* [GC], 2012, § 93; *Muršić v. Croatia* [GC], 2016, § 99).

9. Дори липсата на намерение да се принижавя или унижава задържания чрез поставянато му в лоши условия, въпреки че това следва да се вземе предвид, не изключва категорично констатиранието на нарушение на член 3 от Конвенцията. (*Peers v. Greece*, 2001, § 74; *Mandić and Jović v. Slovenia*, 2011, § 80). Така констатацията, че властите са подложили жалбоподател на трудности, превишаващи неизбежното ниво на страдания, присъщи на задържането в нарушение на член 3, по никакъв начин не може да бъде изменена поради липсата на каквато и да е индикация, че властите са действали с умисъл да принижат или унижат жалбоподателя (*Helhal v. France*, 2015, § 63). Съдът подчертава, че лицата, лишени от свобода, са в уязвимо положение и че властите имат задължение да ги защитават (*Rooman v. Belgium* [GC], 2019, § 143).

10. Във връзка с това Съдът също така е приел, че ответното правителство е длъжно да организира своята пенитенциарна система по такъв начин, че да гарантира зачитането на достойнството на задържаните лица, независимо от финансовите или логистичните затруднения. (*Muršić v. Croatia* [GC], 2016, § 99; *Neshkov and Others v. Bulgaria*, 2015, § 229).

11. В своята практика относно правата на затворниците съгласно различни разпоредби на Конвенцията, Съдът поставя особен акцент върху принципа на реабилитацията, т.е. реинтеграцията в обществото на осъденото лице (*Murray v. the Netherlands* [GC], 2016, § 101). Той обаче е отбелязал, че наказанието си остава една от целите на лишаването от свобода (*Ibid.*) и че същностната функция на присъдата е да се защити обществото, например чрез възпрепятстване на престъпника да извърши ново престъпление и по този начин да причини допълнителна вреда (*Mastromatteo v. Italy* [GC], 2002, § 72). В същото време Съдът е признал за легитимна целта на политиката на прогресивна социална реинтеграция на лицата, осъдени на лишаване от свобода. От тази гледна точка той признава ролята на мерките - като временно освобождаване - позволяващи социална реинтеграция на затворници, дори когато те са осъдени за насилствени престъпления (*Ibid.*).

12. Съвсем наскоро Съдът отбеляза, че акцентът в европейската наказателна политика е върху реабилитационната цел на лишаването от свобода, дори и при доживотно осъдените. Така например, при обстоятелства, при които правителството се уповава единствено на риска,

представяван от нарушителите за обществото, за да обоснове продължителното им лишаване от свобода, трябва също така да се има предвид необходимостта от насърчаване на реабилитацията на тези нарушители. Освен това независимо от факта, че Конвенцията не гарантира като такова право на реабилитация, практиката на Съда предполага, че на осъдените лица, включително на доживотно осъдените, трябва да бъде разрешено да се реабилитират. Въпреки че държавите не носят отговорност за реабилитацията на доживотно осъдените, те все пак имат задължение да дават възможност на такива затворници да се реабилитират. Това трябва да се разглежда като задължение за предоставяне на средства, не като такова за постигане на резултат. Това обаче включва позитивно задължение за осигуряване на затворнически режими за доживотно осъдените, които са съвместими с целта на реабилитацията и дават възможност на такива затворници да постигнат напредък към реабилитацията си (*Murray v. the Netherlands* [GC], 2016, §§ 101-104).

II. Условия за лишаване от свобода

Член 3 от Конвенцията

„Никой не може да бъде подлаган на изтезание или нечовешко или унижително отнасяне или наказание.”

Член 5 от Конвенцията

„1. Всеки има право на лична свобода и сигурност. Никой не може да бъде лишен от свобода, освен в следните случаи и по реда, предвиден от закона:

- a) законосъобразно задържане на лице по силата на постановена от компетентен съд присъда;
- b) законосъобразен арест или задържане на лице за неизпълнение на законосъобразно съдебно решение или с цел осигуряване изпълнението на задължение, предписано от закона;
- c) законосъобразен арест или задържане на лице с цел да се осигури явяването му пред компетентен съдебен орган по обосновано подозрение за извършено правонарушение или когато задържането обосновано може да се смята за необходимо, за да се попречи на лицето да извърши правонарушение или да се укрие, след като е извършило правонарушение;
- d) задържане на малолетно или непълнолетно лице на основата на законосъобразно решение, за да се осигури неговия възпитателен надзор или законосъобразно задържане на такова лице с цел да се осигури неговото явяване пред предвидената в закона институция;
- e) законосъобразно задържане на лица с цел да се предотврати разпространението на инфекциозни болести, както и на душевноболни лица, алкохолици, наркомани или скитници;
- f) законосъобразен арест или задържане на лице с цел да се предотврати неразрешеното му влизане в страната или на лице, против което се предприемат действия за неговото депортиране или екстрадиране...”

Член 8 от Конвенцията

„1. Всеки има право на неприкосновеност на личния и семейния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията.

2. Намесата на държавните власти в упражняването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.”

13. Различните въпроси, свързани с условията на лишаване от свобода, и по-специално въпросът за пренаселеността на затворите, станаха предмет на процедури за пилотни решения по отношение на следните държави: България (*Neshkov and Others v. Bulgaria*, 2015); Унгария (*Varga*

and Others v. Hungary, 2015); Италия (*Torreggiani and Others v. Italy*, 2013); Полша (*Orchowski v. Poland*, 2009; *Norbert Sikorski v. Poland*, 2009); Румъния (*Rezmiveş and Others v. Romania*, 2017); Русия (*Ananyev and Others v. Russia*, 2012); и Украйна (*Sukachov v. Ukraine**, 2020).

14. В този контекст Съдът е подчертал необходимостта от подобряване на условията за лишаване от свобода във водещи решения по отношение на следните държави: Белгия (*Vasilescu v. Belgium*, 2014); Франция (*J.M.B. and Others v. France**, 2020); Гърция (*Samaras and Others v. Greece*, 2012; *Tzamalīs and Others v. Greece*, 2012; *Al. K. v. Greece*, 2014); Румъния (*Iacov Stanciu v. Romania*, 2012); Словения (*Mandić and Jović v. Slovenia*, 2011; *Štrucl and Others v. Slovenia*, 2011); Република Молдова (*Shishanov v. the Republic of Moldova*, 2015); и Португалия (*Petrescu v. Portugal*, 2019).

А. Приемане и поддържане на регистрите

15. Както се потвърждава от практиката на Съда, никое лице не трябва да бъде приемано или задържано без валидно разпореждане за задържане. Периодът на задържане по принцип е „законен“ и валиден, ако се основава на съдебно решение (*Mooren v. Germany* [GC], 2009, § 74). Всеки недостатък в съдебното разпореждане не е задължително да направи задържането незаконно. Съдът разграничава разпореждания, които са *ex facie* невалидни, което ще се случи, ако недостатъкът в заповедта е „груба и очевидна нередност“, и тези, които са *prima facie* валидни и ефективни, освен ако и докато не бъдат отменени от по-висш съд. Съответно, освен ако не представляват груба и очевидна нередност, дефектите в разпореждането за задържане могат да бъдат отстранени в хода на съдебния контрол (*Ibid.*, § 75).²

16. Във връзка с това следва да се отбележи, че изискването на член 5 § 1 (а) от Конвенцията дадено лице да бъде законно задържано след „осъждане от компетентен съд“ не означава, че Съдът трябва да подложи производството, довело до това осъждане на всеобхватен контрол и да се провери дали то е спазило изцяло всички изисквания на член 6 от Конвенцията.³ Съдът също така е приел, че ако „осъждане“ е резултат от производство, което представлява „явен отказ от правосъдие“, а именно явно противоречат на разпоредбите на член 6 или на принципите, въплътени в него, произтичащото от това лишаване от свобода не би било оправдано съгласно член 5 § 1 (а) (*Stoichkov v. Bulgaria*, 2005, § 51).

17. Във всеки случай практиката на задържане на обвиняемите/подсъдимите без конкретно правно основание или ясни правила, уреждащи тяхното положение, е несъвместима с принципите на правна сигурност и защита от произвол, които са червени нишки в Конвенцията, и с върховенството на правото (*Svershov v. Ukraine*, 2008, § 54). Всяко лишаване от свобода трябва да съответства на целта да се защити индивидът от произвол (*Saadi v. the United Kingdom* [GC], 2008, § 67).

18. Всяко лишаване от свобода и приемане в място за задържане трябва да бъде надлежно регистрирано. Съдът приема, че непризнатото задържане на дадено лице е пълно отрицание на основните гаранции, съдържащи се в член 5 от Конвенцията, и разкрива най-тежко нарушение на тази разпоредба (*El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* [GC], 2012, § 233). Липсата на запис по такива въпроси като датата, часа и мястото на задържане, името на задържания, причините за задържането и името на лицето, което го изпълнява, трябва да се разглежда като несъвместимо с изискването за законосъобразност и със самата цел на член 5 от Конвенцията (*Fedotov v. Russia*, 2005, § 78; *Mushegh Saghatelyan v. Armenia*, 2018, § 165).

19. В някои случаи при задържането може да се наложи да се проучи и семейната ситуация на задържаното лице, тъй като може да възникне проблем по отношение на грижите за неговото дете, след като то е задържано под стража (*Hadzhieva v. Bulgaria*, 2018, §§ 60-67).

20. В контекста на процедурите за приемане също така е важно записването на информация за здравето на затворника, включително, ако е необходимо, извършването на медицински преглед. Във връзка с това Съдът е приел, че естеството на задълженията на държавата по отношение на здравето на задържаните лица може да е различно в зависимост от това дали някоя от придобитите болести е заразна или не е заразна. Според Съда разпространението на

² Вж. по-подробно [Guide on Article 5 of the European Convention on Human Rights](#).

³ Вж. по-подробно [Guide on Article 6 \(criminal limb\) of the European Convention on Human Rights](#).

заразни болести и в частност на туберкулоза, хепатит и ХИВ/СПИН трябва да бъде проблем на общественото здраве, особено в затворите. Ето защо Съдът счита за желателно със съгласието на задържаните те да имат достъп в разумен срок след приемането си в затвора до безплатни скринингови тестове за хепатит и ХИВ/СПИН (*Cătălin Eugen Micu v. Romania*, 2016, § 56).

21. Във връзка с това е важно да се има предвид, че личните медицински данни спадат към личния живот на човека. Според практиката на Съда защитата на личните данни, не на последно място на медицинските данни, е от основно значение за упражняването на правото на зачитане на личния и семейния живот, гарантирано от член 8 от Конвенцията.⁴ Спазването на поверителността на здравните данни е жизненоважен принцип в правните системи на всички държави-страни по Конвенцията. От решаващо значение е не само да се зачита чувството за поверителност на пациента, но и да се запази доверието му в медицинската професия и в здравните служби като цяло. Без такава защита тези, които се нуждаят от медицинска помощ, могат да се въздържат да разкрият такава информация от личен и интимен характер, каквато може да е необходима, за да получат подходящо лечение и дори да потърсят такава помощ, като по този начин застрашат собственото си здраве и, в случай на заразни болести, и това на общността. Ето защо Съдът изисква националното законодателство да предоставя подходящи гаранции за предотвратяване на такова съобщаване или разкриване на лични здравни данни, което може да е в противоречие с гаранциите по член 8 от Конвенцията (*Mockutė v. Lithuania*, 2018, § 93).

22. Подобни съображения се отнасят и до съхраняването и използването на други лични данни. Съдът подчертава, че необходимостта от такива защитни мерки е още по-голяма що се отнася до защитата на личните данни, подложени на автоматична обработка. Вътрешното законодателство трябва по-специално да гарантира, че тези данни са относими и не са прекомерни по отношение на целите, за които се съхраняват, и че те се съхраняват във форма, която позволява идентифициране на субектите на данни не повече от необходимото за целта, за която тези данните се съхраняват. Вътрешното законодателство трябва също така да предостави подходящи гаранции, за да осигури, че съхраняваните лични данни са ефективно защитени от неправилна употреба и злоупотреба (*S. and Marper v. the United Kingdom* [GC], 2008, § 103; *Gardel v. France*, 2009, § 62).

В. Разпределение

23. Конвенцията не дава право на затворниците да избират мястото си на лишаване от свобода, а фактът, че затворниците са разделени от семействата си и на известно разстояние от тях, е неизбежна последица от тяхното лишаване от свобода. Независимо от това, задържането на дадено лице в затвор, който е толкова далеч от семейството му, че посещенията са много трудни или дори невъзможни, при някои обстоятелства може да представлява намеса в семейния живот, тъй като възможността членовете на семейството да посещават затворника е жизненоважно за поддържане на семейния живот. Следователно съществена част от правото на затворниците на зачитане на семейния живот е затворническите власти да им помагат да поддържат контакт с близките членове на семействата им (*Vintman v. Ukraine*, 2014, § 78).⁵

24. Така например по делото *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 2013, § 838, Съдът стигна до заключението, че разпределението на жалбоподателите в отдалечен затвор (разположен на няколко хиляди километра от града, в който живее семейството им) представлява намеса в техните права по член 8. Съдът взе предвид по-специално дългите разстояния, географското положение на съответните колонии и реалността на руската транспортна система, което прави пътуването от родния град на жалбоподателите до техните колонии дълго и изтощително начинание, особено за техните малки деца. В резултат на това жалбоподателите са получили по-малко посещения от семействата си. По същия начин Съдът е установил, че е имало намеса в

⁴ Вж. по-подробно *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights*.

⁵ Вж. по-долу раздела „Контакти със семейството и свиждания“ на настоящото ръководство.

правата по член 8 по отношение на затворник, в ситуация, когато той е бил разпределен в затвор на 700 километра от застаряващата си майка, която е имала медицински проблеми и е трябвало да пътува около дванадесет до шестнадесет часа, използвайки местна влакова връзка, за да види сина си, което е довело до това, че жалбоподателят не я е виждал около десет години (*Vintman v. Ukraine*, 2014, §§ 80-83; вж. също *Rodzevillo v. Ukraine*, 2016, §§ 83-87).

25. Намесата в правата на лишените от свобода в този контекст трябва да бъде обоснована в съответствие с член 8 § 2 от Конвенцията и затворникът трябва да има на свое разположение ефективно средство за защита, за да оспори мерките, които пречат на неговите права (*Vintman v. Ukraine*, 2014, §§ 84, 99, 104 и 115-117).⁶ Нещо повече, националните власти трябва да предоставят на затворника реалистична възможност да изтъкне мотиви срещу разпределянето му в определено място за лишаване от свобода и да ги претеглят на фона на всякакви други съображения в светлината на изискванията на член 8 от Конвенцията (*Polyakova and Others v. Russia*, 2017, § 100).

26. Но Конвенцията не гарантира като такова правото на междудържавен трансфер на затворници (*Serce v. Romania*, 2015, §§ 53-55; *Palfreeman v. Bulgaria* (dec.), 2017, §§ 36-39). Освен това в контекста на тероризма, Съдът е одобрил различните подходи на органите, насочени към прекъсване на връзките между съответните затворници и тяхната първоначална престъпна среда, за да се сведе до минимум риска от поддържане на контакт с терористични организации. Важните съображения в това отношение са наличието на адекватни предпазни мерки за защита на засегнатия затворник от злоупотреба и мерките, предприети от властите за осигуряване на контакт между затворника и неговото семейство и приятели (*Labaca Larrea and Others v. France* (dec.), 2017; *Fraille Iturralde v. Spain* (dec.), 2019).

27. И накрая, трябва да се отбележи, че докато преместването на затворници от едно учреждение в друго може да бъде оправдано от съображения за сигурност, неоправданото многократно прехвърляне на затворници може да породи проблем по член 3 от Конвенцията (*Bamouhammad v. Belgium*, 2015, § 125-132).

С. Настаняване

28. Съдът често е призоваван да се произнася по жалби, твърдящи нарушение на член 3 от Конвенцията, поради недостатъчно лично пространство, предоставено на затворниците, главно по отношение на килиите с много настанени. Съдът многократно е подчертавал, че съгласно член 3 не може да определи веднъж завинаги определен брой квадратни метри, които трябва да бъдат осигурени на един лишен от свобода, с цел съобразяване с Конвенцията. Съдът счита, че редица други важни фактори, като продължителността на задържането, възможностите за упражнения на открито, както и физическото и психическо състояние на задържания, играят важна роля при преценката на това дали условията на задържане отговарят на гаранциите по член 3 (*Muršić v. Croatia* [GC], 2016, § 103; вж. също *Samaras and Others v. Greece*, 2012, § 57; *Varga and Others v. Hungary*, 2015, § 76). Независимо от това, крайната липса на пространство в затворническите килии натезжава изключително като аспект, който трябва да бъде взет предвид, за да се установи дали оспорените условия на задържане са „унизителни“ по смисъла на член 3 от Конвенцията (*Orchowski v. Poland*, 2009, § 122; *Ananyev and Others v. Russia*, 2012, § 143).

29. По делото *Muršić v. Croatia* [GC], 2016, §§ 136-141, Съдът е изяснил своя подход към оплакванията за недостатъчно лично пространство в помещенията с много обитатели. Той потвърждава стандартът, преобладаващ в съдебна му практика, за 3 кв. м. площ на един лишен от свобода в килии с няколко настанени като подходящ минимален стандарт съгласно член 3 от Конвенцията. Когато личното пространство, което е на разположение на задържания, падне под 3 кв. м. площ в килии с няколко настанени в затворите, липсата на лично пространство се счита за толкова сериозна, че възниква силна презумпция за нарушение на

⁶ Вж. по-подробно, *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights*.

член 3. Тежестта на доказване пада върху ответното правителство да обори тази презумпция, като покаже, че има фактори, които са в състояние да компенсират адекватно ограниченото разпределение на личното пространство.

30. Силната презумпция за нарушение на член 3 обикновено може да бъде оборена само ако кумулативно са изпълнени следните фактори:

- намаляванията на изискваното минимално лично пространство от 3 кв.м. са кратки, случайни и незначителни;
- такива намалявания са придружени от достатъчна свобода на движение извън килията и адекватни дейности извън килията; и
- жалбоподателят е задържан в това, което, разгледано като цяло, би могло да се определи като подходящо място за задържане, и няма други утежняващи аспекти на условията на неговото/нейното задържане.

31. В случаите, когато се разглежда жалба относно затворническа килия, имаща площ в диапазона от 3 до 4 кв. м. лично пространство на затворник, факторът площ остава важен в преценката на Съда за адекватността на условията на задържане. В такива случаи ще се установи нарушение на член 3 ако факторът площ е съчетан с други аспекти на неподходящи материални условия на задържане, свързани по-специално с достъпа до упражнения на открито, естествената светлина или въздух, наличието на вентилация, адекватността на стайната температура, възможността за самостоятелно използване на тоалетната и спазването на основните санитарни и хигиенни изисквания.

32. Когато задържаният разполага с повече от 4 кв. м. лично пространство в килия за настаняване на няколко души в затвора и поради това не възниква въпрос по отношение на личното пространство, други аспекти на материалните условия на задържане остават от значение за преценката на Съда на адекватността на условията на задържане на жалбоподателя съгласно член 3 от Конвенцията.

33. В този контекст Съдът също така подчертава важноста на ролята на Комитета за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унизително отнасяне или наказание (КПИ) за наблюдение на условията на задържане и на стандартите, които той е развил в тази връзка. Съдът подчертава, че когато решава дела относно условията на задържане, той отдава значение на тези стандарти и на спазването им от държавите членки.

34. Що се отнася до методологията за изчисляване на минималното лично пространство, отредено на задържан в помещения за няколко души, Съдът се позовава на методологията на КПИ по въпроса, според който вътрешният санитарен възел не трябва да се брои в общата площ на килията. От друга страна, изчисляването на наличната площ в килията включва пространството, заето от мебели. Важното при тази оценка е дали задържаните са имали възможност да се движат нормално в килията (*Muršić v. Croatia*, 2016, § 114).

35. Освен това в *Muršić*, §§ 127-128, Съдът изяснява методологията си за оценка на условията за задържане. По-конкретно, Съдът подчертава, че придава особено значение на обективните трудности, които изпитват жалбоподателите при събирането на доказателства, за да обосноват твърденията си за условията на задържане. Жалбоподателите обаче трябва да предоставят подробна и непротиворечива информация за фактите, от които се оплакват. В някои случаи жалбоподателите са в състояние да предоставят поне някои доказателства в подкрепа на своите оплаквания. Съдът е разгледал като доказателства например писмени изявления на други затворници или по възможност снимки, предоставени от жалбоподателите в подкрепа на техните твърдения.

36. След като бъде направено достоверно и разумно подробно описание на предполагаемите унизителни условия на задържане, представляващи *prima facie* случай на лошо третиране, тежестта на доказване се прехвърля върху ответното правителство, което единствено има достъп до информация, способна да потвърди или опровергае твърденията. По-специално от него се изисква да събере и представи съответните документи и да предостави подробна

информация за условията на задържане на жалбоподателя. Относима информация от други международни органи като КПИ относно условията на задържане, както и от компетентните национални органи и институции също информират решението на Съда по въпроса.

37. Друг важен аспект на адекватното настаняване на затворниците е безпрепятственият и достатъчен достъп до естествена светлина и чист въздух в килиите им. В много случаи Съдът е констатирал, че ограниченията за достъп до естествена светлина и въздух поради монтирането на метални капаци сериозно влошава положението на затворниците във вече препълнена килия и накланя везните до голяма степен в полза на нарушение на член 3. Обаче при липса на индикации за пренаселеност или неизправност на вентилационната система и изкуственото осветление, отрицателното въздействие на капациите не достига само по себе си прага на суровост, който би попадал в обхвата на член 3 (*Ananyev and Others v. Russia*, 2012, §§ 153-154, с допълнителни препратки).

38. Съдът също така изяснява, че свободният поток на естествен въздух не трябва да се бърка с неподходящо излагане на лоши външни условия, включително екстремни горещини през лятото или минусови температури през зимата. В някои случаи жалбоподателите са се оказали в особено тежки условия, тъй като прозорецът на килията е бил снабден с капаци, но не е имал стъклопакет. В резултат от това те са страдали както от недостатъчен достъп до естествена светлина и въздух, така и от излагане на ниски зимни температури, без да имат възможност да се предпазят от студа, проникващ в килията отвън (*Ibid.*, § 155).

D. Хигиена

39. Съдът е приел, че достъпът до подходящо оборудвани и хигиенични санитарни помещения е от първостепенно значение за поддържане на чувството на лично достойнство на затворниците. Хигиената и чистотата не само са неразделна част от уважението, което хората дължат на телата си и на своите съседи, с които споделят помещения за дълги периоди от време, те също представляват условие и същевременно необходимост за опазване на здравето. Истински хуманна среда не е възможна без лесен достъп до тоалетни или възможност да се поддържа чистотата на тялото (*Ananyev and Others v. Russia*, 2012, § 156). Нещо повече, липсата на адекватен достъп до подходящи санитарни помещения повдига въпрос за позитивното задължение на националните власти да осигурят минимално ниво на уединение за лишените от свобода съгласно член 8 от Конвенцията (*Szafrański v. Poland*, 2015, §§37-41).

40. Що се отнася до достъпа до тоалетните, много дела засягат гърне, разположено в ъгъла на килията, като липсва каквото и да е отделяне от зоната за всекидневно обитаване или, в подобря случай – отделено с преграда, висока приблизително един до един и половина метра. Такава близост и публично излагане се считат за неприемливи от хигиенна гледна точка, но също така лишават задържаня, използващ тоалетната, от всякаква неприкосновеност на личния живот, тъй като той се намира по всяко време в ползрението на другите затворници, седящи в леглата си, а също и на охранители, гледащи през шпионката на вратата (например, *Aleksandr Makarov v. Russia*, 2009, § 97; *Longin v. Croatia*, 2012, § 60). В някои случаи Съдът приема, че липсата на неприкосновеност на личния живот в резултат на откритостта на тоалетната зона или трудностите, свързани с възможността да се използва тоалетната в килията поради пренаселеност, са се отразили особено тежко на жалбоподателите, които страдат от конкретно заболяване. (*Moiseyev v. Russia*, 2008, § 124; *Lonić v. Croatia*, 2014, § 76).

41. В допълнение, ограниченото време за вземане на душ също влияе на хигиената и може да се счита за унизително отношение към затворниците. Съдът например е приел, че възможността да се взема душ не повече от веднъж на десет дни или петнадесет до двадесет минути веднъж седмично е очевидно недостатъчна за поддържане на добра лична хигиена. Нещо повече, в много случаи начинът на организиране на къпането не е предоставил на задържаните никакво елементарно уединение, тъй като те са били отвеждани в помещенията за баня като група, една килия след друга, а броят на функциониращите душ глави понякога е

бил твърде малък за всички тях (*Ananyev and Others v. Russia*, 2012, § 158, с допълнителни препратки).

42. Необходимите санитарни предпазни мерки също трябва да включват мерки срещу заразяване с гризачи, бълхи, въшки, дървеници и други вредители. Такива мерки предполагат достатъчни и адекватни съоръжения за дезинфекция, осигуряване на почистващи препарати и редовна фумигация и инспекция на килиите, и по-специално спалното бельо и матраците, както и площите, използвани за съхраняване на храна. Това е неотменим елемент на предотвратяването на кожни заболявания, като краста, която изглежда е често срещано явление в руските следствени затвори (*Ibid.*, § 159; *Neshkov and Others v. Bulgaria*, 2015, § 243).

43. Съдът също така е приел, че изискванията за хигиена или сигурност не могат да обосновават правила, предвиждащи абсолютна забрана на затворниците, поддържащи брада, независимо от нейната дължина, поддържане или други съображения, когато тези правила не предвиждат никакви изключения от тази забрана (*Biržietis v. Lithuania*, 2016, §§ 55-58).

44. По отношение на правилата, които задължават затворниците да остригат главите си, Съдът подчертава, че особеност на принудителното остригане на косата на затворника е, че то представлява принудителна промяна на външния вид на лицето чрез премахване на косата му. Лицето, обект на такова отношение, е много вероятно да изпита чувство за малоценност, тъй като физическият му вид се променя против неговата воля. Освен това поне за определен период от време затворник, чиято коса е остригана, носи белега на третирането, на което е бил подложен. Този белег е видим веднага за другите, включително затворническия персонал, другите лишени от свобода и посетителите или обществеността, ако затворникът бъде освободен или изведен на публично място скоро след това. Засегнатото лице е много вероятно да се почувства наранено в своето достойнство от факта, че носи видим физически белег. Поради това Съдът счита, че принудителното остригане на косата на затворниците по принцип е акт, който може да доведе до унизяване на човешкото достойнство или може да възбуди у тях чувство за малоценност, способно е да ги унизи и потисне. Въпреки това, дали е достигнат или не минималният праг на суровост и, следователно, дали третирането, предмет на оплакването, представлява унизително отнасяне в противоречие с член 3 от Конвенцията, ще зависи от конкретните факти по делото, включително от личните обстоятелства на жертвата, контекстът, в който оспорваният акт е извършен и неговата цел (*Yankov v. Bulgaria*, 2003, §§ 112-114).

Е. Облекло и постелки

45. Проблем с неподходящи постелни принадлежности често възниква в контекста на широк проблем с пренаселеността на затворите. Практиката на Съда утвърждава принципа един затворник, едно легло. В много случаи Съдът е намирал нарушения на член 3 от Конвенцията, когато затворниците не са имали индивидуално място за спане и е трябвало да спят на смени. (*Ananyev and Others v. Russia*, 2012, § 146, с допълнителни препратки). Подари това Съдът подчертава, че всеки задържан трябва да има индивидуално място за спане в килията (*Ibid.*, § 148(a)). Важно е също така да се имат предвид хигиенните изисквания, свързани с адекватните постелни принадлежности.⁷

46. Що се отнася до облеклото, Съдът е приел, че въпреки че изискването затворниците да носят затворнически дрехи може да се разглежда като намеса в личния им живот, то несъмнено се основава на легитимната цел за защита на интересите на обществената безопасност и предотвратяването на обществени безредици и престъпления (*Nazarenko v. Ukraine*, 2003, § 139). Освен това Съдът не счита, че искането за носене на лични дрехи в затвора е защитено по член 9 от Конвенцията⁸ (*McFeeley and Others v. the United Kingdom*, 1980, решение на Комисията).

47. Въпреки това, изискването затворник да облича затворнически дрехи по време на

⁷ Вж. по-подробно раздела „Хигиена“ в настоящото ръководство.

⁸ Вж. по-подробно *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights*.

неговите посещения на клиники извън затвора представлява намеса в неговото право на зачитане на личния живот, гарантирано от член 8 от Конвенцията (*T.V. v. Finland*, 1994, решение на Комисията). По делото *Giszczak v. Poland*, 2011, §§ 36-41), където на затворник не е била предоставена навременна и адекватна информация за условията на отпуската му от затвора, а именно задължение той да носи затворнически дрехи и вериги, което е довело до отказа му да присъства на погребение, Съдът намира нарушение на член 8 от Конвенцията.

Ф. Храна

48. Съдът е приел, че когато храната, която се дава на затворник е очевидно недостатъчна, това повдига въпрос по член 3 от Конвенцията (*Dudchenko v. Russia*, 2017, § 130). Такъв е бил случаят например когато на жалбоподателя е било давано само едно ядене на ден (*Kadiķis v. Latvia (no. 2)*, 2006, § 55; *Stepuleac v. Moldova*, 2007, § 55). Въпреки това, когато храната, която се дава на затворниците, е била редовно инспектирана от затворническият лекар и от компетентните държавни органи и когато на затворниците са се предлагали три хранения на ден, които не изглеждат нестандартни или неадекватни, Съдът не счита, че възниква въпрос по член 3 от Конвенцията, независимо от недоволството на затворника от храната (*Muršić v. Croatia* [GC], 2016, § 166).

49. Проблемът с адекватното хранене става ключов по делото на кърмеща майка, задържана в затвора (*Korneykova and Korneykov v. Ukraine*, 2016, § 141).⁹ То може да се отнася също и за третирането на затворниците по време на тяхното транспортиране до съда (*Starokadomskiy v. Russia*, 2008, § 58)¹⁰ или по време на приемането на лицето в затвора (*S.F. and Others v. Bulgaria*, 2017, § 87).

50. Проблем, свързан с храненето, може да възникне и когато затворническите власти отказват да осигурят на затворника определена диета. Комисията счита, че задължението на властите да осигуряват хранене на затворници може да се тълкува като изискване за отчитане на специалните хранителни изисквания, а именно храна, която затворниците не могат да консумират, като се имат предвид религиозни или други пречки (*D and E.S. v. United Kingdom*, 1990, решение на Комисията). В това отношение Съдът също така подчертава, че осигуряването на храна на затворник, съвместима с неговите религиозни убеждения, е важно, тъй като спазването на правилата за хранене може да се счита за пряк израз на убеждения по смисъла на член 9 от Конвенцията (*Jakóbski v. Poland*, 2010, § 45; *Vartic v. Romania (no. 2)*, 2013, §§ 33-36).¹¹

51. Така например по делото *Jakóbski v. Poland*, 2010, §§ 48-55, Съдът прие, че решението на жалбоподателя да спазва вегетарианска диета може да се счита за мотивирано или вдъхновено от религия (будизъм) и не е необосновано. Следователно отказът на затворническите власти да му осигурят подобна диета попада в приложното поле на член 9. Макар Съдът да е бил готов да приеме, че решението за специално третиране на един затворник в системата може да има финансови последици за институцията, той е трябвало да прецени дали държавата е постигнала справедлив баланс между различните интереси. Жалбоподателят просто е поискал да му бъде предоставена диета без месни продукти. Ястията му не е трябвало да бъдат приготвяни и сервирани по предписан начин, нито пък са се изисквали специални продукти. Не му е била предложена никаква алтернативна диета и не е била консултирана будистката мисия по въпроса за подходящата диета. Съдът не е убеден, че осигуряването на вегетарианска диета би довело до нарушаване на управлението на затвора или до понижаване на стандарта на хранене, осигурен за други затворници. Поради това той стига до заключението, че властите не са успели да постигнат справедлив баланс между интересите на жалбоподателя и затворническите власти.

⁹ Вж. раздела „Жени с бебета и непълнолетни“ в настоящото ръководство.

¹⁰ Вж. раздела „Транспортиране на затворници“ в настоящото ръководство.

¹¹ Вж. главата „Свобода на мисълта, съвестта и религията“ в това ръководство. Вж. също [Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights](#).

52. Нещо повече, що се отнася до специална диета, предписана от лекари поради здравословни проблеми на затворник, в *Ebedin Abi v. Turkey*, 2018, §§ 31-54 Съдът не приема, че липсата на такава специална диета може да бъде оправдана от икономически причини. Освен това като взема предвид невъзможността затворниците да търсят медицинска помощ по всяко време от избрана от тях болница, Съдът е счел, че националните власти трябва да инструктират специалист да оцени стандартното меню, предлагано от въпросния затвор, и в същото време да покани жалбоподателя да премине медицински преглед, специално свързан с оплакванията му. В разглеждания случай, с оглед на невъзможността на националните власти да предприемат необходимите действия за защита здравето и физическото благополучие на жалбоподателя, Съдът е установил нарушение на член 3 от Конвенцията.

Г. Упражнения и отдих

53. Упражненията и отдихът са част от по-широко задължение да се гарантира, че затворниците ще могат да прекарват разумна част от деня извън килиите си, ангажирани в целенасочена дейност с разнообразен характер (работа, отдих, образование). Режимите в институциите за осъдени затворници трябва да бъдат още по-благоприятни (*Muršić v. Croatia* [GC], 2016, § 133). Но в контекста на затворите Конвенцията не предоставя право като такова на социално смесване с други затворници във всеки конкретен момент или място (*Bollan v. the United Kingdom* (dec.), 2000).¹²

54. При оценката си на условията на задържане Съдът обръща специално внимание на наличието и продължителността на упражненията на открито и условията, при които затворниците биха могли да ги правят. В това отношение той се позовава на стандартите на КПИ, които конкретно споменават упражненията на открито, и смята за основна гаранция за доброто състояние на затворника това, че всички, без изключение, могат да имат поне един час упражнения на открито всеки ден, за предпочитане като част от по-широка програма за дейности извън килиите. Освен това площадките за упражнения на открито трябва да са достатъчно просторни и винаги, когато е възможно, да предлагат убежище от неблагоприятното време (*Ananyev and Others v. Russia*, 2012, § 150).

55. Съдът често отбелязва, че краткотрайното упражняване на открито, ограничено до един час на ден, е фактор, който допълнително е влошил положението на жалбоподателя, който през останалото време е затворен в килията си, без никаква свобода на движение (например, *Gladkiy v. Russia*, 2010, § 69; *Tunis v. Estonia*, 2013, § 46).

56. Съдът в своя анализ е отделял важно място и на физическите характеристики на съоръженията за упражнения на открито (*Ananyev and Others v. Russia*, 2012, § 152). Например, площадка за упражнения, която е само два квадратни метра по-голяма от килията, заобиколена е от стени с височина три метра и има отвор към небето, покрит с метални пръти и дебела мрежа, не предлага на затворниците подходящи възможности за освежаване и възстановяване (*Moiseyev v. Russia*, 2008, § 125). По подобен начин, Съдът се е затруднил да разбере как затворниците могат да използват площадката при лоши метеорологични условия по някакъв смислен начин, когато няма покрив над нея (*Mandić and Jović v. Slovenia*, 2011, § 78). За разлика от това, просторна зона за упражнения на открито, която включва тревна площ и асфалтирани части, както и защита от неблагоприятно време и е оборудвана с различни съоръжения за занимания, бе намерена за подходяща и фактор, способен значително да облекчи въздействието на недостатъчното лично пространство (*Muršić v. Croatia* [GC], 2016, §§ 161-163).

¹² Този принцип бе приет с позоваване на член 11 (Свобода на събрания и сдружаване). Вж. по-подробно Ръководство по член 11 от Европейската конвенция за правата на човека (предстои скорошно публикуване).

Н. Обиски и контрол

57. Съдът е приел, че обиск, извършен по подходящ начин, при надлежно зачитане на човешкото достойнство и за законна цел, може да бъде съвместим с член 3 (*Wainwright v. the United Kingdom*, 2006, § 42; *Dejneke v. Poland*, 2017, § 60). Но когато начинът, по който е извършен обиска има унижаващи елементи, които значително влошават неизбежното унижение на процедурата, член 3 е ангажиран. По същия начин, когато обискът няма установена връзка с поддържането на сигурността в затвора и предотвратяването на престъпления или безредици, могат да възникнат проблеми (*Wainwright v. the United Kingdom*, 2006, § 42).

58. Така обиски със събличане по голо могат понякога да бъдат необходими за да се осигури сигурността или за да се предотвратят престъпления или безредици (*Iwańczuk v. Poland*, 2001, § 59; *Van der Ven v. the Netherlands*, 2003, § 60). Въпреки това, дори единични случаи на обиски със събличане по голо могат да доведат до унижително третиране с оглед на начина, по който е извършен този обиск, възможността той да е целял унижаване и потискане и когато няма основание за това (*Valašinas v. Lithuania*, 2001, § 117).

59. Например по делото *Van der Ven v. the Netherlands*, 2003, § 60, Съдът не е приел, че системните седмични обиски със събличане по голо са оправдани, по-специално поради това, че нищо не е било намерено в хода на обиска. По делото *Valašinas v. Lithuania*, 2001, § 117, Съдът приема, че задължението на жалбоподателя да се съблече гол в присъствието на жена, а след това докосването до половите му органи и храната с голи ръце показва очевидна липса на уважение към жалбоподателя и принижаване на човешкото му достойнство в нарушение на член 3 от Конвенцията.

60. По делото *Iwańczuk v. Poland*, 2001, § 58, Съдът смята за неприемливо това, че жалбоподателят е бил принуден да се съблече гол пред група надзиратели. Напротив, по делото *S.J. v. Luxembourg (no. 2)*, 2013, §§ 55-62, където затворник е бил подложен на обиск като е бил задължен да се съблече в открита кабина в присъствието на няколко надзиратели, Съдът е приел, че няма нарушение на член 3. Съдът отбелязва по-специално, че разположението на помещенията не е идеално, но не счита, че само от това разположение може да се заключи, че обиските, направени в тази област предполагат степен на страдание или унижение, които надхвърлят неизбежното. Освен това и по-специално по отношение на въпросните обиски, в материалите по делото няма доказателства, че е имало желание за унижаване и наистина жалбоподателят не е твърдял, че е станал жертва на неуважителни надзиратели или че последните са се държали с него по начин, който разкрива, че те са се стремили да го унижат.

61. По подобен начин по делото *Dejneke v. Poland*, 2017, §§ 61-66 и 75-76, където обискът е бил направен в съответствие с относимото национално законодателство и не е включвал никакъв елемент на принижаване или унижително третиране, Съдът не установява нарушение на член 3. Но той намира, че непредставянето на оправдание за обиските, включително тези със събличане по голо, на национално ниво е било в нарушение на член 8 от Конвенцията.

62. В своята практика Съдът е приел, че когато дадена мярка не съответства на третирането по член 3, тя от друга страна може да наруши член 8 от Конвенцията, който, наред с другото защитава физическия и морален интегритет като част от зачитането на личния живот. Изискването за подлагане на обиск със събличане по голо обикновено представлява намеса съгласно първия параграф на член 8, която трябва да бъде оправдана в съответствие с втория параграф като „предвидена в закона“ и „необходима в едно демократично общество“ за една или повече от легитимните цели, изброени в него. Според установената съдебна практика понятието за необходимост предполага, че намесата съответства на належаща обществена нужда и по-специално, че е пропорционална на преследваната легитимна цел (*Wainwright v. the United Kingdom*, 2006, § 43).¹³

¹³ Вж. по-подробно *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights*.
Европейски съд по правата на човека

63. Проблем с обиските възниква не само по отношение на затворниците, но и по отношение на обискирането на техните посетители. В това отношение Съдът е приел, че когато са предвидени процедури за правилното провеждане на обиски на външни за затвора лица, които може да не са причастни към каквито и да е неправомерни действия, той задължава затворническите власти да се придържат строго към тези гаранции и чрез строги предпазни мерки да защитават достойнството на обискираните от това да бъдат засегнати повече, отколкото е необходимо (*Ibid.*, § 48).

64. Що се отнася до контрола над затворниците и използването на камери за наблюдение, Съдът е приел, че поставянето на лице под постоянно видеонаблюдение по време на задържане, което води до значително ограничаване на неговия личния живот, трябва да се разглежда като сериозна намеса в правото на неприкосновеност на личната сфера, като елемент от понятието „личен живот“ и по този начин въвежда член 8 от Конвенцията в действие (*Van der Graaf v. the Netherlands* (dec.), 2004; *Vasilică Mocanu v. Romania*, 2016, § 36).

65. По делото *Gorlov and Others v. Russia*, 2019, §§ 97-100 относно постоянното наблюдение с камери на килиите на затворниците, Съдът акцентира върху необходимостта от създаването на адекватна правна рамка, регламентираща използването на такива мерки. Той подчертава, че законът, макар да дава право на администрациите на следствените арести и наказателните институции да използват видеонаблюдение, не е определил с достатъчна яснота обхвата на тези правомощия и начина на тяхното упражняване, така че да даде възможност на дадено лице за адекватна защита срещу произвол. В разглеждания случай националната правна рамка, както се тълкува от местните власти, предоставя на администрациите на следствените арести и наказателните институции неограничена власт да поставят всяко лице по време на досъдебното задържане и след осъждането под постоянно, денонощно видеонаблюдение, безусловно, във всяка зона на институцията, включително в килиите, за неопределен период от време, без периодичен контрол. При тези обстоятелства, според Съда, националното законодателство не предлага практически никакви гаранции срещу злоупотреби от държавни служители в нарушение на член 8 от Конвенцията.

I. Транспортиране на затворници

66. Съдът е генерирал обилна практика, свързана с условията, при които жалбоподателите се трансферират с микробуси между следствените арести и съдебните сгради.¹⁴ Той е установил нарушения на член 3 в много случаи, в които жалбоподателите са били транспортирани в твърде тесни пространства. Те са разполагали с по-малко от 0,5 квадратни метра площ, като в някои случаи тя е била дори по-малко от 0,25 квадратни метра (например, *Yakovenko v. Ukraine*, 2007, §§ 107-109; *Vlasov v. Russia*, 2008, §§ 92-99; *Starokadomskiy v. Russia*, 2008, §§ 55-60; *Retunșcaia v. Romania*, 2013, § 78; *Radzhab Magomedov v. Russia*, 2016, § 61).

67. Съдът също така отбелязва, че височината на тавана - 1,6 метра - не е била достатъчна, за да може човек с нормален ръст да влезе или да се изправи без да се наведе, което изисква задържаните да остават в седнало положение по всяко време вътре в микробуса (*Idalov v. Russia* [GC], 2012, § 103). В допълнение към ограниченото пространство, затворническите микробуси са били от време на време пълни със задържани, чийто брой надвишава тяхната товароносимост, което допълнително е влошило положението на жалбоподателите (*Vlasov v. Russia*, 2008, § 93; *Retunșcaia v. Romania*, 2013, § 78). Недостатъчната вентилация в горещите дни и липсата на отопление, когато микробусът е спрял с изключен двигател, също са отбелязани като утежняващи фактори (*Yakovenko v. Ukraine*, 2007, § 109).

68. Взети са предвид честотата и броя на пътуванията при тези условия, както и продължителността им. Съдът е констатирал нарушение на член 3 в случаите, когато жалбоподателите са направили десетки или дори стотици такива пътувания. Съдът обаче

¹⁴ Вж. също *Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Resolution 2266 (2019) Protecting human rights during transfers of prisoners.*

констатира, че минималният праг на суровост не е достигнат в случаите, когато излагането на жалбоподателя на такива условия е било ограничено във времето (*Seleznev v. Russia*, 2008, § 59, при което жалбоподателят е прекарал два 30-минутни трансфера в препълнен затворнически микробус; *Jatsõšõn v. Estonia*, 2018, § 45, където жалбоподателят е отказал да продължи пътуването след първоначален 20-минутен престой в микробуса).

69. По отношение на предпазните устройства, които намаляват риска от нараняване в движещо се превозно средство, Съдът констатира, че отсъствието на предпазни колани само по себе си не може да доведе до нарушение на член 3 (*Voicu v. Romania*, 2014, § 63, *Jatsõšõn v. Estonia*, 2018, §§ 42-43). Той обаче отбелязва, че липсата на предпазен колан или дръжки може да породи проблем по член 3 при определени обстоятелства и в комбинация с други фактори (*Engel v. Hungary*, 2010, § 28, където жалбоподателят страда от параплегия, а неговата инвалидна количка е оставена неосигурена в движещо се превозно средство; *Tarariyeva v. Russia*, 2006, §§ 112-117, където пациент след операция е бил транспортиран на носилка в неадаптиран затворнически микробус).

70. Що се отнася до условията за трансфер с железопътен транспорт, такива оплаквания са подавани главно от осъдени затворници, които са били превозвани на дълги разстояния до мястото, където трябва да изтърпят наказанието си лишаване от свобода. Общата продължителност на трансферите е била между дванадесет часа и няколко дни. Много тежките условия, при които повече от десет души са били настанени в купе с три квадратни метра, са били решаващи за констатацията на Съда за установяване на нарушение на член 3 (*Yakovenko v. Ukraine*, 2007, §§ 110-13; *Sudarkov v. Russia*, 2008, §§ 63-69; *Dudchenko v. Russia*, 2017, § 131). В един случай жалбоподателят е пътувал сам в по-малко купе от два квадратни метра в продължение на шестдесет и пет часа. Въпреки това, в съответствие с наредбите, регулиращи транспортирането на задържани, надзирателите са го проверявали и са го принуждавали да сменя позицията си на всеки два часа. Съдът счита, че произтичащото от това лишаване от сън представлява тежко физическо и психологическо бреме за жалбоподателя (*Guliyev v. Russia*, 2008, §§ 61-65).

71. На основата на съдебната практика, резюмирана по-горе, по делото *Tomov and Others v. Russia*, 2019, §§ 123-128, Съдът е установил следния подход при транспортирането на затворници:

- съществува силна презумпция за нарушение, когато задържаните се транспортират в превозни средства, предлагащи по-малко от 0,5 квадратни метра пространство на човек. Дали подобни условия на препълненост са резултат от прекомерния брой на задържаните лица, превозвани заедно, или от ограничителния дизайн на купетата, не е от значение за анализа на Съда, който е фокусиран върху обективните условия за трансфер, такива, каквито те са били, и тяхното въздействие върху жалбоподателят, а не върху техните причини. Ниската височина на тавана, особено на кабините за един затворник, което принуждава затворниците да се навеждат, може да засили физическото страдание и умора. Неадекватната защита от външни температури, когато клетките на затворниците не са достатъчно затоплени или проветрени, ще представлява утежняващ фактор;

- силната презумпция за нарушение на член 3 може да бъде оборена само в случай на кратък или случаен трансфер. И, напротив, следва да се приеме, че отегчаващите ефекти от препълването са се увеличили при по-продължителни и по-чести трансфери, което подсилва убедителността на аргументите за нарушение;

- що се отнася до по-дългите пътувания, като тези, включващи пътуване през нощта с влак, подходът на Съда е подобен на този, приложим за задържане в стационарни съоръжения за период със сравнима продължителност. Въпреки че ограничената площ може да бъде толерирана поради многоетажните легла, би било несъвместимо с член 3 ако затворниците се лишават от нощен сън поради недостатъчния брой места за спане или поради други неадекватни условия за спане. Фактори като невъзможността да се осигури индивидуално място за спане за всеки задържан, или да се осигури адекватно снабдяване с питейна вода и храна, или достъп до тоалетна, сериозно влошават положението на затворниците по време на трансферите и са показателни за нарушение на член 3;

- когато решава дела, свързани с условията на трансфер, Съдът отдава значение на стандартите на КПИ и спазването им от държавите членки;
- преценката дали е налице нарушение на член 3 не може да бъде сведено до чисто числовото изчисление на пространството, достъпно на задържания по време на трансфера. Само цялостен подход към конкретните обстоятелства по делото може да даде точна картина на реалността за транспортираното лице.

III. Контакти с външния свят

Член 8 от Конвенцията

„1. Всеки има право на неприкосновеност на личния и семейния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията.

2. Намесата на държавните власти в упражняването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.”

Член 10 от Конвенцията

„1. Всеки има право на свобода на изразяването на мнения. Това право включва свободата на всеки да отстоява своето мнение, да получава и да разпространява информация и идеи без намеса на държавните власти и независимо от държавните граници. Този член не забранява държавите да подлагат на разрешителен режим радио- и телевизионните компании и производителите на кинематографична продукция.

2. Упражняването на тези свободи, доколкото е съпроводено със задължения и отговорности, може да бъде обусловено от процедури, условия, ограничения или санкции, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност и на териториалната цялост, за предотвратяването на безредици или престъпления, за защитата на здравето и морала, както и на репутацията или правата на другите, за предотвратяване разкриването на информация, получена доверително, или за гарантиране авторитета и безпристрастността на правосъдието.”

Член 12 от Конвенцията

„Мъжете и жените, достигнали брачна възраст, имат право да встъпват в брак и да създават семейство в съответствие с националните закони, регулиращи упражняването на това право.”

A. Контакти със семейството и свиждания

72. Добре утвърдена практика на Съда е, че задържането, подобно на всяка друга мярка, която лишава човек от свобода, води до вътрешноприсъщи ограничения на неговия личен и семеен живот. Съществена част от правото на затворника на зачитане на семейния живот е задължението на властите да му позволяват или, ако е необходимо, му помагат да поддържа контакт с близкото си семейство (*Khoroshenko v. Russia* [GC], 2015, § 110, с допълнителни препратки). В този контекст Съдът набляга и на принципа на реабилитацията, тоест реинтеграцията в обществото на осъденото лице (*Ibid.*, §§ 121-122).

73. Всякаква намеса в правото на зачитане на личния и семеен живот следва да е оправдана по смисъла на член 8 § 2 от Конвенцията.¹⁵ По-специално всеки закон, на който се основават ограниченията за семейни посещения, трябва да отговаря на изискването за „качество на закона“ съгласно член 8. В редица дела срещу Русия Съдът констатира, че това изискване не е изпълнено поради факта, че законът предоставя на органите, отговорни за наказателното дело, неограничено усмотрение да предоставят или да отказват посещения в затвора и не

¹⁵ Вж. по-подробно *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights*.

съдържа нищо, с което да ограничава обхвата на усмотрението и начина, по който то се упражнява. Ето защо Съдът счита, че такъв закон лишава задържания от минималната степен на защита срещу произвол или злоупотреба, на която гражданите имат право по силата на върховенството на закона в едно демократично общество (*Kungurov v. Russia**, 2020, §§ 18-20).

74. Съдът обаче е приел, че е необходима някаква степен на контрол на контактите на затворниците с външния свят и тя сама по себе си не е несъвместима с Конвенцията (*Aliev v. Ukraine*, 2003, § 187; *Kyriacou Tsiakkourmas and Others v. Turkey*, 2015, § 303). Такива мерки могат да включват ограниченията, наложени върху броя на семейните посещения, надзора над тези посещения и, ако това е оправдано от естеството на престъплението и специфичните индивидуални характеристики на задържания, подлагането му на специален режим в затвора или на специален режим за посещения (*Hagyó v. Hungary*, 2013, § 84). Съдът също така не е установил намеса на държавата в правата по член 8 на задържаните лица в ситуации, в които те не са предоставили достатъчно доказателства, че са поискали семейни посещения или други средства или начин на комуникация със семействата и приятелите си, за които твърдят, че не са ги получили (*Kyriacou Tsiakkourmas and Others v. Turkey*, 2015, § 304).

75. В този контекст трябва да се направи разграничение между прилагането на специален затворнически режим или специални уговорки за посещение по време на наказателните разследвания, когато мерките могат разумно да се считат за необходими за постигане на преследваната легитимна цел и разширеното прилагане на такъв режим. За тази цел необходимостта от разширяване на прилагането на специалния режим трябва да бъде оценена с най-голямо внимание от съответните органи (*Enea v. Italy* [GC], 2009, §§ 125-131; *Khoroshenko v. Russia* [GC], 2015, § 124).

76. По същия начин, в условията на затвори с висока степен на сигурност, прилагането на мерки като физическо отделяне може да бъде оправдано от нуждите на сигурността в затвора или опасността затворникът да общува с престъпни организации чрез семейни канали (*Lorsé and Others v. the Netherlands*, 2003, §§ 83-86). Продължителната забрана за пряк контакт обаче може да бъде оправдана само когато съществува истинска и продължаваща опасност от този вид (*Piechowicz v. Poland*, 2012, §§ 205-222; *Khoroshenko v. Russia* [GC], 2015, § 125).¹⁶

77. По делото *Trosin v. Ukraine*, 2012, §§ 42-44, където вътрешното законодателство въвежда автоматични ограничения за честотата, продължителността и различните условия на семейните свиждания за всички затворници с доживотни присъди за определен период от десет години, Съдът намира за неприемливо, че законодателството не предлага никаква гъвкавост за определяне дали тези строги ограничения са подходящи или необходими във всеки отделен случай, въпреки че са приложени към затворници, осъдени на най-тежкото наказание според наказателния закон. Съдът счита, че регулирането на такива въпроси не трябва да се състои в негъвкави ограничения, а от държавите се очаква да разработят оценки за пропорционалност, които да позволят на властите да балансират между конкуриращите се индивидуални и обществени интереси и да вземат предвид особеностите на всеки отделен случай.

78. По подобен начин, по делото *Khoroshenko v. Russia* [GC], 2015, §§ 127-149, Съдът е разгледал ситуация, при която жалбоподателят в продължение на десет години е можел да поддържа контакт с външния свят чрез писмена кореспонденция, но всички други форми на контакт са били обект на ограничения: той не е можел да провежда телефонни разговори, различни от спешен случай; той е можел да има само едно свиждане от двама възрастни посетители на всеки шест месеца за четири часа; бил е отделен от близките си със стъклена преграда, а надзирател от затвора е присъствал на разстояние, от което е можел да чува разговора през цялото време. Ограниченията, наложени пряко от закона, са били приложени към жалбоподателя единствено поради доживотната му присъда, независимо от други фактори. Режимът е бил приложен за фиксиран период от десет години, който е можело да бъде удължен в случай на лошо поведение, но не е могъл да бъде съкратен. Ограниченията са комбинирани в рамките на един и същ режим за определен период и не са могли да бъдат

¹⁶ Вж. главата „Специални мерки за поддържане на сигурността и безопасността“.
Европейски съд по правата на човека

променени. Съдът счита, че такава комбинация от различни дълготрайни и тежки ограничения върху възможността на жалбоподателя да провежда свиждания и неспособността на режима за свиждания в затвора да се съобрази с принципа на пропорционалност и с необходимостта от реабилитация и реинтеграция на затворници с продължителна присъда, противоречи на член 8 от Конвенцията.

79. *Kučera v. Slovakia*, 2007, §§ 127-134 засяга ограниченията на семейните свиждания на задържан в следствен арест. Съдът подчертава, че макар да има основателна необходимост да се попречи на жалбоподателя да възпрепятства разследването, например чрез обмен на информация със своя съпроцесник, включително и съпругата му, той не е успял да се убеди, че е наложително да му се откаже свиждане със съпругата му за период от тринадесет месеца. Съдът подчертава, че е било възможно например да бъдат създадени специални механизми за свиждане с надзор от длъжностно лице. Спорно е било също така дали съществуват относими и достатъчни основания за възпрепятстване на жалбоподателя да се среща със съпругата си за толкова дълъг период с оглед на страданието, причинено от толкова продължителна раздяла, и факта, че разследването на практика е приключило. При тези обстоятелства Съдът намира нарушение на член 8 от Конвенцията.

80. Що се отнася до интимните свиждания, по делото *Dickson v. the United Kingdom* [GC], 2007, § 81, Съдът се позовава на факта, че повече от половината от държавите членки допускат интимни свиждания за затворници при условията на различни ограничения. Въпреки това, макар Съдът да изразява одобрението си за развитието в няколко европейски държави към интимни свиждания, той все още не е изтъквал Конвенцията като налагаща задължение на държавите членки да предвидят такива посещения (*Aliev v. Ukraine*, 2003, § 188). Съответно, държавите членки биха могли да се ползват с широка свобода на преценка при определяне на стъпките, които трябва да се предприемат, за да се гарантира спазването на Конвенцията, като се вземат предвид нуждите и ресурсите на общността и на хората. Въпросът за интимните свиждания обаче несъмнено попада в обхвата на член 8 (например, *Epnens-Gefners v. Latvia*, 2012, § 63, с допълнителни препратки), а различните ограничения в това отношение могат да повдигнат въпрос с дискриминация по член 14 от Конвенцията.¹⁷

81. По делото *Dickson*, Съдът разглежда въпроса за отказа на достъп до съоръжения за изкуствено оплождане на двойка: съпругът излежава присъда в затвора, а съпругата му е на свобода. Съдът не намира, че предоставянето на съоръжения за изкуствено оплождане ще включва някакви проблеми със сигурността или ще наложи значителни административни или финансови изисквания към държавата. Той също така подчертава развитието на европейската наказателна политика към нарастващото относително значение на реабилитационната цел на лишаването от свобода, особено към края на дългата присъда. Въпреки че предоставянето на съоръжения за изкуствено оплождане е било възможно в изключителни случаи, прагът, установен от официалната политика, е бил поставен толкова високо от самото начало, че не е позволил балансиране на конкуриращите се индивидуални и обществени интереси и е възпрепятствал необходимата оценка на пропорционалността на ограничението, както се изисква от Конвенцията.

82. Съдът също така е разгледал редица дела, свързани с отхвърляне на молби на затворници за разрешение да посетят болен роднина или да присъстват на погребението на роднини, по член 8 от Конвенцията (*Płoski v. Poland*, 2002, §§ 26-39; *Schemkamper v. France*, 2005, §§ 19-36). Съдът обаче констатира, че отказът от отпуск за посещение на болен роднина не достига минималния праг на суровост, за да попадне в обхвата на член 3 (*Sannino v. Italy* (dec.), 2005).

83. Във връзка с това Съдът е приел, че член 8 от Конвенцията не гарантира на задържано лице безусловно право на отпуск за да посети болен роднина или да присъства на погребението на роднина. От националните власти зависи да преценят всяко искане по същество. Контролът на Съда е ограничен до разглеждане на оспорените мерки в контекста на правата на жалбоподателя по Конвенцията, като се вземе предвид свободата на преценка,

¹⁷ Вж. по-подробно раздела „Право на брак“. Европейски съд по правата на човека

оставена на държавите членки. Същевременно Съдът подчертава, че дори ако един задържан по естеството на своето положение трябва да бъде подложен на различни ограничения на неговите права и свободи, всяко такова ограничение трябва да бъде оправдано като необходимо в едно демократично общество. Задължение на държавата е да демонстрира, че такава необходимост наистина съществува, тоест да демонстрира наличието на належаща обществена нужда (*Lind v. Russia*, 2007, § 94). Съдът поставя особен акцент върху необходимостта националните власти да извършат подробна оценка на всички обстоятелства по конкретното дело (*Vetsev v. Bulgaria*, 2019, § 25).

84. По делата *Schemkamper*, *Sannino* и *Płowski* Съдът е взел предвид някои фактори, за да прецени дали отказът на отпуск за посещение на болен роднина или за погребение на роднина са „необходими в едно демократично общество“, като например: етапа на наказателното производство срещу жалбоподателя, естеството на престъплението, характера на жалбоподателя, тежестта на заболяването на роднината, степента на родство, възможността за придружаване при отпуск и т.н. По този начин е установено нарушение на член 8 в случая на Пłosки, където жалбоподателят, който не е бил осъден, е обвинен в ненасилствено престъпление и е поискал отпуск, за да присъства на погребенията на родителите си, които са починали в рамките на един месец един след друг, като взема предвид, че властите не са посочили убедителни причини за отказа и не са разгледали възможността за отпуск с придружител. Напротив, по делото *Sannino* отказът е бил обоснован, тъй като жалбоподателят е бил осъден за убийство и е бил трудна личност. Той е поискал отпуск, за да посети дядо си, който не е бил близък роднина и чието здравословно състояние всъщност не е било в опасност. В по-скорошното дело *Schemkamper*, Съдът също е намерил отказа за обоснован, тъй като бащата на жалбоподателя не е бил толкова зле, че да не може да посети жалбоподателя в затвора.

85. По делото *Lind*, §§ 97-98, Съдът не е намерил, че отказвайки молбата на жалбоподателя да пътува в чужбина, за да посети баща си на смъртното му легло и да присъства на церемонията за сбогуване с него, националните власти са надвишили своята преценка. Той обаче е счел, че след като молбата му за отпуск е отхвърлена, на него е трябвало да му бъде предоставена алтернативна възможност да се сбогува с умиращия си баща. Съдът не счита, че телефонният разговор, който е прекъснат след една минута, предоставя значима възможност на жалбоподателя да се сбогува с умиращия си баща. По този начин Съдът установява нарушение на член 8 от Конвенцията.

86. По делото *Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*, 2019, § 268, по което молбата на жалбоподателя да присъства на погребението на майка си е била отказана, очевидно поради краткото предизвестие, Съдът подчертава, че ограниченията във времето, усложняващи планирането на присъствието му на погребението, не са достатъчна причина за отказа. Според Съда за погребенията е типично да се насрочват в много кратки срокове и обикновено се считат за нещо спешно. В този случай би било физически възможно жалбоподателят да пристигне на погребението, което се е провело на следващия ден в същия град. Така Съдът констатира, че отказът да се позволи на жалбоподателя да присъства на погребението противоречи на член 8 от Конвенцията.

87. От друга страна, делото *Guimon v. France*, 2019, §§ 37-52, се отнася до отказ да се позволи на затворничка, осъдена за терористични престъпления, да напусне затвора с придружител, за да изкаже уважението си към покойния си баща. Съдът не намира нарушение на член 8 от Конвенцията. Съдът взема предвид следните съображения: престъпния профил на жалбоподателката – тя е излежавала няколко присъди лишаване от свобода за терористични актове и продължавала да отстоява членството си в ЕТА; ескортът е трябвало да бъде организиран на разстояние от почти 650 км., а мерките за ескортиране е трябвало да бъдат особено строги; времето за разглеждане на молбата, след като бъде издадено окончателно разрешение за отпуск с придружител, не е било достатъчно за организиране на придружител, включващ служители, специално обучени в трансфера и надзора на затворник, осъден за терористични престъпления, и за организиране на предварителната проверка на помещението; жалбоподателката е имала редовни свиждания с членове на семейството и

приятели; а съдебните органи са извършили балансиране между интересите, за които става въпрос, а именно правото на жалбоподателката на зачитане на семейния живот, от една страна, и обществената безопасност и предотвратяването на безредици и престъпления, от друга.

88. По делото *Solcan v. Romania*, 2019, § 29, относно искането за временно освобождаване за погребение на роднина, направено от задържана в психиатричното заведение, Съдът подчертава, че извършителите на престъпни деяния, които страдат от психични разстройства и са настанени в психиатрични заведения, са в коренно различна ситуация от другите задържани, по отношение на естеството и целта на тяхното задържане. Следователно има различни рискове, които трябва да бъдат оценени от властите, когато искането за временно освобождаване е отправено от задържан в психиатрично заведение. По фактите на делото Съдът констатира по-специално, че безусловният отказ от страна на националните съдилища на отпуск или друго решение, за да се даде възможност на жалбоподателката да присъства на погребението на майка си, не е бил съвместим със задължението на държавата да преценява всяко отделно искане по същество и да демонстрира, че ограничаването на правото на индивида да присъства на погребението на роднина е било „необходимо в едно демократично общество“ по смисъла на член 8 § 2 от Конвенцията.

В. Право на брак

89. Съдът е приел, че затворниците имат право да сключват брак, както е гарантирано в член 12 от Конвенцията. Той подчертава, че личната свобода не е необходимо условие за упражняване на правото на сключване на брак. Настаняването в затвор лишава човек от свобода, а също - неизбежно или подразбиращо се - от някои граждански права и привилегии. Това обаче не означава, че лицата, които са лишени от свобода, не могат или могат да използват само по изключение правото си на сключване на брак. Както Съдът нееднократно отбелязва, затворникът продължава да се ползва с основни човешки права и свободи, които не противоречат на смисъла на лишаването от свобода и всяко допълнително ограничение трябва да бъде оправдано от властите. Докато такава обосновка може да бъде намерена в съображения за сигурност, по-специално предотвратяването на престъпления и безредици, които неизбежно произтичат от обстоятелствата на лишаването от свобода, задържаните лица не се лишават от правото си, гарантирано от член 12, само заради статута си. В системата на Конвенцията, в която толерантността и широтата на кръгзора са признати отличителни белези на демократичното общество, няма място за каквато и да е автоматична намеса в правата на затворниците, включително в тяхното право да установят брачни отношения с избраното от тях лице, основаващо се само на аргументи като това, което - според властите - може да бъде приемливо за или да обиди общественото мнение (*Frasik v. Poland*, 2010, §§ 91-93); вж. също *Chernetskiy v. Ukraine*, 2016, § 29, относно регистриране на развод на затворник).

90. В този контекст Съдът също така е подчертал, че изборът на партньор и решението за сключване на брак с него, независимо дали на свобода или в затвор, е строго частен и личен въпрос и няма универсален или общоприет модел за такъв избор или решение. Съгласно член 12 ролята на властите е да гарантират, че правото на сключване на брак се упражнява „в съответствие с националните закони“, които сами по себе си трябва да са съвместими с Конвенцията; но на тях не им е позволено да се намесват в решението на задържания за установяване на брачни отношения с избрано от него лице, особено на основание, че връзката за тях не е приемлива или може да обиди общественото мнение. Нещо повече, разбира се, че помещенията за задържане нито са проектирани, нито свободно и обичайно се избират за брак. Това, което трябва да се реши в ситуация, в която задържаното лице желае да се ожени, не е дали е разумно да се ожени в затвора или не, а практическите аспекти на подходящото време и предприемането на необходимите мерки, които биха могли и обикновено ще бъдат при определени условия, определени от властите. В противен случай те не могат да ограничат правото на сключване на брак, освен ако не са налице важни съображения, произтичащи от обстоятелства като опасност за сигурността в затвора или предотвратяване на престъпления и безредици (*Frasik v. Poland*, 2010, § 95).

С. Защита на различните способности за комуникация

91. По правило кореспонденцията на затворниците с външния свят е защитена съгласно член 8 от Конвенцията, по-специално тяхната комуникация със законен представител.¹⁸ В своята практика Съдът е поставил акцент върху необходимостта от осигуряване на защита от произвол при прилагането на всяка мярка за наблюдение на кореспонденцията на затворниците. По-специално Съдът е подчертал необходимостта от регулиране на продължителността на мерките за наблюдение на кореспонденцията на затворниците, причините, които могат да оправдаят тези мерки, както и обхвата и начина на упражняване на всяко усмотрение, предоставено на властите в това отношение (*Enea v. Italy* [GC], 2009, § 143). Освен това когато се предприемат мерки, които представляват намеса в правото на кореспонденция на затворниците, е от съществено значение да се посочат причините за намесата, така че жалбоподателят и/или неговите съветници да могат да се убедят, че законът е правилно приложен към него и че решенията, взети в неговия случай, не са неразумни или произволни (*Onoufriou v. Cyprus*, 2010, § 113).

92. Така например по делото *Petrov v. Bulgaria*, 2008, §§ 39-45, Съдът е установил нарушение на член 8 във връзка с мерките за безразборно наблюдение на цялата кореспонденция на затворниците, без да се прави разлика между различните категории лица, с които затворниците си кореспондират, и при липса на ясни правила относно сроковете, уреждащи осъществяването на този мониторинг. Освен това в този случай властите не са били задължени да мотивират прилагането на мярката за наблюдение във всеки конкретен случай. При такива обстоятелства Съдът подчертава, че дори и да се има предвид известна свобода на преценката в тази област, мониторингът на цялата кореспонденция на жалбоподателя, адресирана до и идваща от външния свят, не може да се счита за съответстващ на належаща обществена нужда или пропорционален на преследваната легитимна цел.

93. Що се отнася до телефонните разговори, член 8 сам по себе си не гарантира такова право, особено ако има адекватни възможности за писмена кореспонденция. Ако телефонни съоръжения обаче се предоставят, те могат също, предвид обикновените и разумни изисквания на лишаването от свобода, да бъдат подложени на ограничения (*A.B. v. the Netherlands*, 2002, §§ 92-93; *Davison v. the United Kingdom* (dec.), 2010; *Nusret Kaya and Others v. Turkey*, 2014, § 36). Въпреки това, всички такива ограничения трябва да отговарят на изискванията на втория параграф на член 8. В този контекст, гореспоменатите съображения, свързани с ограниченията на кореспонденцията на затворник, са фактори, които трябва да се вземат предвид при преценката дали намесата е „необходима в едно демократично общество“ (*Lebois v. Bulgaria*, § 62).

94. Например по делото *Nusret Kaya and Others v. Turkey*, 2014, Съдът установява нарушение на член 8 от Конвенцията поради практиката на затворническите власти да ограничават телефонните разговори на затворниците на кюрдски език, без да посочват относими или достатъчни причини за такова ограничение. По делото *Lebois v. Bulgaria*, Съдът установява нарушение на член 8 поради това, че ограниченията за използване на телефона при досъдебното задържане са се основавали на вътрешни разпореждания, които не са били достатъчно достъпни за жалбоподателя. От друга страна, по делото *Davison v. the United Kingdom* (dec.), 2010, Съдът обяви за недопустима жалбата на затворник, че цената на телефонния разговор от затворническия телефон е по-висока от цената на повикване от публичен таксофон, ако разговорът е продължил повече от определен период от време. Въпреки че признава ограничените финансови средства, които са на разположение на жалбоподателя, и недостатъците, свързани с писмената кореспонденция, Съдът отбелязва, че той може да говори редовно по телефон със семейството си, макар и не толкова свободно или толкова икономично, колкото би предпочел. Освен това, дори ако политиката на държавните органи да прилагат по-висока тарифа за по-дълги телефонни разговори от затвора с цел да се

¹⁸ Вж. раздела „Достъп до правна помощ“ в настоящото ръководство. Вж. също практиката по чл. 34 от Конвенцията относно комуникацията на затворниците със Съда в раздела „Комуникация със Съда“ в настоящото ръководство.

субсидира цената на по-кратките разговори може да доведе до намеса в правата на жалбоподателя по член 8, Съдът счита, че тази политика преследва „законна цел“ и е „необходима в едно демократично общество“.

95. Подобно на контактите по телефона, Съдът приема, че член 8 не може да се тълкува като гарантиращ на затворниците правото да общуват с външния свят чрез онлайн устройства, особено когато съоръженията за контакт чрез алтернативни средства са налични и подходящи. По този начин по делото *Ciupercescu v. Romania (no. 3)**, 2020, §§ 104-111, при обстоятелства на временна липса на адекватна правна и инфраструктурна рамка, позволяваща на жалбоподателя да комуникира онлайн със съпругата си (което е предоставено като право съгласно вътрешното законодателство), Съдът не е намерил проблем по член 8 с мотива, че въпросното ограничение е продължило за сравнително кратък период от време (приблизително една година) и че през този период жалбоподателят е имал възможност да получава посещения и общуване по телефона със съпругата си.

96. Съдът е разгледал също достъпът на затворниците до Интернет по член 10 от Конвенцията.¹⁹

97. По делото *Kalda v. Estonia*, 2016, § 43, жалбоподателят се е оплакал, че като затворник желае да му бъде предоставен достъп - по-специално чрез Интернет - до информация, публикувана на определени уебсайтове. При разглеждане на това оплакване Съдът акцентира върху факта, че с оглед на своята достъпност и капацитета си да съхранява и комуникира огромно количество информация, Интернет играе важна роля за подобряване на достъпа на обществеността до новини и улесняване на разпространението на информация. Независимо от това, лишаването от свобода неизбежно включва редица ограничения в комуникацията на затворниците с външния свят, включително върху способността им да получават информация. Ето защо Съдът счита, че член 10 не може да се тълкува като налагащо общо задължение за предоставяне на достъп до Интернет или до конкретни Интернет сайтове на лишените от свобода. Съдът обаче установява, че ако достъпът до определени сайтове, които съдържат правна информация, е предоставен съгласно националното законодателство, както в този случай, ограничението за достъп до други сайтове, които също съдържат правна информация, представлява намеса в правото на получаване на информация (*Ibid.*, §§ 44-45).

98. По фактите на делото Съдът установява, че уебсайтовете, до които жалбоподателят е поискал достъп, съдържат предимно правна информация и информация, свързани с основните права, включително правата на затворниците. Достъпността на такава информация насърчава обществената осведоменост и зачитането на правата на човека. Националните съдилища използват такава информация и следователно жалбоподателят също се нуждае от достъп до нея за защита на правата си в съдебното производство. Освен това Съдът отбелязва, че в редица инструменти на Съвета на Европа и в други международни инструменти достъпът до Интернет все повече се разбира като право и се отправят призови за разработване на ефективни политики за постигане на универсален достъп до Интернет и преодоляване на „цифровото разделение“. Съдът също така отбелязва, че все по-голям брой услуги и информация са достъпни само в Интернет. И накрая, Съдът поставя акцент върху факта, че вече са на разположение необходимото техническо оборудване и съоръжения, които да позволяват на затворниците достъп до Интернет (*Ibid.*, §§ 48-54).

99. По подобен начин, по делото *Jankovskis v. Lithuania*, 2017, §§ 59-64, по което жалбоподател се оплаква от ограничен достъп до уебсайта на Министерството на образованието и науката, което му пречи да получава информация, свързана с образованието, Съдът намира нарушение на член 8 от Конвенцията. Той се позовава на принципите, разработени в *Kalda* и поставя ударение по-специално върху характера на информацията, която жалбоподателят е искал да получи, което е било относимо за неговата социална реинтеграция.

¹⁹ Вж. по-подробно *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights*.

IV. Здравеопазване в затвора

Член 2 от Конвенцията

„1. Правото на живот на всеки се защитава от закона.“

Член 3 от Конвенцията

„Никой не може да бъде подлаган на изтезание, или на нечовешко или унизително отнасяне и наказание.“

Член 8 от Конвенцията

„1. Всеки има право на неприкосновеност на личния и семейния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията.

2. Намесата на държавните власти в упражняването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.“

A. Общи принципи

100. В практиката на Съда въпросите, свързани с медицинското лечение на затворниците, възникват главно по член 3 от Конвенцията. В някои случаи на съмнителна смърт на затворник може да възникне и въпрос по член 2 от Конвенцията.²⁰ Могат да възникнат въпроси и по член 8 от Конвенцията.²¹

101. По член 2 Съдът подчертава, че тази разпоредба възлага на държавите не само да се въздържат от умишлено и противозаконно отнемане на живот, но също така установява позитивно задължение на държавите да предприемат подходящи мерки за опазване живота на лицата, които са под тяхна юрисдикция. По отношение на затворниците Съдът преди това е имал повод да подчертае, че затворниците са в уязвимо положение и че властите имат задължение да ги защитават. (*Mustafayev v. Azerbaijan*, 2017, § 53). Задължението за защита на живота на хората, лишени от свобода, предполага задължение на властите да им предоставят медицинската помощ, необходима за опазване на живота им (*Jasinskis v. Latvia*, 2010, § 60).

102. Като общо правило, самият факт, че дадено лице умира при съмнителни обстоятелства, докато е задържано, би трябвало да повдигне въпрос дали държавата е спазила задължението си да защити правото на живот на това лице (*Karsakova v. Russia*, 2014, § 48). Държавата е длъжна да държи сметка за всякакви наранявания, получени в условията на задържане, задължение, което е особено строго, когато дадено лице умре (*Mustafayev v. Azerbaijan*, 2017, § 54).

103. Освен това член 3 налага задължение на държавата да защитава физическото благополучие на лицата, лишени от свобода, като освен всичко друго им предоставя необходимата медицинска помощ (*Kudła v. Poland* [GC], 2000, § 94; *Paladi v. Moldova* [GC], 2009, § 71; *Blokhin v. Russia* [GC], 2016, § 136). Съдът многократно е приемал, че липсата на подходяща медицинска помощ може да представлява третиране в противоречие с член 3 (*Ibid.*; *Wenerski v. Poland*, 2009, §§ 56-65). Въпреки това, необосновано твърдение, че медицински грижи не се оказват, забавят се или по друг начин са незадоволителни, обикновено е недостатъчно за разкриване на проблем по член 3 от Конвенцията. Надеждното оплакване обикновено трябва да включва, наред с другото, достатъчно препратки към въпросното медицинско състояние; медицинско лечение, което е било потърсено, предоставено или отказано; и някои доказателства - като експертни доклади - които могат да

²⁰ Вж. по-подробно [Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights](#).

²¹ Вж. по-подробно [Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights](#).

разкритият сериозни недостатъци в оказването на медицинската помощ на жалбоподателя (*Krivolapov v. Ukraine*, 2018, § 76, с допълнителни препратки).

104. „Адекватността“ на медицинската помощ остава най-трудният елемент за определяне. Самият факт, че задържаният се преглежда от лекар, който му предписва определена форма на лечение, не може автоматично да доведе до извода, че медицинската помощ е адекватна (*Hummatov v. Azerbaijan*, 2007, § 116). Властите трябва също така да гарантират, че се води изчерпателна документация относно здравословното състояние на задържания и неговото лечение, докато е задържан (*Khudobin v. Russia*, 2006, § 83), че диагнозата и грижите са бързи и точни (*Melnik v. Ukraine*, 2006, §§ 104-106), и че когато това се налага от естеството на медицинското състояние, надзорът е редовен и систематичен и включва цялостна терапевтична стратегия, насочена към адекватно лечение на здравословните проблеми на задържания или предотвратяване на влошаването им, а не справяне с тях на симптоматична основа (*Amirov v. Russia*, 2014, § 93).

105. Властите трябва също така да покажат, че са създадени необходимите условия за реално спазване на предписаното лечение (*Holomiov v. Moldova*, 2006, § 117). Затворническите власти трябва да предложат на затворника лечението, съответстващо на болестта/болестите, с които затворника е диагностициран. В случай на различни медицински мнения относно лечението, необходимо за осигуряване на адекватно здраве на затворника, може да е необходимо органите на затвора и националните съдилища, за да изпълнят позитивното си задължение по член 3, да получат допълнителен съвет от медицински експерт. Отказът на властите да разрешат предоставяне на независима специализирана медицинска помощ на затворник, страдащ от тежко заболяване по негово искане, е елемент, който Съдът е взел предвид при оценката си на съответствието на действията на държавата с член 3 (*Wenner v. Germany*, 2016, § 57).

106. Освен това медицинското лечение, предоставяно в затворите, трябва да е подходящо, тоест на ниво, сравнимо с това, което държавните органи са се ангажирали да предоставят на населението като цяло. Това не означава, че на всеки задържан трябва да се гарантира същото ниво на медицинско лечение, което се предлага в най-добрите здравни заведения извън затворническите заведения (*Blokhin v. Russia* [GC], 2016, § 137; *Cara-Damiani v. Italy*, 2012, § 66).

107. Като цяло, както е обяснил Съдът, той запазва достатъчна гъвкавост при определяне на необходимия стандарт на здравеопазване, като го определя за всеки отделен случай. Този стандарт трябва да бъде „съвместим с човешкото достойнство“ на задържания, но също така трябва да отчита „практическите изисквания на лишаването от свобода“ (*Blokhin v. Russia* [GC], 2016, § 137; *Aleksanyan v. Russia*, 2008, § 140; *Patranin v. Russia*, 2015, § 69).

108. В контекста на здравните грижи в затвора Съдът също така придава особено значение на защитата на медицинските данни на затворниците. Всъщност защитата на личните данни, не на последно място на медицинските данни, е от основно значение за упражняването от лицето на правото му на зачитане на личния и семейния живот, гарантирано от член 8 от Конвенцията. Спазването на поверителността на здравните данни е жизненоважен принцип в правните системи на всички държави-страни по Конвенцията. От решаващо значение е не само да се зачита чувството за поверителност на пациента, но и да се запази доверието му в медицинската професия и в здравните служби като цяло. Без такава защита тези, които се нуждаят от медицинска помощ, могат да се въздържат да разкриват информация от личен и интимен характер, каквато е необходима, за да получат подходящо лечение и дори да търсят такава помощ, като по този начин застрашават собственото си здраве (*Szuluk v. the United Kingdom*, 2009, § 47). Следователно мониторингът на медицинската кореспонденция на затворника може да повдигне въпрос по член 8 от Конвенцията (*ibid.*, §§ 49-55).

В. Физическо заболяване, увреждане и старост

109. Не може да се изключи, че задържането на болно лице може да повдигне въпроси по член 3 от Конвенцията. Здравето, възрастта и тежкото физическо увреждане са сред факторите, които трябва да се вземат предвид съгласно този член (*Mouisel v. France*, 2002, § 38).

110. Член 3 от Конвенцията не може да се тълкува като установяващ общо задължение за освобождаване на задържан по здравословни причини или за преместване в държавна болница, дори ако той страда от заболяване, което е особено трудно да се лекува. Тази разпоредба обаче изисква държавата да гарантира, че затворниците са задържани при условия, съвместими с уважението на човешкото достойнство, че начинът и механизмът на изпълнение на мярката не ги подлагат на неприятности или затруднения с интензивност, превишаваща неизбежното ниво на страдание, присъщо на задържането, и че, предвид практическите изисквания на лишаването от свобода, тяхното здраве и благополучие са осигурени по подходящ начин, например, като им се предостави необходимата медицинска помощ (*Grimailovs v. Latvia*, 2013, § 150; *Yunusova and Yunusov v. Azerbaijan*, 2016, § 138). Така, в особено сериозни случаи, могат да възникнат ситуации, при които правилното прилагане на наказателното правораздаване изисква средства за правна защита под формата на хуманитарни мерки (*Enea v. Italy* [GC], 2009, § 58).

111. Така например по делото *Serifis v. Greece*, 2006, §§ 34-36 Съдът констатира, че въпреки сериозността на заболяването, от което жалбоподателят е страдал (парализа и множествена склероза), властите са отлагали предоставянето на медицинска помощ по време на задържането му, което би отговаряло на действителните му нужди. Това го е подложило на неприятности или затруднения с интензитет, надвишаващ неизбежното ниво на страдание, вътрешно присъщо на задържането, в противоречие с член 3 от Конвенцията. По подобен начин, по делото *Holomiov v. Moldova*, 2006, §§ 117-122, Съдът подчертава, че основният въпрос за неговата оценка не е липсата на медицинска помощ като цяло, а по-скоро липсата на адекватна медицинска помощ за конкретното състояние на жалбоподателя. В разглеждания случай Съдът отбелязва по-специално, че макар да страда от сериозни бъбречни заболявания, които водят до сериозни рискове за здравето му, жалбоподателят е бил задържан почти четири години без подходяща медицинска помощ. Поради това той установява, че страданието на жалбоподателя е представлявало нечовешко и унижително отношение по смисъла на член 3 от Конвенцията. Подобно заключение е направено по отношение на няколко случая, свързани с различни сърдечни заболявания (вж. например *Ashot Harutyunyan v. Armenia*, 2010, §§ 105-116; *Kolesnikovich v. Russia*, 2016, §§ 72-81).

112. По делото *V.D. v. Romania*, 2010, §§ 94-100 Съдът разглежда жалбата на затворник със сериозни дентални проблеми (той буквално няма зъби), който не е в състояние да получи зъбна протеза, тъй като не е имал средства да плати за това. Съдът приема, че е имало нарушение на член 3 от Конвенцията. По-специално той отбелязва, че на властите са били известни медицинските диагнози, в които се посочва необходимостта жалбоподателя да бъде снабден с протеза, но такава не е осигурена. Като затворник жалбоподателят би могъл да ги получи само като сам плати пълните разходи. Тъй като застрахователната му схема не покрива разходите, а той не е имал необходимите финансови средства – факт, известен и приет от властите – той не е получил протеза. Тези факти са били достатъчни, за да може Съдът да заключи, че правилата за социално осигуряване на затворниците, които определят пропорцията на разходите за протези, които те е трябвало да платят, са били неефективни поради административни пречки. Нямало е също така задоволително обяснение защо на жалбоподателя не са му били предоставени протези, след като е станало възможно пълната цена да бъде поета от държавата.

113. Съдът също така е констатирал нарушение на член 3 от Конвенцията във връзка с недостатъци в предоставянето на медицинско лечение, отнасящо се до различни други диагнози и/или липса на достъп до съответните медицински помощни средства, като проблеми със зрението и конфискацията на очилата на затворника (*Slyusarev v. Russia*, 2010, §§ 34-44; вж. също *Xiros v. Greece*, 2010, §§ 84-90) или поради липса на ортопедични обувки (*Vladimir Vasilyev v. Russia*, 2012, §§ 67-68). В тази връзка следва също да се отбележи, че неоправданото забавяне при установяването на диагноза или при предоставянето на медицинско лечение може да доведе до нарушение на член 3 от Конвенцията (*Nogin v. Russia*, 2015, § 97, относно забавяне в осигуряването на диабетична операция на окото; *Kondrulin v. Russia*, 2016, § 59, относно забавяне на установяването на диагноза).

114. В някои случаи неоправданият отказ за преместване на затворник в гражданска болница за лечение, когато специалистите и оборудването, необходимо за лечението му, липсват в затвора, може да представлява нарушение на член 3 (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], 2016, § 183). Нещо повече, по делото *Dorneanu v. Romania*, 2017, §§ 93-100, относно затворник, който към момента на приемането си в затвора вече е страдал от болест с фатална краткосрочна прогноза, Съдът отбелязва, че тъй като болестта на жалбоподателя е прогресирала, за него е станало невъзможно да живее с нея в затворническа среда. Поради това Съдът е счел, че националните органи са отговорни да предприемат специални мерки в това отношение въз основа на хуманитарни съображения. Но поради това, че националните власти не са разгледали надлежно целесъобразността и необходимостта от продължаване на задържането на жалбоподателя, Съдът е намерил нарушение на член 3 (вж. също *Gülay Çetin v. Turkey*, 2013, §§ 114-125).

115. Трябва също да се отбележи, че Съдът поставя акцент върху надлежното водене на документацията за здравни грижи по време на задържането. По делото *Iacov Stanciu v. Romania*, 2012, §§ 180-186, по което жалбоподателят се оплаква, че е развил редица хронични и сериозни заболявания в хода на задържането си, Съдът констатира, че условията в затвора, на които е изложен жалбоподателят, са представлявали нечовешко и унижително отношение в нарушение на член 3 от Конвенцията. По-специално Съдът не е доволен, че по време на задържането му жалбоподателят не е получил адекватна медицинска помощ. Не е водена подробна документация за здравословното му състояние и за предписаното и следвано лечение. Поради това не е било възможно редовно и системно наблюдение на здравословното му състояние. Не е създадена цялостна терапевтична стратегия за лекуване на заболяванията му или за предотвратяване на тяхното влошаване. В резултат на това здравето на жалбоподателя се е влошило сериозно през годините.

116. Що се отнася до третирането на хора с увреждания, Съдът счита, че когато властите решат да настанят и задържат лице с увреждания в условия на продължително задържане, те трябва да демонстрират специални грижи за гарантиране на условия, съответстващи на специалните потребности, произтичащи от неговото увреждане (*Z.H. v. Hungary*, 2012, § 29; *Grimailovs v. Latvia*, 2013, § 151, с допълнителни препратки).

117. Така например по делото *Price v. the United Kingdom*, 2001, §§ 25-30, Съдът е установил, че задържането на тежко увредено лице в условия, при които е опасно студено, съществува риск то да развие язви, тъй като нейното легло е много твърдо или недостъпно и не може да отиде до тоалетната или да поддържа чистота без сериозни затруднения, представлява унижително третиране в противоречие с член 3 от Конвенцията. По подобен начин, по делото *D.G. v. Poland*, 2013, § 177, Съдът е установил, че задържането на човек, който е прикован към инвалидна количка и страда от параплегия и редица други здравословни проблеми в условия, при които той не разполага с неограничени и непрекъснати доставки на подложки за инконтиненция и катетри и неограничен достъп до душ, и е оставен в ръцете на своите съкилийници за оказване на необходимото съдействие, при което той не е в състояние да се поддържа чист без сериозни затруднения, представлява нарушение на член 3.

118. От друга страна, по делото *Zarzycki v. Poland*, 2013, § 125, засягащо затворник с увреждания, на когото са му ампутирани предмишниците, Съдът отбеляза по-специално активното отношение на администрацията на затвора към жалбоподателя (основните му механични протези са били на разположение безплатно, а биомеханични протези също са му били предоставени с малко доплащане на цената). Ето защо Съдът е счел, че властите са предоставили на жалбоподателя редовно и адекватно съдействие, което неговите специални потребности изискват. Поради това Съдът констатира, че макар и един затворник с ампутирани предмишници да е по-уязвим на трудностите на задържането, третирането на жалбоподателя в настоящия случай не е достигнало прага на суровост, който би представлявал унижително отнасяне в нарушение на член 3 от Конвенцията.

119. Освен това Съдът е постановил, че задържането на лице с увреждания в затвор, в който то не може да се придвижва, и по-специално не може да напусне килията си самостоятелно, представлява унижително отнасяне (*Vincent v. France*, 2006, § 103; вж. също *Grimailovs v. Latvia*, Европейски съд по правата на човека 31/90 Последна актуализация: 30.04.2020

2013, §§ 157-162). По делото *Arutyunyan v. Russia*, 2012, § 77, констатирайки нарушение на член 3 Съдът отбелязва, че за период от почти петнадесет месеца жалбоподателят, който е бил с увреждания и зависим от инвалидна количка за придвижване, е бил принуждаван поне четири пъти седмично да ходи нагоре и надолу по четири стълби по пътя към и от едни дълги, сложни и изморителни медицински процедури, които са били жизненоважни за здравето му, което несъмнено му е причинило ненужно страдание и го е изложило на необоснован риск от сериозни увреждания на здравето му.

120. Съдът също така е установил, че оставянето на човек със сериозно физическо увреждане да разчита на своите съкилийници за помощ при използване на тоалетната, къпането и обличането или събличането, е допринесло за констатацията, че условията на задържане са довели до унизително отнасяне (*Engel v. Hungary*, 2010, §§ 27 and 30; вж. също *Helhal v. France*, 2015, § 62; *Topekhin v. Russia*, 2016, § 86). Освен това по делото *Hüseyin Yıldırım v. Turkey*, 2007, § 84, Съдът е констатирал, че трансферът на затворник с увреждания представлявал унизително отнасяне, тъй като отговорността за него е била оставена в ръцете на жандармеристи, които със сигурност не са били квалифицирани да предвидят медицинските рискове, свързани с преместването на лице с увреждане.

121. Накрая, трябва да се отбележи, че въпрос по Конвенцията може да възникне по отношение на продължителното задържане на възрастни затворници, особено на такива със здравословни проблеми. Във връзка с това Съдът отбелязва, че напредналата възраст не е пречка за задържане под стража или настаняване в затвор в нито една от държавите членки на Съвета на Европа. Въпреки това възрастта във връзка с други фактори, като например здравето, може да се вземе предвид или при постановяване на присъдата, или при изтърпяване на наказанието (например, когато присъдата е отложена или заменена с домашен арест). Трябва да се вземат предвид конкретните обстоятелства на всеки случай (*Papon v. France (no. 1)* (dec.), 2001).

122. По делото *Papon*, относно на затворник на деветдесет години, Съдът отбелязва, че макар жалбоподателят да е имал сърдечни проблеми, общото му състояние е описано като „добро“ от експертен доклад. При тези обстоятелства неговото общо здравословно състояние и като цяло адекватните условия на задържане означават, че третирането му не е достигнало нивото на суровост, което би го включило в обхвата на член 3 от Конвенцията.

123. От друга страна, по делото *Farbtuhs v. Latvia*, 2004, §§ 56-61, Съдът отбелязва, че жалбоподателят е на осемдесет и четири години, когато е бил изпратен в затвора, параплегичен и инвалид до степен, че не може да участва в повечето ежедневни задачи без помощ. Съдът е счел, че когато националните власти решават да задържат такова лице, те трябва да бъдат особено внимателни, за да гарантират, че условията на задържане съответстват на специфичните потребности, произтичащи от увреждането на затворника. Като взема предвид обстоятелствата по делото, Съдът констатира, че с оглед на неговата възраст, немощ и състояние, продължаващото задържане на жалбоподателя не е било подходящо. Освен това, забавяйки освобождаването му от затвора с повече от година, въпреки факта, че началника на затвора е подал официално заявление за освобождаването му, подкрепено от медицински доказателства, националните власти не са третирали жалбоподателя по начин, съвместим с разпоредбите на член 3 от Конвенцията. По подобен начин, по делото *Contrada v. Italy (no. 2)*, 2014, §§ 83-85, Съдът намира нарушение на член 3, отнасящ се по-специално до забавяне с девет месеца за удовлетворяване на искането на възрастен жалбоподател за преместването му в домашен арест.

С. Инфекциозни заболявания

124. Принципите, които стоят в основата на практиката на Съда относно необходимостта от осигуряване на подходящо медицинско лечение на задържаните с физически заболявания са съответно приложими при инфекциозни заболявания. В тази връзка обаче властите трябва да се погрижат да преценят какви тестове трябва да се направят, за да се диагностицира състоянието на затворника, които да им дадат възможност да идентифицират лечението, което

да бъде назначено, и да оценят перспективите за възстановяване (*Testa v. Croatia*, 2007, § 10; *Poghossian v. Georgia*, 2009, § 57; *Cătălin Eugen Micu v. Romania*, 2016, § 58).

125. Така например по делото *Kotsaftis v. Greece*, 2008, §§ 51-61, относно затворник, страдащ от цироза на черния дроб, причинен от хроничен хепатит В, Съдът намира нарушение на член 3, тъй като противно на констатациите от направените експертизи, жалбоподателят е задържан за около девет месеца без да получава специална диета или лечение със съответните лекарства и не са му направени тестове в специализиран медицински център. Освен това операция, насрочена за определена дата, е извършена чак една година по-късно. Съдът изказа съжаление и от факта, че жалбоподателят, страдащ от сериозно и силно заразно заболяване, е бил задържан заедно с още десет затворници в пренаселена килия.

126. По подобен начин, по дело относно липсата на специализирана медицинска помощ на задържан, който е бил ХИВ-позитивен, Съдът отбелязва, че няма информация, че антиретровирусна терапия някога е била прилагана на жалбоподателя в затворническата болница или че медицинският персонал работещ там е имал необходимия опит и практически умения за нейното прилагане. Така Съдът констатира, че затворническата болница не е била подходяща институция за тези цели. Освен това Съдът не е открил сериозни практически пречки за незабавното прехвърляне на жалбоподателя в специализирано медицинско заведение. Поради това той установява нарушение на член 3 в това отношение (*Aleksanyan v. Russia*, 2008, §§ 156-158). От друга страна, Съдът не счита, че липсата на препарати за антиретровирусно лечение в затворническата аптека е била като такава в противоречие с член 3 от Конвенцията. По-специално, като се има предвид, че държавите членки са длъжни да предоставят всички медицински грижи, които техните ресурси позволяват, Съдът не счита, че властите са имали безусловно задължение да прилагат безплатно за жалбоподателя антиретровирусното лечение, което е много скъпо. Всъщност жалбоподателят би могъл да получи необходимите лекарства от своите роднини и не е твърдял, че закупуването на тези лекарства е наложило прекомерна финансова тежест върху него или неговите роднини (*Ibid.*, §§ 145-150).

127. Нещо повече, по делото *Fedosejevs v. Latvia* (dec.), 2013, §§ 48-53, относно затворник, страдащ от ХИВ и хепатит С, заразен преди задържането му, Съдът отбелязва, че по отношение на ХИВ инфекцията на жалбоподателя се е правел специфичен кръвен тест на всеки два до шест месеца. Съгласно съответните препоръки на Световната здравна организация (СЗО), този тест е необходим, за да се установи дали един ХИВ-позитивен пациент се нуждае от антиретровирусно лечение. Съдът отбелязва, че през целия период на оплакване броя на клетките на жалбоподателя никога не е паднал под съответния праг, който СЗО счита за решаващ за започване на въпросното лечение. Съдът освен това отбелязва, че по отношение на неговата инфекция с хепатит С жалбоподателят е получил съответната симптоматична терапия, а другите му здравни проблеми също са били решавани по подходящ начин. Поради това Съдът обявява жалбите на жалбоподателя за недопустими като явно необосновани.

128. Специфичен въпрос относно инфекциозните заболявания възниква в случаите, когато лицето е инфектирано с такава болест в затвора. По делото *Cătălin Eugen Micu v. Romania*, 2016, § 56, Съдът е обяснил, че според своята съдебна практика изискванията към държавата по отношение на здравето на задържаните лица могат да се различават в зависимост от това дали болестта е заразна (например *Ghavitadze v. Georgia*, 2009, § 86; *Fülöp v. Romania*, 2012, § 34, по което жалбоподателите твърдят, че те са се заразили с туберкулоза в затвора) или не е заразна (*Iamandi v. Romania*, 2010, § 65, по което жалбоподателят страда от диабет).

129. Съдът подчертава, че разпространението на заразни болести и в частност на туберкулоза, хепатит и ХИВ/СПИН трябва да бъде проблем на общественото здраве, особено в затворите. По този въпрос Съдът е счел, че е желателно, с тяхно съгласие, задържаните да имат достъп в разумен срок след приемането си в затвора до безплатни скринингови тестове за хепатит и ХИВ/СПИН (*Cătălin Eugen Micu v. Romania*, 2016, § 56; вж. например *Jeladze v. Georgia*, 2012, § 44, където Съдът е приел, че тригодишно забавяне преди изпращането на жалбоподателя на скрининг за хепатит С представлява небрежност от страна на държавата по отношение на Европейски съд по правата на човека

общите ѝ задължения за предприемане на ефективни мерки за предотвратяване на предаването на хепатит С или други заразни заболявания в затвора; от друга страна, *Salakhov and Islyamova v. Ukraine*, 2013, §§ 124-125, относно ХИВ, където изискванията за поверителност, присъщи на медицинското наблюдение на лица с ХИВ-позитивен статус, трябва да се вземат предвид).

130. Въпреки това, независимо дали жалбоподателят се е заразил докато е задържан, държавата носи отговорност да осигури лечение на затворниците, които са под нейна юрисдикция, и липсата на адекватна медицинска помощ за сериозни здравословни проблеми, от които жалбоподателят не е страдал преди задържането, може да представлява нарушение на член 3. Отсъствието или неадекватното медицинско лечение, особено когато заболяването е придобито по време на задържане, е особен обект на загриженост за Съда. Следователно той е длъжен да оцени качеството на медицинските услуги, които са били предоставени на жалбоподателя в конкретния случай, и да определи дали той или тя са лишени от адекватна медицинска помощ и, ако е така, дали това представлява нечовешко и унижително отнасяне в нарушение на член 3 от Конвенцията (*Shchebetov v. Russia*, 2012, § 71).

131. По делото *Cătălin Eugen Micu v. Romania*, 2016, §§ 56-62, Съдът не е установил въз основа на наличните доказателства, че жалбоподателят се е заразил от хепатит С в затвора. Съдът констатира също, че на него му е осигурено адекватно медицинско лечение по отношение на диагнозата му. По подобен начин, по делото *Shchebetov v. Russia*, 2012, §§ 46-58, противно на доводите на жалбоподателя, Съдът не е установил, че той се е заразил с ХИВ в затвора чрез кръвен тест. Съдът обаче е счел, че твърденията на жалбоподателя са породили процесуално задължение по член 2 от Конвенцията за разследване на обстоятелствата, при които той се е заразил с ХИВ. При конкретните обстоятелства по делото Съдът констатира, че разследването, проведено от местните органи, е ефективно за целите на член 2 от Конвенцията.

132. Трябва също така да се отбележи, че според практиката на Съда, самият факт, че ХИВ-позитивните задържани използват същите медицински, санитарни, хранителни и други съоръжения като всички останали затворници, сам по себе си не повдига въпрос по член 3 от Конвенцията (*Korobov and Others v. Russia* (dec.), 2006). В тази връзка, по делото *Artyomov v. Russia*, 2010, § 190, когато обявява оплакването на жалбоподателя относно неговото настаняване заедно с ХИВ-позитивни задържани в наказателна колония за недопустимо като явно необосновано, Съдът акцентира върху факта, че жалбоподателят не твърди, че е бил изложен противозаконно на реален риск от заразяване. Освен това жалбоподателят не оспорва, че администрацията на колонията е предприела необходимите стъпки за предотвратяване на сексуален контакт между затворниците и че е забранила употребата на наркотици и татуирането. Съдът също не пренебрегва факта, че администрацията на колониите използва техники за намаляване на вредите и с точна и обективна информация за ХИВ и СПИН ясно идентифицира начините, по които може да се предаде ХИВ. Съдът отдава особено значение на съветите за намаляване на риска от ХИВ, които са се давали от администрацията на колонията.

133. Нещо повече, по делото *Shelley v. the United Kingdom* (dec.), 2008, относно жалба срещу решението на властите да не прилагат програма за обмен на игли за потребители на наркотици в затворите, за да се предотврати разпространението на вируси, Съдът подчертава, че независимо от по-високите нива на заразяване с ХИВ и хепатит С сред затворниците, той не е убеден, че общият неопределен риск или страх от заразяване на затворник е достатъчно тежък, за да повдигне въпроси по членове 2 или 3 от Конвенцията. Съдът обаче е готов да приеме, че жалбоподателят, задържан в затвор, където има значително по-висок риск от заразяване с ХИВ и хепатит С, може да твърди, че е засегнат от здравната политика, прилагана в тази връзка от затворническите власти, по смисъла от член 8 от Конвенцията.

134. По член 8 Съдът отбелязва, че съдебната му практика не налага задължение на една държава членка да провежда някаква конкретна превантивна здравна политика в затвора. Въпреки че не е било изключено да възникне позитивно задължение за ликвидиране или предотвратяване на разпространението на определена болест или инфекция, Съдът не е убеден, че всяка потенциална заплаха за здравето, която не отговаря на стандартите на Европейски съд по правата на човека

членове 2 или 3, налага задължение на държавата да предприеме конкретни превантивни мерки. Въпросите на политиката в областта на здравеопазването, по-специално по отношение на общите превантивни мерки, по принцип са в обхвата на преценката на националните власти. В разглеждания случай жалбоподателят не е могъл да посочи никакво пряко отрицателно въздействие върху личния си живот. На него не му е отказана информация или помощ относно заплахата за здравето му, за която властите са пряко или косвено отговорни. Предоставяйки достатъчно свобода на преценка за ресурси и приоритети и на легитимна политика за опит за намаляване на употребата на наркотици в затворите и отбелязвайки, че са предприети някои превантивни стъпки (предоставяне на дезинфекционни таблетки) и че властите наблюдават развитието на други места, Съдът заключава, че жалбата на жалбоподателя е явно необоснована.

D. Психиатрична грижа

135. Що се отнася до третирането на затворници с психични проблеми, Съдът последователно приема, че член 3 от Конвенцията изисква държавите да гарантират, че здравето и благополучието на затворниците са адекватно осигурени, наред с другото и чрез предоставяне на необходимата медицинска помощ (*Stawomir Musiał v. Poland*, 2009, § 87). В този контекст задълженията по член 3 могат да стигнат дотам, че да наложат преместването на психично болни затворници в специални заведения, за да получат адекватно лечение (*Murray v. the Netherlands* [GC], 2016, § 105; *Raffray Taddei v. France*, 2010, § 63).

136. При определяне дали задържането на болно лице е съвместимо с член 3 от Конвенцията, Съдът взема предвид здравето на индивида и ефекта върху него от начина на изпълнение на неговото задържане. Той постановява, че условията на задържане в никакъв случай не трябва да предизвикват у лишения от свобода чувство на страх, болка и малоценност, способни да го принижат и унижат и евентуално да подронят неговата физическа и морална съпротива. По този въпрос Съдът признава, че задържаните с психични разстройства са по-уязвими от обикновените задържани и че определени изисквания на живота в затвора представляват по-голям риск здравето им да пострада, като повишават риска от това, те да страдат от чувство за малоценност и са по необходимост източник на стрес и тревожност (*Rooman v. Belgium* [GC], 2019, § 145). Оценката на положението на тези конкретни индивиди също трябва да вземе предвид тяхната уязвимост и в някои случаи тяхната неспособност да се оплачат свързано или изобщо как те са засегнати от някакво конкретно третиране (*Murray v. the Netherlands* [GC], 2016, § 106; *Herczegfalvy v. Austria*, 1992, § 82; *Aerts v. Belgium*, 1998, § 66).

137. Освен това не е достатъчно такива задържани да бъдат прегледани и да им бъде поставена диагноза; от съществено значение е да се осигури подходящо лечение на диагностицирания проблем и подходящо медицинско наблюдение (*Murray v. the Netherlands* [GC], 2016, § 106). В това отношение Съдът взема предвид адекватността на медицинската помощ и грижите, предоставяни в условията на задържане (*Rooman v. Belgium* [GC], 2019, §§ 146-147). Липсата на цялостна терапевтична стратегия, целяща лечение на затворник с психични проблеми, може да представлява „терапевтично изоставяне“ в нарушение на член 3 (*Strazimiri v. Albania**, 2020, §§ 108-112).

138. Съдът е приложил горните принципи по отношение на лечението на различни проблеми с психичното здраве, от които са страдали затворници, като например: хронична депресия (*Kudła v. Poland* [GC], 2000); психично разстройство, включващо суицидни тенденции (*Rivière v. France*, 2006); *Jeanty v. Belgium**, 2020, §§ 101-114; посттравматично стресово разстройство (*Novak v. Croatia*, 2007); хронична параноидна шизофрения (*Dybeku v. Albania*, 2007; вж. също *Stawomir Musiał v. Poland*, 2009); остри психотични разстройства (*Renolde v. France*, 2008); различни неврологични разстройства (*Kaprykowski v. Poland*, 2009); синдром на Мюнхаузен (психично разстройство, характеризиращо се с потребността да се симулира заболяване) (*Raffray Taddei v. France*, 2010); и разстройства, от които страдат психично болни извършители на сексуални престъпления (*Claes v. Belgium*, 2013). В този контекст могат да възникнат и

въпроси, свързани с необходимостта да се предотврати самоубийство в условията на задържане.²²

139. Освен това условията, при които лице, страдащо от психично разстройство, получава лечение, също са от значение при оценката на законността на задържането му по смисъла на член 5 от Конвенцията (*Rooman v. Belgium* [GC], 2019, §§ 194 и 208).²³

140. Във връзка с това Съдът е приел, че самият факт, че дадено лице не е настанено в подходящо заведение, не прави автоматично задържането му незаконосъобразно, като известно забавяне на приема в клиника или болница е приемливо, ако е свързано с несъответствие между наличния и необходимия капацитет на психиатричните институции. Независимо от това, значително забавяне на приемането в такива институции и по този начин на лечението на съответното лице очевидно ще повлияе на перспективите за успеха на лечението и може да доведе до нарушение на член 5 (*Pankiewicz v. Poland*, 2008, § 45, където Съдът приема, че забавянето от два месеца и двадесет и пет дни е прекомерно, предвид вредното въздействие върху здравето на жалбоподателя от задължителното му задържане в обикновен център за задържане).

141. Нещо повече, Съдът е приел, в контекста на превантивно задържане „с задна дата“, че условията на задържане на дадено лице могат да се променят в хода на лишаването му от свобода, въпреки че се основават на едно и също разпореждане за задържане. Задържането на душевноболно лице въз основа на същото разпореждане за задържане може, според Съда, да стане законно и следователно да съответства на член 5 § 1, след като това лице бъде прехвърлено в подходяща институция. При това тълкуване на понятието „законсъобразност“ съществува вътрешна връзка между законността на лишаването от свобода и условията за неговото изпълнение. От това следва, че моментът или периодът за преценка дали дадено лице е задържано в подходяща институция за пациенти с психични разстройства е периодът на задържане, разглеждан в производството пред Съда, а не моментът, в който заповедта за задържане е била издадена (*Ilseher v. Germany* [GC], 2018, §§ 139 и 141).

142. Така, когато е разглеждал дела, свързани със задържане на извършители на престъпни деяния, страдащи от психични разстройства, при преценката на целесъобразността на въпросната институция Съдът не е взел предвид толкова главната цел на институцията, а по-скоро специфичните условия на задържане и възможността съответните лица да получат подходящо лечение в нея (*Bergmann v. Germany*, 2016, § 124; *Kadusic v. Switzerland*, 2018, §§ 56 и 59). Освен това, въпреки че психиатричните болници по дефиниция са подходящи институции за задържане на психично болни лица, Съдът подчертава необходимостта при подобно настаняване от ефективни и последователни терапевтични мерки, за да не се лишат въпросните лица от възможност за освобождаване (*Frank v. Germany* (dec.), 2010).

143. Преценявайки дали на жалбоподателя е била предоставена подходяща психиатрична помощ, Съдът взема предвид становищата на здравните специалисти и решенията, взети от местните власти в отделния случай, както и по-обща констатация на национално и международно ниво относно непригодността на психиатричните крила в затвора за задържане на лица с психични проблеми (например *Hadžić and Suljić v. Bosnia and Herzegovina*, 2011, § 41, където Съдът е приел въз основа на констатациите на Конституционния съд и КПИ, че психиатричното крило на затвора не е подходяща институция за задържане на пациенти с психиатрични проблеми).

144. В контекста на концепцията за „подходящо лечение“ по смисъла на член 5, Съдът проверява въз основа на информацията, налична в преписката, дали е приет индивидуализиран и специализиран подход за лечение на процесните психични разстройства. Той счита, че информацията, показваща, че жалбоподателите са имали достъп до здравни специалисти и до лекарства, може да покаже, че те не са били категорично изоставени, но че това не е достатъчно, за да може да оцени терапевтичните мерки, които са били приложени. Освен това, въпреки че непроменените поведенчески нагласи на един лишен от свобода могат

²² Вж. по-подробно [Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights](#).

²³ Вж. по-подробно [Guide on Article 5 of the European Convention on Human Rights](#).

да допринесат за отказа от промяна на неговия режим, това не отменя задължението на властите да предприемат подходящи инициативи с оглед осигуряване на подходящо лечение за това лице с оглед на неговото състояние, което би му помогнало да си върне свободата (*Rooman v. Belgium* [GC], 2019, § 203).

145. Съдът също така заявява, че когато се занимават с психично болни нарушители, властите са задължени да работят за постигане на целта да подготвят засегнатите лица за тяхното освобождаване, например чрез предоставяне на стимули за по-нататъшна терапия, като трансфер в институция, където те може действително да получат необходимото лечение или чрез предоставяне на определени привилегии, ако ситуацията позволява (*Ibid.*, § 204).

146. В резюме, по делото *Rooman v. Belgium* [GC], 2019, §§ 208-211, Съдът подчертава, че всяко задържане на психично болни трябва да има терапевтична цел, насочена конкретно и, доколкото е възможно, към излекуване или облекчаване на тяхното психично състояние, включително, когато е уместно, да доведе до намаляване или контрол върху опасността, която представляват. Независимо от институцията, в която са настанени тези лица, те имат право да им бъде осигурена подходяща терапевтична среда, придружена от реални терапевтични мерки, с оглед да се подготвят за евентуалното им освобождаване (вж. също *Murray v. the Netherlands* [GC], 2016, § 107-112, относно доживотно осъдените с психични проблеми).

147. Що се отнася до обхвата на предоставяното лечение, нивото на грижа, необходимо за тази категория задържани, трябва да надхвърля основните грижи. Единствено достъпът до здравни специалисти, консултации и предоставянето на лекарства не могат да бъдат достатъчни, за да се счита, че лечението е подходящо и по този начин удовлетворяващо изискванията на член 5. Въпреки това, ролята на Съда не е да анализира съдържанието на предлаганото и прилагано лечение. Това, което е важно, е Съдът да е в състояние да провери дали е въведена индивидуализирана програма, която взема предвид специфичните особености на психичното състояние на задържания с оглед да го подготви за евентуална бъдеща реинтеграция в обществото. В тази сфера Съдът предоставя на властите известна свобода на преценка по отношение както на формата, така и на съдържанието на терапевтичните грижи или на въпросната медицинска програма (*Rooman v. Belgium* [GC], 2019, § 209).

148. Оценката дали дадена институция е „подходяща“, трябва да включва изследване на специфичните условия на задържане, преобладаващи в нея, и по-специално на лечението, предоставяно на лица, страдащи от психични разстройства. Следователно е възможно институция, която априори е неподходяща, като например затворническа структура, въпреки това да може да се счете за задоволителна, ако осигурява адекватна грижа, и обратното, специализирана психиатрична институция, която по дефиниция би трябвало да бъде подходяща, да се окаже неспособна да осигури необходимото лечение. Всъщност подходящото и индивидуализирано лечение е съществена част от понятието „подходяща институция“. В допълнение, потенциалните отрицателни последици за перспективите за промяна в личното положение на жалбоподателя не би трябвало да доведат непременно до нарушение на член 5 § 1, при условие че властите са предприели достатъчно стъпки за преодоляване на всеки проблем, който възпрепятства лечението му (*Ibid.*, §§ 210-211).

Е. Наркозависимост

149. Съдът се е занимавал в няколко дела със специфичните въпроси на злоупотребата с наркотици и медицинското лечение на наркоманиите в затворите.

150. Що се отнася до медицинското лечение на наркоманиите, делото *McGlinchey and Others v. the United Kingdom*, 2003, §§ 52-58, се отнася до адекватността на медицинската грижа, предоставяна от затворническите власти на наркозависима, пристарстена към хероин и страдаща от симптоми на абстиненция. Съдът констатира, че фактът, че тя е отслабнала и се е обезводнила, са достатъчни индикации за местните власти, че трябва да се предприемат мерки за справяне с нейните симптоми на абстиненция. Въпреки това, тъй като затворническите власти не са се съобразили със задължението си да ѝ предоставят

необходимата медицинска помощ, Съдът е установил нарушение на член 3 от Конвенцията.

151. По подобен начин, по делото *Wenner v. Germany*, 2016, § 80, относно жалбата на дългогодишен пристаростен към хероин, че му е била отказана заместваща терапия в затвора, Съдът приема, че е имало нарушение на член 3, тъй като властите, въпреки задължението си да оценят адекватно неговото здравословно състояние и подходящо лечение, не са проучили с помощта на независими и специализирани медицински експертни съвети, коя терапия трябва да се счита за подходяща.

152. Що се отнася до злоупотреба с наркотици в затвора, *Marro and Others v. Italy* (dec.), 2014, § 45, се отнася до смъртта на наркозависим в затвора в резултат на предозиране. Съдът подчертава, че не може да се заключи, че самият обективен факт, че затворник е имал достъп до наркотични вещества, представлява нарушение от страна на държавата на нейните позитивни задължения по член 2 от Конвенцията. Съдът признава, че въпреки че властите, за да защитят здравето и живота на гражданите, имат задължение да предприемат мерки за борба с трафика на наркотици, особено когато този проблем (потенциално) засяга затворена институция като затвора, те не могат да гарантират това абсолютно и имат право на широка преценка при избора на средствата, които ще използват. В този контекст те са обвързани със задължение по отношение на мерките, които трябва да бъдат предприети, а не по отношение на резултатите, които трябва да бъдат постигнати.

153. По фактите на делото Съдът отбелязва по-специално, че няма нищо, което да предполага, че властите са имали информация, която би могла да ги накара да смятат, че въпросният затворник е в особено опасно положение в сравнение с всеки друг затворник страдащ от наркозависимост. Нещо повече, не може да се установи провал от страна на персонала на затвора. Всъщност те са предприели множество мерки (претърсвания, проверка на колети и т.н.), за да предотвратят вкарването на наркотици в затворите. Така Съдът обявява жалбата за недопустима като явно необоснована (*Ibid.*, §§ 46-51).

154. По подобен начин, по делото *Patsaki and Others v. Greece*, 2019, §§ 90-97, също относно смъртта на наркозависим в затвора, Съдът не е установил, че е имало достатъчно индикации за властите, че въпросният затворник е в особено опасно положение в сравнение с всеки друг затворник, страдащ от наркозависимост. По този начин той не намира нарушение на член 2 в материален аспект. Съдът обаче намира нарушение на процесуалния аспект на член 2 с мотива, че властите нито са разгледали внимателно делото на починалия, нито са провели ефективно разследване на обстоятелствата, свързани с неговата смърт (*Ibid.*, §§ 70-77).

F. Други здравни проблеми

1. Пасивно пушене

155. В своята практика Съдът отбелязва, че не съществува консенсус между държавите членки на Съвета на Европа по отношение на защитата срещу пасивно пушене в затворите. Той също така отбелязва, че в някои държави членки пушачите са настанени заедно в килия с непушачи, докато в други държави те са държани отделно. Освен това в някои държави тютюнопушенето е разрешено само в определени общи части, докато в други държави такива ограничения не съществуват (*Aparicio Benito v. Spain* (dec.), 2006).

156. Така в случай, при който затворник непушач е бил настанен в отделна килия и където пушенето е разрешено само в обща зона за гледане на телевизия, Съдът не е сметнал, че съществува здравословен проблем, свързан с пасивното пушене (*Ibid.*). За разлика от това, в случай, при който затворник непушач никога не е имал индивидуална килия и е трябвало да търпи тютюнопушенето на своите съкилийници дори в затворническия стационар и в затворническата болница, въпреки съветите на лекаря му, Съдът е намерил нарушение на чл. 3 от Конвенцията (*Florea v. Romania*, 2010, §§ 60-62). Но когато националните власти предприемат необходимите мерки за разглеждане на оплакванията на затворника, като го прехвърлят в килия с непушачи, Съдът не счита, че възниква проблем по Конвенцията (*Stoine*

Hristov v. Bulgaria (no. 2), 2008, §§ 43-46).

157. По делото *Elefteriadis v. Romania*, 2011, §§ 49-55, Съдът е приел, че държавата е длъжна да предприеме мерки за защита на затворник, страдащ от хронична белодробна болест, срещу вредното въздействие на пасивното пушене, когато, както в случая на жалбоподателя, медицинските прегледи и съветите на лекарите сочат, че това е необходимо по здравословни причини. Следователно властите са били задължени да предприемат стъпки за опазване здравето на жалбоподателя, по-специално като го отделят от затворници, които пушат, както той е поискал многократно. Изглежда това е било не само желателно, но и възможно, като се има предвид, че в затвора е имало килия, в която никой от затворниците не е пушел. Фактът, че въпросният затвор е бил препълнен в процесния период, по никакъв начин не е освободил властите от задължението им да опазват здравето на жалбоподателя. Освен това Съдът констатира, че дори кратките периоди, през които жалбоподателят е бил задържан в чакални на съдебни сгради със затворници, които са пушили, са били неприемливи от гледна точка на член 3 от Конвенцията.

158. Трябва също да се отбележи, че пасивното пушене, макар може би само по себе си да не води до установяване на нарушение на член 3 от Конвенцията, може да бъде допълнителен утежняващ фактор за иначе неадекватните условия на задържане (*Sylla and Nollmont v. Belgium*, 2017, § 41).

2. Гладна стачка

159. Гладната стачка на затворниците и реакцията на властите към нея могат да повдигнат въпроси, свързани с различни разпоредби на Конвенцията и от различни гледни точки на практиката на Съда съгласно тези разпоредби.

160. Например, по делото *Horoz v. Turkey*, 2009, §§ 22-31, относно смъртта на затворник след гладна стачка, Съдът установява, че съгласно член 2 от Конвенцията е невъзможно да се установи причинно-следствена връзка между отказа на властите да освободят затворника и неговата смърт. Съдът счита, че властите са изпълнили в достатъчна степен задължението си да защитят неговия физически интегритет, по-специално чрез прилагане на подходящо медицинско лечение, и че те не могат да бъдат критикувани за това, че са приели неговия категоричен отказ да разреши всяка намеса, независимо от това, че здравословното му състояние е било животозастрашаващо.

161. По отношение на принудителното хранене на затворници, обявили гладна стачка, Съдът се позовава на съдебната практика на Комисията, според която принудителното хранене на лице включва унижителни елементи, които при определени обстоятелства могат да се считат за забранени от член 3 от Конвенцията. Когато обаче лишеният от свобода продължава с гладната стачка, това неминуемо може да доведе до конфликт между правото на индивида на физически интегритет и позитивното задължение на държавата съгласно член 2 от Конвенцията - конфликт, който не е разрешен от самата Конвенция (*Nevmerzhitsky v. Ukraine*, 2005, § 93).

162. Според практиката на Съда мярка, която е терапевтична необходимост от гледна точка на установените принципи на медицината, по принцип не може да се счита за нечовешка и унижителна. Същото може да се каже и за принудителното хранене, което има за цел да спаси живота на конкретен задържан, който съзнателно отказва да приема храна. Съдът все пак трябва да се убеди, че медицинската необходимост е доказана убедително. Освен това Съдът трябва да установи, че са спазени процедурните гаранции за решението за принудително хранене. Нещо повече, начинът, по който жалбоподателят е подложен на принудително хранене по време на гладна стачка, не трябва да прекрачва прага на минималното ниво на суровост, предвидено от практиката на Съда съгласно член 3 от Конвенцията (*Ibid.*, § 94; *Ciorap v. Moldova*, 2007, § 77).

163. Така например по делото *Nevmerzhitsky v. Ukraine*, 2005, §§ 95-99, Съдът е приел, че е имало нарушение на член 3 от Конвенцията по отношение на принудителното хранене на

жалбоподателя. Съдът констатира, че не е доказано, че е имало медицинска необходимост от принудително хранене на жалбоподателя и следователно неговото принудително хранене е било произволно. Процедурните предпазни мерки също не са били спазени при съзнателния му отказ да приема храна. Освен това начинът, по който се е прилагало принудителното хранене, а именно с използването на сила и въпреки съпротивата на жалбоподателя, е представлявало третиране от толкова тежък характер, който го характеризира като изтезание.

164. По подобен начин, по делото *Ciorap v. Moldova*, 2007, §§ 78-89, Съдът е констатирал по-специално, че няма медицински доказателства, че животът или здравето на жалбоподателя са били в сериозна опасност и има достатъчно основания да се предполага, че неговото принудително хранене всъщност е имало за цел да го обезкуражи да продължи протеста си. Освен това основните процедурни гаранции, предписани от вътрешното законодателство, като например изясняване на причините за започване и прекратяване на принудителното хранене и отбелязване на състава и количеството на прилаганата храна, не са били спазени. И накрая, Съдът е поразен от начина на принудително хранене, включително задължителното слагане на белезници на жалбоподателя, независимо дали е имало съпротива, и силната болка, причинена от метални инструменти, за да бъде принуден да си отвори устата и да си извади езика. Поради това Съдът констатира, че начинът, по който жалбоподателят е бил неколккратно принудително хранен, ненужно го е излагал на силна физическа болка и унижение и съответно може да се счита за изтезание в противоречие с член 3 от Конвенцията.

165. За разлика от това, Съдът не е счел, че е възникнал проблем по Конвенцията в случаите, когато решението за принудително хранене на затворник е отразявало медицинска необходимост, е имало достатъчно процедурни гаранции и не е било приложено по начин, противоречащ на член 3 от Конвенцията (например *Özgül v. Turkey* (dec.), 2007; *Rappaz v. Switzerland* (dec.), 2013).

166. Следва също така да се отбележи, че в някои случаи Съдът е поканил жалбоподателите, по Правило 39 от Правилника на Съда,²⁴ да прекратят тяхната гладна стачка (*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia* [GC], 2004, § 11; *Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina*, 2008, § 4).

167. Освен това проблем по член 3 може да възникне в случай на повторно лишаване от свобода на осъдени лица, страдащи от синдрома на Вернике-Корсаков (мозъчно разстройство, включващо загуба на специфични мозъчни функции, причинена от недостиг на тиамин) в резултат на продължителна гладна стачка докато са били в затвора (например *Tekin Yıldız v. Turkey*, 2005, § 83; за разлика от *Sinan Eren v. Turkey*, 2005, § 50).

168. Проблем по член 3 може също да възникне, когато властите използват сила, за да прекъснат масови гладни стачки на затворници, които протестират срещу условията им на задържане. По делото *Karabet and Others v. Ukraine*, 2013, §§ 330-332, относно насилствени действия на властите за прекъсване на масова гладна стачка, Съдът е счел, че неочакваната и брутална акция на властите е грубо непропорционална и произволна, предприета с цел да смаже протестното движение, като накаже затворниците за тяхната мирна гладна стачка и да прекрати в зародиш всяко намерение за повдигане на жалби. За Съда това представлява изтезание в противоречие с член 3 от Конвенцията (за разлика от *Leyla Alp and Others v. Turkey*, 2013, §§ 88-93).

²⁴ Това са мерки, приети като част от процедурата за определяне на привременни мерки от Съда по Правило 39 от [Правилника на Съда](#).

V. Поддържане на добър ред в затвора

Член 3 от Конвенцията

„Никой не може да бъде подлаган на изтезание, или на нечовешко или унижително отнасяне и наказание.“

Член 6 от Конвенцията

„1. Всяко лице, при решаването на правен спор относно неговите граждански права и задължения или основателността на каквото и да е наказателно обвинение срещу него има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона.“

Член 8 от Конвенцията

„1. Всеки има право на неприкосновеност на личния и семейния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията.

2. Намесата на държавните власти в упражняването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.“

A. Използване на сила

169. Съдът подчертава, че си дава сметка за потенциала за насилие, който съществува в пенитенциалните институции, и за факта, че неподчинението от задържаните може бързо да доведе до израждане на ситуацията (*Gömi and Others v. Turkey*, 2006, § 77). Съдът приема, че употребата на сила може да бъде необходима при определени случаи, за да се гарантира сигурността в затвора и за да се поддържа реда, или за предотвратяване на престъпността в местата за задържане. Въпреки това, такава сила може да се използва само ако е необходима и не трябва да бъде прекомерна (*Tali v. Estonia*, 2014, § 59). Съответно, по отношение на лишен от свобода човек, всяко прибегване до физическа сила, която не е била наложена строго необходимо от собственото му поведение, накърнява човешкото достойнство и представлява нарушение на правото, регламентирано в член 3 от Конвенцията (*Artyomov v. Russia*, 2010, § 145; *Bouyid v. Belgium* [GC], 2015, § 101).

170. Освен това Съдът приема, че общата забрана на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание от страна на агенти на държавата би била неефективна на практика, ако не съществува процедура за разследване на твърденията за малтретиране на лица, задържани от тях. Следователно член 3 изисква да има някаква форма на ефективно официално разследване, когато дадено лице направи достоверно твърдение, че е претърпяло третиране, нарушаващо член 3 от страна, наред с другото, на полицията или други подобни органи (*Bouyid v. Belgium* [GC], 2015, §§ 115- 116; *Ostroveņecs v. Latvia*, 2017, § 71).

171. Съдът например е намерил нарушение на член 3 в материален и в процесуален аспект поради системното, безразборно и незаконно използване на гумени палки от членове на специално отделение за сигурност в затвора спрямо осъдени затворници, с цел отмъщение или наказание и липсата на ефективно разследване по въпроса (*Dedovskiy and Others v. Russia*, 2008, §§ 85 и 94). По подобен начин по делото *Artyomov v. Russia*, 2010, §§ 169-173 и 184, Съдът е намерил нарушение на член 3 във връзка с използването на гумени палки срещу жалбоподателя заради отказа му да напусне килията си. Съдът счита, че това е непропорционално на поведението на жалбоподателя и има отмъщаващ характер. Съдът също така установява, че разследването по твърденията на жалбоподателя за малтретиране не е било задълбочено, целесъобразно и ефективно (вж. също *Gladović v. Croatia*, 2011; *Milić and Nikezić v. Montenegro*, 2015).

172. По делото *Davydov and Others v. Ukraine*, 2010, §§ 264-272, Съдът е разгледал ситуация, при която специални сили са провели тренировъчни учения в затвор, по време на които жалбоподателите са ранени и унижени. Съдът констатира, че срещу затворниците е била използвана прекомерна сила, без никакво оправдание или законни основания в нарушение на член 3 от Конвенцията. Съдът приема като легитимна необходимостта от обучение и поддържане на персонал, подготвен за евентуално неочаквано поведение на затворници, включително поведение, свързано с масови безредици или вземане на заложници, за което са били обучавани специалните сили. Съдът обаче подчертава, че държавата има позитивно задължение да обучава служителите на правоприлагащите органи по такъв начин, че да гарантира високо ниво на компетентност в професионалното им поведение, така че никой да не е подложен на изтезания или третиране в противоречие с член 3 от Конвенцията. Това също предполага, че обучението на служителите на реда, включително служителите на пенитенциарните институции, следва да са не само в съответствие с тази абсолютна забрана, но и да целят предотвратяване на всяко възможно третиране или поведение от страна на държавен служител, което може да противоречи на абсолютната забрана за изтезания, нечовешко или унижително отнасяне или наказание.

173. Съдът също така е намерил нарушение на член 3 от Конвенцията във връзка с малтретиране на затворник от служители, които са го придружавали по време на трансфера му в съда, за да присъства на съдебните заседания (*Balajevs v. Latvia*, 2016; *Ostrovenecs v. Latvia*, 2017).

174. В контекста на използването на специално оборудване за съдържане на затворник следва да се отбележи, че по делото *Tali v. Estonia*, 2014, по отношение на използването на лютив спрей срещу агресивен затворник и имобилизирането му на легло за имобилизация за повече от три часа, Съдът намира нарушение на член 3 от Конвенцията. По отношение на използването на лютив спрей, Съдът отбелязва, че това е потенциално опасно вещество, което не трябва да се използва в затворени помещения. Ако по изключение е необходимо да се използва в открити пространства, трябва да има ясно определени предпазни мерки. Лютив спрей никога не трябва да се прилага срещу затворник, който вече е бил поставен под контрол. Въпреки че лютивият спрей не се счита за химическо оръжие и използването му е разрешено за целите на правоприлагането, той може да доведе до различни неблагоприятни ефекти за здравето на затворника. В разглеждания случай, като се има предвид тези потенциално сериозни последици, от една страна, и алтернативното оборудване, с което са разполагали надзорите в затворите, от друга, Съдът констатира, че обстоятелствата не са оправдали използването на спрея. Съдът също не счита, че имобилизацията на жалбоподателя на леглото за значителен период от време е оправдано.

175. Подобни материални и процесуални задължения като тези, описани по-горе по член 3 възникват по член 2 от Конвенцията²⁵ относно използването на смъртоносна сила в затворите. По този начин, в случай на използване на смъртоносна сила за потушаване на бунт в затвора, Съдът е приел, че всяко такова използване на сила трябва да бъде оправдано на едно от основанията по член 2 § 2 от Конвенцията и трябва да бъде абсолютно необходимо по смисъла на тази разпоредба. Освен това използването на сила не може да бъде безразборно и да се провежда по неконтролиран и несистематичен начин. Съдът също така приема, че властите имат задължение да разследват обстоятелствата на използването на смъртоносна сила в съответствие с процесуалното си задължение по член 2 (*Kukhalashvili and others v. Georgia**, 2020, §§ 129-136 and 147-157).

В. Използване на средства за съдържане

176. Мерките за ограничаване, като поставяне на белезници, обикновено не пораждат въпрос по член 3 от Конвенцията, когато те са наложени във връзка със законен арест или задържане и не водят до използване на сила или публично излагане, превишаващи разумно считаните за

²⁵ Вж. *Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights*. Европейски съд по правата на човека 42/90

необходими предвид конкретните обстоятелства. Във връзка с това е важно например дали има основание да се смята, че засегнатото лице би се противопоставило на арестуването или се е опитало да се укрие или да причини вреда или повреда, или да прикрие доказателства (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia* [GC], 2014, § 117, с допълнителни препратки). Съдът също така е приемал по много дела, че поставянето на белезници или вериги на болен или по друга причина слаб човек са непропорционални на изискванията за сигурност и предизвикват неоправдано унижение, независимо дали умишлено или не (*Korneykova and Korneykov v. Ukraine*, 2016, § 111, с допълнителни препратки).

177. Освен това Съдът е признал, че аспекти на моралната и физическата неприкосновеност на дадено лице, като част от понятието за личен живот по член 8 от Конвенцията, се простират и върху ситуациите на лишаване от свобода, включително използването на средства за сдържане. Но използването на средства за сдържане, като слагането на белезници, трябва да засегне затворника физически или психически или трябва да цели унижаването му, за да възникне проблем по член 8 (*Raninen v. Finland*, 1997, §§ 63- 64).

178. С оглед на горепосочените принципи, Съдът е установил например, че няма основание за използването на белезници или вериги при следните обстоятелства: белезници на психично болен затворник за период от седем денонощия по време на неговата единична изолация без никакво психиатрично мнение или оправдание (*Kucheruk v. Ukraine*, 2007, §§ 140-146); задължително поставяне на белезници по време на принудително хранене, независимо от наличието или не на съпротива (*Nevmerzheritsky v. Ukraine*, 2005, § 97; *Ciorap v. Moldova*, 2007, § 85); поставяне на белезници на болен затворник в болница докато чака операция (*Henaf v. France*, 2003, §§ 52-60; *Istratii and Others v. Moldova*, 2007, §§ 55-58); приковаването с белезници на затворник, болен от рак, за леглото му в болница (*Okhrimenko v. Ukraine*, 2009, § 98); поставяне на белезници по време на изслушване в съда (*Gorodnichev v. Russia*, 2007, §§ 103-109); имобилизиране с вериги за гинекологичен стол на бременна жена в приемното отделение на болница (*Korneykova and Korneykov v. Ukraine*, 2016, §§ 112-115); поставяне на белезници на физически отслабен болен затворник по време на отвеждането му в болница (*Mouisel v. France*, 2002, § 47); поставяне на белезници по време на гинекологичен преглед (*Filiz Uyan v. Turkey*, 2009, §§ 32-35); неоправдано поставяне на белезници по време на различни други медицински прегледи (*Duval v. France*, 2011, §§ 50-53; за разлика от *A.T. v. Estonia*, 2018, § 64, относно поставянето на белезници по време на медицински преглед на опасен затворник с история на самоувреждания).

179. Трябва също така да се отбележи констатацията на Съда, че държането на човек в метална клетка по време на съдебен процес - като се има предвид обективната му деградираща природа, което е несъвместимо със стандартите на цивилизованото поведение, които са отличителен белег на демократичното общество - представлява само по себе си нарушение на човешкото достойнство в нарушение на член 3 от Конвенцията (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia* [GC], 2014, § 138; *Korban v. Ukraine*, 2019, § 134).

С. Дисциплинарни мерки и наказания

180. Съдът е приел, че дисциплинарното производство в затвора може да представлява „наказателно обвинение“ по автономния смисъл на член 6 от Конвенцията, което задейства прилагането на съответните процесуални защити на тази разпоредба.²⁶

181. По-специално по делото *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, 1984, §§ 70-73, Съдът подчертава, че някои противозаконни действия в затвора могат също така да представляват престъпление съгласно наказателния закон, като например грубото насилие над служител от затвора. Това, което е било решаващо за Съда да установи, че по разглежданото дело е повдигнато наказателно обвинение, е дисциплинарната санкция, която жалбоподателят рискува да понесе - и която той действително е понесъл - а именно отнемане на възможността за намаляване на наказанието. Според Съда, като прави лишаването от свобода да продължи

²⁶ Вж. по-подробно *Guide on Article 6 (criminal limb) of the European Convention on Human Rights*.

значително по-дълго, отколкото би било в противен случай, санкцията се е доближила до, дори ако технически не е представлявала, лишаване от свобода, при което предметът и целта на Конвенцията изискват налагането на мярка с такава тежест да бъде придружена от гаранциите по член 6 от Конвенцията.

182. По подобен начин по делото *Ezeh and Connors v. the United Kingdom*, [GC], 2003, §§ 128-129, Съдът констатира по-специално, че евентуалните наказания, състоящи се в определяне на допълнителни дни лишаване от свобода (четиридесет и два дни за дисциплинарно нарушение) не могат да се считат за достатъчно маловажни или несъществени и следователно представляват „наказателно обвинение“ срещу жалбоподателите по смисъла на член 6 от Конвенцията.

183. От друга страна, по делото *Štitić v. Croatia*, 2007, §§ 51-62, Съдът констатира, че условното наказание от седемдневна единична изолация за едно дисциплинарно нарушение и наказание, състоящо се в ограничаване на свободното движение на жалбоподателя вътре в затвора и контакта му с външния свят за период от три месеца за друго нарушение, не представлява „наказателно обвинение“ по смисъла на член 6 от Конвенцията. Съдът отбеляза по-специално, че няма удължаване на срока на лишаване от свобода на жалбоподателя, нито условията на неговото лишаване от свобода са влошени сериозно от наказанията.

184. Неприложимостта на наказателноправния аспект на член 6 от Конвенцията обаче не изключва приложимостта на гражданскоправния аспект на тази разпоредба. Това е по-специално вярно, когато вътрешното законодателство дава право на затворника да оспорва дисциплинарните наказания пред националните съдилища (*Gülmez v. Turkey*, 2008, §§ 29-30). Така в подобни случаи се прилагат гаранциите на гражданскоправния аспект на член 6 от Конвенцията.²⁷

185. По делото *Enea v. Italy* [GC], 2009, § 106, Съдът приема, че всяко ограничение, засягащо индивидуалните граждански права на затворник, трябва да може да се оспори в съдебно производство поради естеството на ограниченията (например, забрана за получаване на повече от определен брой свиждания с членове на семейството всеки месец или текущ мониторинг на кореспонденцията и телефонните обаждания) и на евентуалните им последици (например всякакви трудности при поддържането на семейни контакти или връзки с лица, които не са членове на семейството, изключване от упражнения на открито). По този начин е възможно да се постигне справедлив баланс, който трябва да бъде постигнат между ограниченията, пред които е изправена държавата в контекста на затвора, от една страна, и защитата на правата на затворниците, от друга (вж. също *Stegarescu and Bahrin v. Portugal*, 2010, §§ 35-39; за разлика от *Boulois v. Luxembourg* [GC], 2012, §§ 90-105, относно искания за отпуск от затвора).

186. Що се отнася до естеството на дисциплинарните наказания, Съдът е приел, че тези наказания трябва да са съвместими с изискванията на член 3 от Конвенцията. По-специално едно дисциплинарно наказание само по себе си може да не нарушава тези изисквания. По-скоро пропорционалността на налагането му и условията на изолацията могат да бъдат под въпрос по смисъла на тази разпоредба (*Ramishvili and Kokhreidze v. Georgia*, 2009, § 82).

187. Освен това трябва да се вземат предвид факти като естеството на нарушението на затворника, неговата личност и дали това е неговото първо или повторно нарушение на дисциплината. Всъщност пропорционалността на една допълнителна наказателна мярка, наложена на затворник, е от значение при преценката дали е превишено или не неизбежното ниво на страдание, присъщо на задържането. (*Ibid.*, § 83).

188. Така по делото *Ramishvili and Kokhreidze*, 2009, §§ 82-83, Съдът критикува факта, че сред няколкото налични дисциплинарни наказания, предвидени за нарушение на затворническите разпоредби, администрацията на затворите е избрала най-тежката – настаняване в наказателна килия, без да проведе надлежна оценка на всички обстоятелства по случая.

189. Освен това Съдът е установил, че налагането на дисциплинарно наказание чрез

²⁷ Вж. по-подробно *Guide on Article 6 (civil limb) of the European Convention on Human Rights*.

сегрегация на затворници, страдащи от сериозни психични разстройства, противоречи на изискванията на член 3 (*Keenan v. the United Kingdom*, 2001, § 116; *Renolde v. France*, 2008, § 129).

190. Съдът също така счита, че единичната изолация не трябва да се прилага като наказание за изпращане на жалби до различни органи (*Rzakhanov v. Azerbaijan*, 2013, § 74). По делото *Yankov*

v. Bulgaria, 2003, § 120) Съдът счита, че остригането на косата на жалбоподателя в контекста на наказанието му чрез настаняване в наказателна килия за писане на критични и обидни забележки към затворнически служители и държавни органи представлява неоправдано третиране с достатъчна тежест, което може да се характеризира като унижително по смисъла на член 3 от Конвенцията.

D. Насилие между затворниците

191. Съгласно Конвенцията властите имат задължение да предприемат мерки за добър ред в затвора, за да защитят затворниците от актовете на сплашване и насилие от други затворници. Те също така имат задължение да реагират адекватно на всякакви спорни претенции за подобно малтретиране чрез провеждане на ефективно разследване и, ако е уместно, наказателни производства. От само себе си се разбира, че задължението към държавата не може да се тълкува като изискване тя да гарантира чрез своята правна система, че няма никога да има нечовешко или унижително отнасяне от едно лице към друго или, ако такова е било налице, че наказателното производство трябва непременно да доведе до наказание. Постоянният подход на Съда обаче е, че член 3 от Конвенцията²⁸ налага на държавите задължение да защитават физическото благосъстояние на хората, които се оказват в уязвимо положение по силата на това, че са под контрола на властите, като например задържаните (*Premininny v. Russia*, 2011, § 73).

192. Що се отнася до защитата от насилие от страна на други затворници, като се има предвид абсолютния характер на защитата, гарантирана от член 3 от Конвенцията, и предвид основното му значение в нейната система, Съдът е разработил тест за случаи, свързани с позитивното задължение на държавата съгласно тази разпоредба на Конвенцията. По-конкретно той е приел, че за да може успешно да аргументира нарушение на правото си по член 3, за жалбоподателя би било достатъчно да докаже, че властите не са предприели всички стъпки, които биха могли разумно да се очакват от тях, за да предотвратят реални и непосредствени рискове за физическия интегритет на жалбоподателя, за които властите са знаели или е трябвало да знаят. Тестът обаче не изисква да се покаже, че „ако не е бил“ провала или пропуската на публичния орган, малтретирането не би се случило. Отговорът на въпроса дали органите са изпълнили позитивното си задължение по член 3 ще зависи от всички обстоятелства на разглежданото дело (*Pantea v. Romania*, 2003, §§ 191-196; *Premininny v. Russia*, 2011, § 84).

193. В случаите на насилие между затворници Съдът трябва да установи дали при конкретните обстоятелства по делото властите са знаели или е трябвало да знаят, че определен затворник страда от или има риск да бъде подложен на малтретиране от страна на неговите съкилийници и ако това е така, дали администрацията на мястото за задържане в рамките на нейните официални правомощия е предприела разумни стъпки за премахване на тези рискове и за защита на жалбоподателя от тази злоупотреба (*Premininny v. Russia*, 2011).²⁹

194. По делото *Premininny*, §§ 85-91, Съдът отбелязва, че има неоспорими доказателства, че жалбоподателят е претърпял системни злоупотреби в продължение на поне една седмица от други затворници. Тази злоупотреба е довела до сериозни телесни наранявания и влошаване на психичното му здраве. Властите са били запознати със ситуацията и с основание са могли да

²⁸ За изискванията по член 2 от Конвенцията, вж. *Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights*.

²⁹ Вж. раздела „Използване на сила“ в настоящото ръководство.
Европейски съд по правата на човека 45/90

предвидят, че неговото особено поведение го прави по-уязвим от средния затворник към риск от насилие. Те не са могли да забележат и признаците на насилие, като се има предвид, че поне част от нараняванията му са били видими. Тези фактори е трябвало да ги предупредят за необходимостта от въвеждане на специфични мерки за сигурност и наблюдение, за да се защити жалбоподателя от непрекъснатата словесна и физическа агресия. Няма доказателства обаче, че властите са провеждали някаква ясна политика относно класификацията и настаняването на затворниците, или са се опитвали да наблюдават насилници или уязвими затворници, или са предприели дисциплинарни мерки срещу нарушителите. По този начин Съдът констатира, че властите не са изпълнили позитивното си задължение да осигурят адекватно физическия и психически интегритет и благосъстояние на жалбоподателя, както се изисква от член 3. Освен това той установява, че те не са успели ефективно да разследват оплакванията на жалбоподателя относно неговото малтретиране от други затворници (вж. също в контекста на член 2 *Yuri Illarionovitch Shchokin v. Ukraine*, 2013, § 38).

195. По подобен начин, по делото *Gjini v. Serbia*, 2019, §§ 84-88 и 96-103, Съдът е приел за установено, че жалбоподателят е претърпял малтретиране от страна на своите съкилийници. Въпреки че той никога не е подавал официална жалба, Съдът отбелязва, че КПИ е съобщавал за насилие между затворниците във въпросния затвор и многократно е посочвал това като сериозен проблем, както преди, така и след събитията по делото на жалбоподателя. Той е отбелязал голям брой случаи, свързани с насилие между затворници и е подчертал, че не са предприети никакви действия от затвора или държавните органи за да се коригира или намали подобно поведение. Освен това, според Съда служителите на затвора би трябвало да са забелязали малтретирането на жалбоподателя. Те обаче не са реагирали на нито един от белезите на насилие и не са успели да осигурят безопасна среда за жалбоподателя, както и да открият, предотвратят или следят насието, на което той е бил подложен. Поради това Съдът установява нарушение на член 3 от Конвенцията. Отделно от това Съдът констатира, че въпреки че жалбоподателя не е подал официална жалба, администрацията на затвора е трябвало да уведоми съответните органи, които са били длъжни да проведат официално ефективно разследване.

196. Също така, по делото *D.F. v. Latvia*, 2013, §§ 81-95, засягащо риск от малтретиране от страна на други затворници на бивш платен полицейски информатор и сексуален престъпник, Съдът е намерил нарушение на член 3 от Конвенцията с мотива, че неуспехът на властите да координират ефективно своите действия е довел до страх у жалбоподателя от непосредствен риск от малтретиране в продължение на повече от година, въпреки че властите са били наясно, че съществува такъв риск (вж. също *Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina*, 2008, §§ 68-73, относно риск от етнически мотивирано насилие).

197. За разлика от това, по делото *Stasi v. France*, 2011, §§ 90-101, относно предполагаемия неуспех на властите да защитят затворник от насието на други затворници поради неговата хомосексуалност, Съдът е счел, че предвид обстоятелствата по делото и като е взел предвид фактите, които са били представени пред него, властите са предприели всички мерки, които разумно могат да се очакват от тях, за да защитят жалбоподателя от физическо увреждане. Поради това той не намира нарушение на член 3 от Конвенцията.

VI. Специални мерки за поддържане на сигурността и безопасността

Член 3 от Конвенцията

“Никой не може да бъде подлаган на изтезание, или на нечовешко или унижително отнасяне и наказание.”

Член 8 от Конвенцията

„1. Всеки има право на неприкосновеност на личния и семейния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията.

2. Намесата на държавните власти в упражняването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.”

A. Специални затворнически режими

198. В своята практика Съдът е приел, че мерките за лишаване на човек от свобода често включват елемент на страдание или унижение. Въпреки това, не може да се твърди, че задържането в затвор с висока степен на сигурност, било то в досъдебното производство или след присъда, само по себе си повдига въпрос по член 3 от Конвенцията. Съображения за опазване на общественения ред могат да доведат до въвеждане на затворнически режими с висока степен на сигурност за определени категории задържани, а в много държави - страни по Конвенцията за опасните задържани се прилагат по-строги правила за сигурност. Тези режими, предназначени да предотвратят риска от бягство, нападение или смут сред затворническата общност, се основават на отделяне на такива задържани от затворническата общност, придружено от по-строг контрол (*Piechowicz v. Poland*, 2012, § 161, с допълнителни препратки).

199. Когато обаче се въвеждат такива режими, член 3 изисква държавата да гарантира, че дадено лице е задържано в условия, съвместими с човешкото достойнство, че начинът и способът на изпълнение на мярката не го излагат на страдания или затруднения с интензивност, надвишаваща това неизбежно ниво на страдание, присъщо на задържането и че, предвид практическите изисквания на лишаването от свобода, неговото здраве и благополучие са осигурени в достатъчна степен (*Ibid.*, § 162).

200. По няколко дела, засягащи **Италия**, Съдът е бил призован да проучи ограниченията, произтичащи от прилагането на режима на раздел 41 *bis*, който представлява специален затворнически режим, водещ до много ограничения на правата на затворниците, насочени към прекъсване на връзките между съответните затворници и тяхната първоначална престъпна среда, за да се сведе до минимум рискът те да се възползват от личните си контакти с престъпни организации. Подобни случаи пораждаат въпроси по членове 3 и 8 от Конвенцията.

201. От гледна точка на член 3, Съдът е приел, че налагането на режима 41 *bis* само по себе си не поражда въпрос по член 3, дори когато той е наложен за дълги периоди от време. Когато се преценява дали разширеното прилагане на определени ограничения съгласно режима на раздел 41 *bis* достига минималния праг на суровост, необходим за да попадне в обхвата на член 3, продължителността на прилагането трябва да бъде проучена в светлината на обстоятелствата във всеки конкретен случай, което включва, *inter alia*, проверка дали подновяването или разширяването на оспорените ограничения е оправдано или не (*Provenzano v. Italy*, 2018, § 147, с допълнителни препратки).

202. Така например по делото *Enea v. Italy* [GC], 2009, §§ 60-67, Съдът приема, че Европейски съд по правата на човека

ограниченията, наложени в резултат на режима в специален затвор, са необходими, за да попречат на жалбоподателя, който представлява опасност за обществото, да поддържа контакти с престъпната организация, към която е принадлежал. Съдът също така отбелязва, че няма доказателства, които да показват, че удължаването на тези ограничения е очевидно необосновано. По този начин, независимо от здравните проблеми, от които страда жалбоподателя, Съдът не намира нарушение на член 3 от Конвенцията. За разлика от това, по делото *Provenzano v. Italy*, 2018, §§ 149-158, Съдът е счел, че разширяването на прилагането на режима 41 *bis* по отношение на жалбоподателя не е достатъчно обосновано, особено като се има предвид критичния му когнитивен упадък.

203. По отношение на член 8 от Конвенцията, Съдът отбелязва, че преди въвеждането на специалния режим 41 *bis*, много опасни затворници са били в състояние да запазят позициите си в престъпните организации, към които са принадлежали, да обменят информация с други затворници и с външния свят и да организират и подпомагат извършването на престъпления. В този контекст Съдът счита, че предвид специфичния характер на явлението организирана престъпност, по-специално от мафиотски тип, и факта, че семейните посещения често служат като средство за предаване на заповеди и инструкции навън - предполагаемо от съществено значение - ограниченията за свиждания и придружаващите ги контроли не могат да се считат за непропорционални на легитимните цели по член 8 от Конвенцията (*Enea v. Italy* [GC], 2009, § 126, с допълнителни препратки).

204. По делото *Enea*, §§ 128-131, Съдът констатира, че националните власти убедително са установили опасността, която жалбоподателя представлява, при разширяване на специалния режим. Освен това жалбоподателят е имал възможност да получава свиждания от семейството си, а другите му оплаквания от неадекватни условия на задържане са били необосновани. Така Съдът констатира, че ограниченията на правото на жалбоподателя на зачитане на личния и семейния му живот не надхвърлят онова, което по смисъла на член 8 § 2 от Конвенцията е необходимо в едно демократично общество в интерес на обществената безопасност и за предотвратяване на безредици и престъпления.

205. Освен това в редица **полски** дела Съдът е разгледал поставянето на опасни престъпници на специални режими с висока сигурност. По делото *Piechowicz v. Poland*, 2012, §§ 166-178, Съдът констатира, че продължителното, рутинно и безразборно прилагане на пълния набор от мерки, които властите са били задължени да прилагат по силата на съответния режим в продължение на две години и девет месеца, е било необходимо за поддържане на сигурността в затвора. По-специално жалбоподателят е бил подложен само на ограничена социална изолация, тъй като понякога е споделял килията си, поддържал е ежедневен контакт с персонала на затвора, имал е право да получава семейни свиждания и е имал достъп до телевизия и до затворническата библиотека. Властите обаче не са успели да му осигурят подходяща стимулация и адекватен човешки контакт. Те са отхвърлили молбите на жалбоподателя да участва в обученията, семинарите, курсовете и спортните дейности, организирани за обикновените затворници, и не са му позволили да разполага със собствена спортна екипировка, компютърни игри или CD плейър в килията си. В допълнение, отрицателните психологически и емоционални ефекти от неговата социална изолация са били допълнително утежнени от рутинното прилагане на други специални мерки за сигурност, по-специално на вериги и рутинни обиски със събличане по голо. Съдът не се е убедил, че системното прилагане на вериги всеки път, когато жалбоподателят напуска килията си, е било необходимо. По същия начин обиските със събличане по голо, включващи анален преглед, са се извършвали рутинно и не са били обвързани с каквито и да било конкретни нужди за сигурност или конкретни подозрения, независимо от другите мерки за сигурност, при които жалбоподателят постоянно е бил обект на надзор чрез видеонаблюдение и надзиратели. Съдът също така е приел, че макар тежестта на предполагаемите престъпления на жалбоподателя да оправдава първоначалната му класификация като „опасен задържан“ и налагането на специалния режим, тя не може да послужи като единствено основание за продължителното му поддържане. С оглед кумулативния ефект на тези мерки Съдът установява нарушение на член 3 от Конвенцията (вж. също *Horych v. Poland*, 2012, §§ 93-103; *Paluch v. Poland*, 2016, §§ 37-48; *Karwowski v. Poland*, 2016, §§ 33-43).

206. Съдът също така е приел, по делото *Piechowicz v. Poland*, 2012, §§ 219-222 and 238-240, че бланкетните и системни ограничения на правото на свиждане на жалбоподателя с неговото семейство (вж. също *Horych v. Poland*, 2012, §§ 127-132), както и цензурата на кореспонденцията му с различни държавни органи и с неговия служебен адвокат, приложени в резултат на настаняването му на специален режим, представляват нарушение на член 8 от Конвенцията.

207. Съдът е разгледал и **български** дела, свързани със строгия затворнически режим на доживотните затворници, който е довел до настаняването на затворниците в постоянно заключени килии и изолация от останалата част на затворническата общност. По делото *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria*, 2014, §§ 203-214, Съдът е констатирал по-специално, че кумулативният ефект от условията, на които жалбоподателите са подложени, включващи изолация, недостатъчни вентилация, осветление, отопление, хигиена, храна и медицински грижи, представлява нечовешко и унижително отнасяне. Съдът също така критикува факта, че изолацията на жалбоподателите изглежда е резултат от автоматичното прилагане на вътрешните правни разпоредби, регулиращи режима на затвора, а не от някакви конкретни опасения относно сигурността, свързани с тяхното поведение (вж. също *Halil Adem Hasan v. Bulgaria*, 2015, §§ 49-60).

208. Що се отнася до **затворниците, осъдени за тероризъм**, по делото *Öcalan v. Turkey* [GC], 2005, §§ 192-196, и *Öcalan v. Turkey (no. 2)*, 2014, §§ 146-149, Съдът е разгледал специалния режим, на който жалбоподателят, считан за един от най-опасните терористи в страната, е поставен. Докато в първия случай Съдът не констатира, че специалният режим противоречи на Конвенцията, във втория случай той установява, че за определен период от време режимът му на задържане представлява нарушение на член 3. По-специално Съдът взема предвид следните обстоятелства по делото: за деветнадесет години и девет месеца жалбоподателят е бил единствения затворник в затвор, разположен на остров; липсвал е достъп до комуникационни медии, които да предотвратят социалната му изолация (продължително отсъствие на телевизор в килията и на телефонни разговори); прекомерни ограничения за достъп до информация за новини; постоянните големи проблеми с достъпа на посетители до затвора (за членове на семейството и адвокатите) и недостатъчния морски транспорт при лоши метеорологични условия; ограничаването на комуникацията на персонала с жалбоподателя до минимум, произтичащо от техните работни задължения; липсата на каквато и да е конструктивна връзка лекар/пациент с жалбоподателя; влошаването на психическото състояние на жалбоподателя в резултат от състоянието на хроничен стрес и социална и афективна изолация, съчетано с чувство на изоставяне и разочарование; и фактът, че не са били търсени алтернативи на единичната изолация на жалбоподателя в съответния момент.

В. Единична изолация

209. Единичната изолация сама по себе си не е в нарушение на член 3. Макар продължителното отстраняване от общуване с други хора да е нежелателно, дали такава мярка попада в обхвата на член 3 от Конвенцията, зависи от конкретните условия, строгостта на мярката, нейната продължителност, преследваната цел и последиците за съответното лице (*Rohde v. Denmark*, 2005, § 93; *Rzakhanov v. Azerbaijan*, 2013, § 64). Забраната за контакт с други затворници от съображения за сигурност, поддържане на дисциплината или за защита сама по себе си не представлява нечовешко отнасяне или наказание (*Ramirez Sanchez v. France* [GC], 2006, § 123). От друга страна, пълната сензорна изолация, съчетана с тотална социална изолация, може да унищожи личността и представлява форма на нечовешко отношение, което не може да бъде оправдано от изискванията за сигурност или друга причина (*Ibid.*, § 120).

210. Единичната изолация, дори и в случаите, които водят само до относителна изолация, не може да бъде налагана на затворник за неопределено време и трябва да се основава на сериозни причини, да е разпоредена само по изключение с необходимите процесуални гаранции и след като се вземат всички предпазни мерки (*A.T. v. Estonia (no. 2)*, 2018, § 73). За да

се избегне всякакъв риск от произвол, трябва да се посочат съществени причини за удължаване на периода на единична изолация. Следователно решението трябва да позволи да се установи, че властите са извършили преоценка, която взема предвид всички промени в обстоятелствата, ситуацията или поведението на затворника (*Csüllög v. Hungary*, 2011, § 31).

211. Налагането на единична изолация трябва да вземе предвид здравословното състояние на засегнатия затворник (*Jeanty v. Belgium**, 2020, § 117). Освен това трябва да се създаде система за редовен мониторинг на физическото и психическото състояние на затворника, за да се гарантира неговата съвместимост с продължителната единична изолация. Съдът също така подчертава, че е от съществено значение да е налице независим съдебен орган, който да преразглежда основателността и причините за удължаване на мярката за единична изолация на затворника. Освен това би било желателно да се търсят алтернативни решения за единична изолация на лица, считани за опасни и за които задържането в обикновен затвор при обичайния режим се счита за неподходящо (*Ramirez Sanchez v. France* [GC], 2006, §§ 139 и 145-146).

212. По делото *Ramirez Sanchez*, §§ 131-150, засягащо затворник, осъден за тероризъм, който е държан в единична изолация в продължение на осем години, Съдът не е счел, че има конкретен проблем с единичната изолация на жалбоподателя, която е включвала само частична и относителна социална изолация. За Съда основният въпрос в случая е продължителността на такава изолация. Въпреки че Съдът не намира нарушение на член 3 - като взема предвид материалните условия на задържане на жалбоподателя, фактът, че изолацията му е относителна, желанието на властите да го държат при обичайния режим, неговия характер и опасността, която той представлява - Съдът изразява безпокойство за особено продължителния период, който той е прекарал в единична изолация и счита, че жалбоподателят, който дотогава вече е бил държан при обикновен затворнически режим, по принцип не бива да се задържа в единична изолация в бъдеще.

213. По делото *Onoufriou v. Cyprus*, 2010, §§ 71-81, Съдът допълнително разширява изискването за процесуални гаранции, които трябва да съпътстват решението за поставяне на затворник в единична изолация, за да се гарантира неговото благосъстояние и пропорционалността на мярката. Съдът посочва празнота в съответното вътрешно законодателство по отношение на гаранциите, които трябва да бъдат предоставени на лицата, настанени в единична изолация. По-конкретно, той отбелязва липсата на адекватна обосновка за задържането на жалбоподателя в единична изолация, несигурността по отношение на нейната продължителност, липсата на надеждна система за регистрация на мерките за единична изолация и за гарантиране, че жалбоподателят не е бил изолиран отвъд разрешен срок, липсата на каквито и да било доказателства, че властите са направили оценка на съответните фактори, преди да разпоредят изолирането му, и липсата на възможност да се оспори естеството на задържането му или неговите условия.

214. По подобен начин, по делото *Csüllög v. Hungary*, 2011, §§ 37-38, Съдът констатира, че властите не са посочили съществени причини при прилагането или разширяването на единичната изолация. Така Съдът констатира, че при липса на мотиви, оспорваното ограничение трябва да се възприема като произволно. Произволните ограничителни мерки, прилагани към уязвими лица като затворниците, неизбежно допринасят за усещането за подчиненост, пълна зависимост, безсилие и, следователно, унижение (за разлика от това *A.T. v. Estonia (no. 2)*, 2018, §§ 84-85). Освен това властите не са приложили никакви мерки за противодействие на отрицателните последици от продължителната единична изолация върху физическото и психическото състояние на жалбоподателя. В тази връзка престоят на открито или ограничените възможности за спорт не могат да се считат за способни да отстранят тези отрицателни ефекти, особено след като всички движения на жалбоподателя са се осъществявали с белезници в иначе сигурна среда. По този начин Съдът намира нарушение на член 3 от Конвенцията.

215. За разлика от това, по делото *Rohde v. Denmark*, 2005, §§ 97-98, засягащо единадесет месеца единична изолация на жалбоподателя, Съдът не установява нарушение на член 3, вземайки предвид следните условия: общите условия за задържане на жалбоподателя са били Европейски съд по правата на човека 50/90 Последна актуализация: 30.04.2020

адекватни; той е имал достъп до вестници и не е бил напълно изключен от общуване с други затворници; възползвал се е от опцията за упражнения на открито или фитнес залата; вземал е книги от библиотеката или е купувал стоки в лавката; получавал е седмични езикови курсове; бил е посетен от капелана на затвора, неговия съветник, социален работник и членове на семейството и приятелите му; редовно е посещаван от физиотерапевт, лекар и медицинска сестра.

216. И накрая трябва да се отбележи, че горните принципи се прилагат когато единичната изолация се налага като дисциплинарно наказание на затворник (*Rzakhanov v. Azerbaijan*, 2013, §§ 74-76).³⁰ Тези принципи се прилагат и когато единичната изолация се използва като мярка за защита на затворник от възможно насилие в затвора. По делото *X v. Turkey*, 2012, §§ 41-45, Съдът констатира, че фактът, че жалбоподателят е поставен в единична изолация за защитни цели, без да е обосновано лишаването му от упражнения на открито или контакт с други затворници, съчетано с липса на подходящ съдебен контрол на мярката, представлява нарушение на член 3 от Конвенцията (за разлика от това *Peñaranda Soto v. Malta*, 2017, §§ 76-77).

VII. Специални категории лишени от свобода

Член 3 от Конвенцията

“Никой не може да бъде подлаган на изтезание, или на нечовешко или унижително отнасяне и наказание.”

Член 8 от Конвенцията

„1. Всеки има право на неприкосновеност на личния и семейния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията.

2. Намесата на държавните власти в упражняването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.”

A. Жени с бебета и непълнолетни

217. В практиката си Съдът признава за особено проблемно дали е възможно бебетата и малките деца да останат в затвора с майките си. В тази връзка Съдът отбелязва признанието на КПИ, че, от една страна, затворите очевидно не осигуряват подходяща среда за бебета и малки деца, докато, от друга, насилственото разделяне на майките и бебетата е крайно нежелателно. Съдът също така отбелязва, че Правилата на ООН за третиране на жените затворнички постановяват,³¹ че решенията за разрешаване на децата да останат с майките си в затвора следва да се основават на най-добрите интереси на децата (*Korneykova and Korneykov v. Ukraine*, 2016, § 129), принцип, който е възприет в практиката на Съда, свързана със закрилата на децата (*X v. Latvia* [GC], 2013, § 95).

218. Съдът също така взема предвид препоръките на Световната здравна организация, според които здравето на новороденото трябва да остане с майка си, което налага на властите задължение да създадат адекватни условия за изпълнение на тези изисквания на практика, включително в институциите за задържане. Съответно, в ситуация, в която майката е задържана и когато новороденото дете остава с нея под пълния контрол на властите, възниква задължение за

³⁰ Вж. по-подробно раздела „Дисциплинарни мерки и наказания“ в настоящото ръководство.

³¹ *United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules)*, A/C.3/65/L.5, 6 October 2010.

властите да осигурят адекватно здравето и благополучието на детето (*Korneykova and Korneykov v. Ukraine*, 2016, § 131).

219. Последното дело се отнася до жалбоподателка, настанена в следствен арест на петия месец от бременността, която впоследствие ражда момче в ареста. Съдът констатира нарушение на член 3 във връзка с поведението на властите: поставянето на вериги на майката в родилното отделение на болницата (§§ 110-116),³² неадекватните условия на задържане; и липсата на подходяща медицинска грижа за бебето.

220. По-специално по отношение на материалните условия на задържане Съдът отбелязва, че кумулативният ефект от недохранването на майката, неадекватните санитарно-хигиенни условия за нея и новородения ѝ син, както и недостатъчните разходки на открито, са с такава интензивност, която предизвиква у майката физическо страдание и душевна мъка, представляващи нечовешко и унижително отнасяне към майката и детето (*Ibid.*, §§ 140-148).

221. По отношение на медицинската помощ за бебето, Съдът подчертава, че властите са задължени да осигурят адекватен медицински надзор и грижи за втория жалбоподател като новородено дете, пребивавало с майка си в ареста. Той е бил особено уязвим и е изисквал внимателно медицинско наблюдение от специалист. Материалите по делото дават достатъчно основание на Съда да установи, че вторият жалбоподател е останал без наблюдение от педиатър почти три месеца. Като се има предвид по-специално неговата млада възраст, само това обстоятелство е било достатъчно, за да се заключи, че в настоящия случай не са спазени адекватните здравни стандарти (*Ibid.*, §§ 152-158).

222. Що се отнася до задържането на деца,³³ по делото *Güveç v. Turkey*, 2009, §§ 91-98, Съдът установява за първи път, че лишаването от свобода на непълнолетно лице в затвор за възрастни е нечовешко и унижително отнасяне в нарушение на член 3 от Конвенцията. Задържането на петнадесетгодишния юноша в нарушение на вътрешното законодателство е продължило повече от пет години и му е причинило тежки физически и психически проблеми, довели до три опита за самоубийство, без да му бъдат предоставени подходящите медицински грижи.

223. В тази връзка следва също да се отбележи, че в няколко решения относно Турция, Съдът изразява своята загриженост относно практиката за досъдебно задържане на деца (вж. *Selçuk v. Turkey*, 2006, § 35; *Koştı and Others v. Turkey*, 2007, § 30; *Nart v. Turkey*, 2008, § 34) и установява нарушения на член 5 § 3 от Конвенцията. Например, по делото *Selçuk* жалбоподателят е прекарал четири месеца в задържане под стража когато е бил на шестнадесет години, а по делото *Nart* жалбоподателят е прекарал 48 дни в задържане под стража когато е бил на седемнадесет години.

224. Що се отнася до член 3 от Конвенцията, Съдът приема, че той не може да се тълкува като установяващ общо задължение за освобождаване на задържан, а Конвенцията не забранява на държавите членки да лишават от свобода непълнолетни лица. Освен това националните власти имат известна свобода на преценката относно начина, по който трябва да се осъществи отделянето на непълнолетните от пълнолетните правонарушители, включително настаняването на непълнолетни правонарушители в отделни части на институции, които обикновено са предназначени за пълнолетни затворници. В тази връзка настаняването на непълнолетно лице в секцията за непълнолетни на такава институция само по себе си не повдига въпрос по член 3 от Конвенцията (*Kupradze v. Georgia*, 2017, § 60). Независимо от това, в някои случаи

³² Вж. раздела „Използване на средства за съдържане“ в настоящото ръководство.

³³ Вж. по-подробно:

- *Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989*;
- *United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules") (Resolution 40/33, 29 November 1985)*;
- *United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty (Resolution 45/113, 14 December 1990)*;
- *Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures*.

настаняването на непълнолетно лице с пълнолетни задържани дори за кратък период от време може да остави у него силно впечатление, което, съчетано с други неадекватни условия на лишаването от свобода, може да доведе до нарушение на член 3 от Конвенцията (*Zherdev v. Ukraine*, 2017, §§ 92-93).

225. Във всеки случай, здравето на непълнолетните, лишени от свобода, следва да се гарантира в съответствие с признатите медицински стандарти, приложими за непълнолетни лица в общността. Властите трябва винаги да се ръководят от най-добрите интереси на детето и да му гарантират подходящи грижи и защита. Освен това, ако властите обмислят да лишат дете от свобода, трябва да се направи медицинска оценка на здравословното му състояние, за да се определи дали то може да бъде настанено в център за задържане на непълнолетни или не (*Blokhin v. Russia* [GC], 2016, § 138).

226. Трябва също да се отбележи, че в контекста на задържането на непълнолетни имигранти Съдът е приел, че такова задържане, независимо от това дали се отнася до придружени или непридружени непълнолетни, повдига конкретни въпроси по член 3 от Конвенцията, тъй като децата, придружени или не, са изключително уязвими и имат специфични потребности (*Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar v. Malta*, 2016, § 103). Всъщност крайната уязвимост на детето е решаващият фактор и има предимство пред съображенията, свързани с правния статус на непълнолетния имигрант. Конвенцията за правата на детето от 1989 г. (1577 UNTS 3) насърчава държавите да предприемат подходящи мерки, за да гарантират, че децата, търсещи статут на бежанец, независимо дали са придружени или не, получават подходяща защита и хуманитарна помощ (*Popov v. France*, 2012, § 91). През последните години Съдът в няколко случая е изследвал условията, при които са задържани малолетни и непълнолетни имигранти.

227. Жалбоподателите по делото *Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium*, 2010, §§ 57-63, са били съответно на седем месеца, три години и половина, пет години и седем години и са задържани за един месец. Отбелязвайки възрастта им, продължителността на задържането им, факта, че мястото за задържане не е било пригодено за непълнолетни лица и медицинските доказателства, че са имали сериозни психологически проблеми по време на задържането, Съдът констатира нарушение на член 3 от Конвенцията.

228. Жалбоподателите по делото *Kanagaratnam v. Belgium*, 2011, §§ 64-69, са били съответно на 13, 11 и 8 години и са били задържани за около четири месеца. Съдът отбелязва, че те са били по-възрастни от тези по гореспоменатото дело и че няма медицински доказателства за психическо страдание, преживяно от тях в условията на задържане. Въпреки това Съдът установява нарушение на член 3, като отбелязва, че: (i) мястото за задържане не е било адаптирано за непълнолетни; (ii) жалбоподателите са били особено уязвими поради факта, че преди да пристигнат в Белгия, са били разделени от баща си заради ареста му в Шри Ланка и са избягали от гражданската война там; (iii) майка им, въпреки че е била с тях в институцията, не е била в състояние да се грижи правилно за тях; и (iv) задържането им е продължило много по-дълго от това по делото *Muskhadzhiyeva*.

229. Жалбоподателите по делото *Popov v. France*, 2012, §§ 92-103, са били съответно на пет месеца и на три години и са били задържани за 15 дни. Въпреки че е определено за приемане на семейства, мястото за задържане е било, според няколко доклада и вътрешни съдебни решения, неподходящо за тази цел, както поради материалните условия, така и поради липсата на лична неприкосновеност и враждебната психологическа среда, която е преобладавала там. Това е накарало Съда да установи, че: i) въпреки липсата на медицински доказателства в този смисъл, жалбоподателите, които са били много млади, са преживели стрес и тревожност; и (ii) въпреки сравнително краткия период на задържане, е налице нарушение на член 3 от Конвенцията.

230. Жалбоподателите по пет по-късни дела срещу Франция – *R.M. and Others v. France*, 2016, §§ 72-76, *A.B. and Others v. France*, 2016, §§ 111-115, *A.M. and Others v. France*, 2016, §§ 48-53, *R.K. and Others v. France*, 2016, §§ 68-72, and *R.C. and V.C. v. France*, 2016, §§ 36-40 – са били на възраст между четири месеца и четири години и са били задържани за периоди между седем и осемнадесет дни. Съдът отбелязва, че за разлика от мястото за задържане по делото *Popov*,

материалните условия в двете места за задържане, за които става дума в тези пет дела, не са били проблемни. Те са били пригодени за семейства, които са били държани отделно от другите задържани и са били снабдени със специално оборудвани стаи и материали за отглеждане на деца. Едно от учрежденията обаче се е намирало в непосредствена близост до пистите на летище и е излагало жалбоподателите на особено високи нива на шум. В другото учреждение вътрешният двор е бил отделен от зоната за задържани мъже само с мрежа, а нивата на шума също са били значителни. Това се е отразило значително на децата. Друг източник на безпокойство са били ограниченията, присъщи на мястото за задържане и условията, при които са организирани помещението. Въпреки че за кратък период от време тези фактори не са били достатъчни за достигане на прага на суровост, ангажиращ член 3 от Конвенцията, за по-дълъг период техните ефекти биха се отразили по необходимост на малко дете до степен, надвишаваща този праг. Тъй като периодите на задържане са били, според Съда, достатъчно дълги по всичките пет дела, той установява нарушение на член 3 по всяко от тях.

231. По делото *S.F. and Others v. Bulgaria*, 2017, §§ 84-93, Съдът констатира, че макар задържането на непълнолетни мигранти да е било по-кратко, отколкото в някои предишни случаи, условията в ареста са били значително по-лоши. Килията, в която са държани жалбоподателите, макар и сравнително добре проветрена и осветена, е била изключително амортизирана. Била е мръсна и оборудвана с износени двуетажни легла, матраци и спално бельо, а на пода е имало боклуци и влажен картон. Имало е ограничени възможности за достъп до тоалетната, което ги е принудило да уринират на пода на килията, в която са държани. Според твърденията властите не са предоставили на жалбоподателите храна и напитки повече от двадесет и четири часа след като са ги задържали и правителството не оспорва твърдението, че майката на жалбоподателите е получила достъп само до бутилката и млякото за най-младия жалбоподател, който е бил на една и половина години, около деветнадесет часа след като са били задържани. Комбинацията от тези фактори трябва да е повлияла значително на жалбоподателите, както физически, така и психологически и трябва да е имала особено опасни последици за най-младия жалбоподател, който все още е бил бебе. Съдът също така отбелязва, че макар да е вярно, че през последните години държавите по външните граници на Европейския съюз са имали затруднения да се справят с масовия приток на мигранти, не може да се каже, че в процесния момент България е изправена пред спешна ситуация с такива пропорции, че практически е било невъзможно нейните органи да осигурят минимално прилични условия в местата за краткосрочно държане, в които те решават да настанят непълнолетни мигранти веднага след прехващането и ареста им. Във всеки случай, с оглед абсолютния характер на член 3, нарастващият приток на мигранти не може да освободи държавата членка от задълженията ѝ по тази разпоредба. Съдът установява нарушение на член 3 от Конвенцията.

232. По делото *G.B. and Others v. Turkey*, 2019, §§ 101-117 и 151, относно задържането на майка имигрант и трите ѝ деца, Съдът намира нарушение на член 3 от Конвенцията главно въз основа на неадекватността на съответните места за задържане за настаняване на деца с оглед на тяхната изключителна уязвимост и поради несъвместимостта на такова задържане с широко признатите международни принципи за защита на децата. Съдът също така установява, че задържането на малки деца в неподходящи условия може да доведе само по себе си до констатиране на нарушение на член 5 § 1, независимо дали децата са придружени от възрастен или не. Той се позовава на различни международни органи, включително Съвета на Европа, които все по-често призовават държавите бързо и напълно да прекратят или премахнат задържането на деца имигранти. Във връзка с това Съдът също така подчертава, че присъствието на дете, придружаващо родителите му в център за задържане, ще отговаря на член 5 § 1 (f) само ако националните органи могат да покажат, че такава крайна мярка е взета след проверка, че не може да бъде приложена друга мярка, включваща по-малко ограничаване на тяхната свобода.

В. Чужди граждани и малцинства³⁴

233. Важен процедурен аспект, свързан с прилагането на мерки за лишаване от свобода на чуждестранни граждани, е необходимостта незабавно да се предостави на заинтересованото лице информация на език, който то разбира, с основните правни и фактически основания за лишаването му от свобода, както се изисква от член 5 § 2 от Конвенцията.³⁵

234. Информацията трябва да бъде предоставена на език, който лицето разбира, което не е задължително да бъде неговият роден език (*Suso Musa v. Malta*, 2013, § 117). Но националните власти трябва да проявят усърдие когато има признаци, че засегнатото лице не разбира езика (*Ladent v. Poland*, 2008, §§ 64-65). Когато за информиране на дадено лице за причините за лишаване от свобода се използват преводи, властите трябва да гарантират, че исканията за превод са формулирани с точност и прецизност (*Shamayev and Others v. Georgia and Russia*, 2005, § 425). Информацията може също така да бъде предоставена чрез преводач (*A.H. and J.K. v. Cyprus*, 2015, § 224).

235. Тъй като Конвенцията не гарантира като такова правото на междудържавен трансфер или правото на задържан да бъде настанен в определен затвор³⁶ важно е да се гарантира, че чуждестранните затворници поддържат някакъв контакт със семействата си, поне чрез телефонни разговори или посещения (*Labaca Larrea and Others v. France* (dec.), 2017, § 54). Освен това съгласно член 8 от властите може да се изисква да направят отстъпки за допускане на затворник да контактува и да говори с членовете на семейството си на техния собствен език (*Nusret Kaya and Others v. Turkey*, 2014, §§ 60-61).

236. По делото *Rooman v. Belgium* [GC], 2019, §§ 149-159 и 228-243, Съдът се занимава с въпроса за предоставянето на психиатрично лечение в ареста на езиковите малцинства. Съдът подчертава, че Конвенцията не гарантира на задържания правото на лечение на неговия собствен език. Що се отнася до член 3, въпросът е дали „успоредно с други фактори са предприети необходими и разумни стъпки за гарантиране на комуникация, която би улеснила ефективното прилагане на подходящо лечение“. Прието е обаче, че по отношение на психиатричното лечение „чисто езиковият елемент може да се окаже решаващ по отношение на наличието или прилагането на подходящо лечение, но само когато други фактори не позволяват да се компенсира липсата на комуникация“. В контекста на член 5 Съдът припомня, че в настоящия случай Съветът за социална защита (който е настанил жалбоподателя на задължително задържане) е потвърдил правото му да говори, да се разбира и да се лекува на немски, национален език на Белгия.

237. Властите трябва също така да гарантират, че чуждестранните затворници и малцинствата са защитени от насилие или сплашване от други затворници. По делото *Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina*, 2008, §§ 69-73, Съдът е намерил нарушение на член 3 от Конвенцията поради факта, че физическото благосъстояние на жалбоподателите не е осигурено по подходящ начин от етнически мотивирано насилие и преследване от други затворници, което би могло да бъде постигнато, например чрез отделното им настаняване.

С. Доживотно лишени от свобода

238. Въз основа на цялостен преглед и оценка на предходната си практика относно доживотното лишаване от свобода (вж. по-специално *Kafkaris v. Cyprus* [GC], 2008, §§ 95-108), по делото *Vinter and Others v. the United Kingdom* [GC], 2013, §§ 119-122, Съдът констатира, че в контекста на доживотна присъда член 3 трябва да се тълкува като изискващ възможност за намаляване на присъдата *de facto* и *de jure*, в смисъл на преразглеждане, което позволява на националните власти да преценят дали в доживотният затворник са настъпили промени, които са толкова значими, а по време на изтърпяване на наказанието е постигнат такъв напредък към реабилитация, че продължаващото лишаване от свобода вече не може да

³⁴ Вж. по-подробно *Practical Guide in Admissibility Criteria*.

³⁵ Вж. по-подробно *Guide on Article 5 of the European Convention on Human Rights*.

³⁶ Вж. раздела „Настаняване“ в настоящото ръководство.
Европейски съд по правата на човека

бъде оправдано от легитимни пенилогични причини.

239. Съдът обаче подчертава, че като се има предвид свободата на преценка на държавите членки по въпросите на наказателното правосъдие и определянето на наказанията, не е негова задача да определи формата (изпълнителна или съдебна), която този преглед трябва да приеме. По същата причина не е задача на Съда да определи кога трябва да се извърши този преглед. Въпреки това Съдът отбелязва, че сравнителните и международноправни материали, с които разполага, показват ясна подкрепа за създаването на специален механизъм, гарантиращ преразглеждане не по-късно от двадесет и пет години след налагането на доживотна присъда, с последващи периодични прегледи. Съответно, когато вътрешното законодателство не предвижда възможност за подобен преглед, доживотна присъда без замяна няма да съответства на стандартите на член 3 от Конвенцията.

240. Освен това Съдът подчертава, че макар че необходимия преглед е бъдещо събитие, настъпващо след постановяване на присъдата, доживотен затворник без право на замяна не трябва да бъде задължен да чака и изтъпява неопределен брой години от наказанието си, преди да може да подаде жалба, че правните предпоставки, свързани с присъдата му, не отговарят на изискванията на член 3 в това отношение. Това би било в противоречие както с правната сигурност, така и с общите принципи за статута на жертва по смисъла на този термин в член 34 от Конвенцията. Освен това в случаите, когато присъдата при налагане е неотменима според вътрешното законодателство, би било нелепо да се очаква затворникът да работи за собствената си реабилитация, без да знае дали при неуточнена бъдеща дата може да се въведе механизъм, който да позволи въз основа на тази реабилитация той да бъде разгледан за освобождаване. Доживотен затворник без замяна трябва да има право да знае в началото на присъдата си какво трябва да направи, за да бъде разгледан за освобождаване и при какви условия, включително кога ще се извърши или може да се поиска преразглеждане на присъдата му. Следователно, когато вътрешното законодателство не предвижда никакъв механизъм или възможност за преразглеждане на доживотна присъда без замяна, несъвместимостта с член 3 на това основание вече възниква в момента на налагането на такава доживотна присъда, а не на по-късен етап на лишаване от свобода.

241. По фактите на делото във *Vinter and Others*, §§ 123-131, Съдът приема, че е имало нарушение на член 3 от Конвенцията, като констатира, че изискванията на тази разпоредба не са изпълнени по отношение на нито един от тримата жалбоподатели. В случая на жалбоподателите Съдът отбелязва, че вътрешното законодателство относно правомощието на изпълнителната власт да освобождава лице, което е осъдено на доживотен затвор без замяна, не е ясно. Освен това към съответния момент не съществува механизъм за преразглеждане. При установяването на нарушение в този случай обаче Съдът не възнамерява да даде на жалбоподателите никаква перспектива за предстоящо освобождаване. Дали те трябва да бъдат освободени или не, ще зависи например от това дали все още има законни пенилогични основания за тяхното продължаващо задържане и дали те трябва да продължат да бъдат задържани поради тяхната опасност.

242. По-късно, по делото *Hutchinson v. the United Kingdom* [GC], 2017, §§ 46-73, следвайки развитието на национално равнище, за което се счита, че е извършено съобразно Конвенцията, Съдът не намира нарушение на член 3 от Конвенцията.

243. Съдът последователно прилага практиката си по *Vinter and Others* в редица други дела, засягащи различни страни.

244. По делото *Öcalan v. Turkey (no. 2)*, 2014, §§ 199-207, Съдът приема, че е налице нарушение на член 3 от Конвенцията по отношение на присъдата на жалбоподателя доживотен затвор без възможност за условно освобождаване, като констатира, че при липса на механизъм за преразглеждане, наказанието доживотен затвор, наложено на жалбоподателя, представлява нередущируема присъда, която е равностилна на нечовешко отношение. Съдът отбеляза по-специално, че поради статута му на осъден на утежнен доживотен затвор за престъпление срещу сигурността на държавата, на него му е ясно забранено да кандидатства за освобождаване през целия срок на изтъпяване на наказанието му. Освен това, макар да е

вярно, че съгласно турското законодателство президентът на републиката има право да разпореди освобождаването на доживотно осъден, който е стар или болен, това освобождаване по състрадателни причини е различно от понятието за „перспектива за освобождаване“ по смисъла на практиката на Съда (вж. също например *Boltan v. Turkey*, 2019, §§ 41-43).

245. По делото *László Magyar v. Hungary*, 2014, §§ 54-59 Съдът е приел, че е имало нарушение на член 3 от Конвенцията по отношение на доживотната присъда на жалбоподателя без право на замяна. По-специално той не се е убедил, че унгарското законодателство позволява на доживотните затворници да знаят какво трябва да направят, за да бъдат разгледани за освобождаване и при какви условия. Освен това законът не е гарантирал подходящото отчитане на промените в живота на затворниците и напредъка им към рехабилитация.

246. В отговор на решението по делото *László Magyar* са направени някои законодателни промени, които Съдът по-късно е разгледал в *T.P. and A.T. v. Hungary*, 2016, §§ 39-50. По-конкретно, Съдът приема, че четиридесет години, времето, което един затворник трябва да изчака, за да бъде разгледан за помилване за първи път, е твърде дълго и във всеки случай липсват достатъчно защитни мерки в останалата част от процедурата, предвидена от новото законодателство. Следователно Съдът не е убеден, че към момента на неговото решение по делото доживотните присъди на жалбоподателите могат да се считат за предоставящи им перспектива за освобождаване или възможност за преразглеждане, поради което законодателството не е съвместимо с член 3 от Конвенцията.

247. По делото *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria*, 2014, §§ 243-268, относно присъдата доживотен затвор на първия жалбоподател Съдът установява нарушение на член 3. Той отбелязва, че от момента, в който присъдата на първия жалбоподател е станала окончателна - ноември 2004 г. - до началото на 2012 г., присъдата му доживотен затвор без замяна е представлявала нечовешко и унизително отношение, тъй като той нито е имал реална перспектива за освобождаване, нито възможност за преразглеждане на доживотната си присъда, което се е влошило от строгия режим и условията на задържането му, ограничаващи неговата рехабилитация или лични възможности за поправяне. През това време президентските правомощия за помилване, което е можело да намали присъдата на жалбоподателя, и начинът, по който те са били упражнявани, са били непрозрачни, без официални или дори неофициални гаранции. Не е имало и конкретни примери за това, как лице, изтърпяващо наказание доживотен затвор без замяна, може да получи корекция на тази присъда. Съдът обаче отбелязва, че след реформите от 2012 г. начинът, по който са се упражнявали президентските правомощия за помилване е бил ясен, което дава перспектива за освобождаване или намаляване на присъдата. От това време следователно лишаването от свобода на жалбоподателя без замяна може, поне формално, да се счита за намаляемо (вж. също *Manolov v. Bulgaria*, 2014, §§ 51-52).

248. За разлика от това, по делото *Čačko v. Slovakia*, 2014, §§ 76-81, Съдът не намира нарушение на член 3 от Конвенцията. Той отбелязва по-специално, че механизъм за съдебен контрол, който предоставя възможност за условно освобождаване на доживотните затворници без право на замяна в положението на жалбоподателя след двадесет и пет години лишаване от свобода, е въведен сравнително скоро след осъждането на жалбоподателя и подаването на жалбата му пред Съда. Освен това през значителна част от този период жалбоподателят е продължил да търси удовлетворение пред националните съдилища.

249. По подобен начин, по делото *Bodein v. France*, 2014, §§ 53-62, Съдът не намира нарушение на член 3 от Конвенцията, като счита, че вътрешното законодателство предоставя възможност за преглед на доживотните присъди, които са достатъчни с оглед на свободата на преценка, която държавите имат в областта на наказателното правосъдие и наказването. Съдът отбелязва по-специално, че френското законодателство предвижда съдебен преглед на ситуацията на осъдения и евентуална корекция на присъдата след тридесет години лишаване от свобода. Съдът възприема становището, че подобно преразглеждане, което е насочено към оценка на опасността на затворника и вземане предвид как се е променило поведението му докато изтърпява наказанието си, не оставя несигурност относно съществуването на „перспектива за Европейски съд по правата на човека

освобождаване“ от самото начало на присъдата. В случая на жалбоподателя, след приспадане на периода на досъдебното задържане, той би получил право на преразглеждане на присъдата си двадесет и шест години след осъждането си и, ако е подходящо, би могъл да бъде освободен условно.

250. По делото *Murray v. the Netherlands* [GC], 2016, §§ 113-127, Съдът е разгледал жалба на доживотен затворник, който изтъква, че макар законовият механизъм за преразглеждане на доживотните присъди да е въведен малко след като е подал жалба в Съда, *de facto* той няма никаква перспектива да бъде освободен, тъй като той никога не е получавал психиатрично лечение и следователно рискът от повторното му нарушение ще продължи да се счита за твърде голям, за да може да бъде освободен. Съдът приема, че е налице нарушение на член 3 от Конвенцията. По-конкретно той подчертава, че според неговата практика държавите имат широка свобода на преценка при определяне какви мерки са необходими, за да се даде възможност на доживотния затворник да се реабилитира. Въпреки че жалбоподателят е бил оценен преди да бъде осъден на доживотен затвор, като нуждаещ се от лечение, не са извършени никакви допълнителни оценки на вида лечение, което може да се изисква и да бъде предоставено. Следователно в момента, в който подава жалбата си до Съда, всяка негова молба за помилване на практика не би била в състояние да доведе до освобождаването му. Следователно доживотната му присъда не е била *de facto* редуцируема, както се изисква от практиката на Съда по член 3 от Конвенцията.

251. По делото *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, 2017, §§ 157-183, Съдът приема, че е имало нарушение на член 3 от Конвенцията по отношение на шестима жалбоподатели, като е констатирал, че към момента на постановяване на решението доживотните присъди на жалбоподателите не могат да се считат за редуцируеми по смисъла на член 3. По-специално Съдът подчертава, че изменението на доживотния затвор поради терминална болест не може да се счита за „перспектива за освобождаване“. По същия начин амнистията не може да се разглежда като мярка, която дава на доживотните затворници перспектива за смекчаване на присъдата или за освобождаването им. Съдът също така не разглежда президентското помилване като механизъм, гарантиращ, че доживотните присъди са редуцируеми *de facto* поради следните причини: не е имало задължение да се предоставят мотиви за отказа на искане за помилване; указите за помилване не подлежат на съдебен контрол и не могат да бъдат оспорени пряко от затворниците; работата на съответната комисия за помилване не е била прозрачна, а препоръките ѝ не са били правно обвързващи за президента. В допълнение Съдът констатира, че условията на задържане на доживотните затворници не са били благоприятни за реабилитация.

252. По делото *Petukhov v. Ukraine (no. 2)*, 2019, §§ 169-187 Съдът е приел, че е имало нарушение на член 3 от Конвенцията, тъй като жалбоподателят не е имал никакви перспективи за освобождаване или възможност за преразглеждане на доживотната му присъда. По-конкретно, президентското помилване, единствената процедура за смекчаване на доживотните присъди в Украйна, не е било ясно формулирано, нито е имало адекватни процесуални гаранции срещу злоупотреби. Освен това условията на задържане на доживотните затворници в Украйна не са позволявали те да прогресират към реабилитация и следователно властите да извършат истински преглед на присъдата им.

253. По делото *Marcello Viola v. Italy (no. 2)*, 2019, §§ 103-138, Съдът установява нарушение на член 3 от Конвенцията. Той счита, че наказанието доживотен затвор, наложено на жалбоподателя съгласно съответната разпоредба за престъпления, свързани с мафията, ограничава възможностите му за освобождаване и възможността за преразглеждане на присъдата му в голяма степен. По-специално достъпът до възможността за условно освобождаване или други корекции на присъдата зависи от „сътрудничеството на жалбоподателя със съдебните органи“. Съдът се съмнява в свободния характер на избора на затворника да сътрудничи с властите и целесъобразността на приравняването на липсата на сътрудничество с опасността на затворника за обществото. Всъщност липсата на „сътрудничество със съдебните органи“ поражда необорима презумпция за опасност, която лишава жалбоподателя от всякаква реалистична перспектива за освобождаване. По този

начин е било невъзможно жалбоподателят да докаже, че задържането му вече не е оправдано от легитимни пенологични основания: продължавайки да приравнява липсата на сътрудничество с необоримата презумпция за опасност за обществото, действащият режим ефективно оценява опасността на лицето чрез отпращане към времето, когато престъплението е било извършено, вместо да се вземат предвид процеса на реинтеграция и какъвто и да е напредък, който то е постигнало след осъждането си. Тази необорима презумпция е попречила на компетентния съд да разгледа молбата за условно освобождаване и да установи дали засегнатото лице в хода на задържането си се е променило и е постигнало напредък в реабилитацията до такава степен, че задържането му вече не е било обосновано от пенологични основания. Участието на съда е било ограничено до установяване, че условията за сътрудничество не са изпълнени и той не може да оцени индивидуалната история на затворника и неговия/нейния напредък към реабилитация.

254. По това дело Съдът също така определя съгласно член 46 от Конвенцията, че държавата трябва да предприеме реформа на режима на доживотен затвор, за предпочитане чрез въвеждане на законодателство, за да гарантира възможността за преразглеждане на присъдата. Това би трябвало да позволи на властите да определят дали по време на изтърпяване на наказанието си затворникът се е променил и е постигнал напредък към реабилитацията, в степен, в която задържането му вече не е оправдано от легитимни пенологични основания, като същевременно дава възможност на осъдения затворник да знае какво трябва да направи, за да може да бъде разгледан за освобождаване и при какви условия. Съдът отбелязва, че прекъсването на връзките с мафиотските кръгове може да бъде изразено по начин, различен от сътрудничеството със съдебните органи и автоматичния механизъм, предвиден в действащото законодателство. Независимо от това, Съдът уточнява, че възможността за кандидатстване за освобождаване не е задължително да попречи на властите да отхвърлят молбата, ако засегнатото лице продължи да представлява опасност за обществото.

VIII. Права на затворниците в съдебни производства

Член 6 от Конвенцията

„1. Всяко лице, при решаването на правен спор относно неговите граждански права и задължения или основателността на каквото и да е наказателно обвинение срещу него има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона...“

...

3. Всяко лице, обвинено в извършване на престъпление, има минимум следните права:

...

(с) да се защитава лично или да използва адвокат по свой избор; ако не разполага със средства за заплащане на адвокат, да му бъде предоставена безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието;”

Член 34 от Конвенцията

„Съдът може да бъде сезиран с жалба от всяко лице, неправителствена организация или група лица, които твърдят, че са жертва на нарушение от страна на някоя от Високодоговарящите страни на правата, провъзгласени в Конвенцията или в Протоколите към нея. Високодоговарящите страни са длъжни да не създават по никакъв начин пречки за ефективното упражняване на това право.“

A. Достъп до правна помощ

255. Бързият достъп до адвокат представлява важна противотеза на уязвимостта на

задържаните лица, осигурява основна гаранция срещу принуда и малтретиране и допринася за предотвратяване на злоупотребите в правораздаването и изпълнението на целите на справедливия процес по член 6 от Конвенцията (*Salduz v. Turkey* [GC], 2008, §§ 53-54; *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], 2016, § 255). От гледна точка на правото на справедлив процес, такова право трябва да бъде предоставено на всеки, „обвинен в извършване на престъпление“. Правото на достъп до адвокат може да бъде ограничено ако има убедителни причини, обосноваващи такова ограничение, и ако това ограничение не е увредило справедливостта на процеса като цяло.³⁷

256. Властите трябва да осигурят конфиденциалност на комуникацията между затворника и неговия адвокат, която може да се разпростира и върху други законни представители (*A.B. v. the Netherlands*, 2002, § 86). Освен това Съдът счита, че по правило кореспонденцията между действителен или бъдещ жалбоподател и негов представител пред Съда следва да бъде привилегирана (*Yefimenko v. Russia*, 2013, § 144).

257. Съдът признава, че е допустима някаква степен на контрол върху кореспонденцията на затворниците, който сам по себе си не е несъвместим с Конвенцията, като се имат предвид обикновените и разумни изисквания на лишаването от свобода (*Campbell v. the United Kingdom*, 1992, § 45).

258. Съгласно практиката на Съда обаче, всяко лице, което желае да се консултира с адвокат, трябва да бъде свободно да го прави при условия, които благоприятстват пълна и безпрепятствена дискусия. Поради тази причина връзката между адвокат и клиент по принцип е привилегирана. Съдът многократно е подчертавал значението на правото на затворника да общува със защитника извън чуваемостта на затворническите власти. По аналогия същото важи и за органите, участващи в производството срещу него. Ако адвокатът не би могъл да комуникира със своя клиент без такова наблюдение и да получи поверителни инструкции от затворника, неговата помощ би загубила голяма част от своята полезност, докато Конвенцията има за цел да гарантира права, които са практически и ефективни. Не е в съответствие с принципите на поверителност и професионална привилегия, свързани с отношенията между адвокат и неговия клиент, ако кореспонденцията им може да бъде подложена на рутинни проверки от лица или органи, които могат да имат пряк интерес към съдържанието се в нея информация. С оглед на тези принципи Съдът приема, че четенето на пощата на затворник до и от адвокат трябва да бъде разрешено само при изключителни обстоятелства, когато властите имат основателни причини да смятат, че с привилегията се злоупотребява с това, че съдържанието на писмото застрашава сигурността в затвора или безопасността на други хора, или е по друг начин от криминален характер. Това, което може да се счита за „разумна причина“, ще зависи от всички обстоятелства, но предполага наличието на факти или информация, които биха удовлетворили обективен наблюдател, че с привилегиrowания канал за комуникация е било злоупотребено (*Ibid.*, §§ 46-48; *Piechowicz v. Poland*, 2012, § 239).

В. Ефективно участие в съдебни производства на национално ниво

259. В контекста на наказателното производство, както е предвидено по принцип, затворниците следва да се ползват от всички гаранции за справедлив процес по член 6 от Конвенцията.³⁸ В някои случаи обаче тяхното ефективно участие в производството може да включва необходимостта от предприемане на допълнителни позитивни мерки от страна на властите, позволяващи на затворниците да се подготвят по подходящ начин за делото (*Rook v. Germany*, 2019, § 65, където на жалбоподателя е разрешено да провери съответните електронни документи в затвора заедно със своя адвокат).

260. В ситуация, в която подсъдим е бил задържан, транспортиран и затворен в съдебната

³⁷ Вж. по-подробно *Guide on Article 6 (criminal limb) of the European Convention on Human Rights*.

³⁸ Вж. по-подробно *Guide on Article 6 (criminal limb) of the European Convention on Human Rights*.

палата при изключително стеснени условия, където препълнеността не му е дала възможност да чете или пише, и където не е имал адекватен достъп до естествена светлина и въздух или подходящи условия за кетъринг, Съдът е счел, че той не може да се подготви по подходящ начин за своето дело и ефективно да участва в производството, както се изисква съгласно член 6 от Конвенцията. Съдът подчертава, че подобна ситуация несъмнено нарушава способността му за концентрация и интензивна умствена работа в часовете непосредствено предшествващи съдебните заседания, което не може да бъде облекчено от факта, че той е подпомогнат от екип от професионални адвокати (*Moiseyev v. Russia*, 2008, § 222).

261. Освен това мерките за задържане на затворници в съдебната зала могат да повлияят на справедливостта на изслушването, гарантирана от член 6 от Конвенцията. По-специално те могат да окажат влияние върху упражняването на правата на подсъдимия да участва ефективно в процеса и да получи практическа и ефективна правна помощ (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia* [GC], 2014, § 134, с допълнителни препратки). Следователно националните съдилища са длъжни да изберат най-подходящите мерки за сигурност по дадено дело, като вземат предвид интересите на правосъдието, видимостта на производството като справедливо и презумпцията за невинност. В същото време те трябва да осигурят правата на подсъдимия да участва ефективно в производството и да получава практическа и ефективна правна помощ (*Yaroslav Belousov v. Russia*, 2016, § 152).

262. Така например, когато жалбоподател е бил затворен в препълнена стъклена кабина в съдебната зала в нарушение на член 3 от Конвенцията, Съдът е констатирал, че би било трудно да се съгласува такова унижително отношение с понятието за справедливо изслушване, като се има предвид значението на равенството на страните, презумпцията за невинност и доверието, което съдилищата в демократичното общество трябва да вдъхват в обществеността, преди всичко в подсъдимите (*Ibid.*, §§ 149-150). Нещо повече, дори когато определена мярка за задържане в съдебната зала сама по себе си не противоречи на член 3, тя въпреки това може да накърни ефективното участие на подсъдимия в производството. По делото *Yaroslav Belousov v. Russia*, 2016, §§ 151-153, поставянето на подсъдим в стъклена кабина в съдебната зала, което е било прилагано рутинно, му е попречило на конфиденциалната му комуникация с адвоката му и на възможността му да обработва документи или да си води бележки. Тъй като тази ситуация не е била призната и разгледана от съответния съд, Съдът е установил нарушение на член 6 §§ 1 и 3 (b) и (c) от Конвенцията.

263. Що се отнася до участието на затворниците в граждански производства,³⁹ Съдът признава, че в рамките на производства, свързани с контекста на затвора, може да има практически и управленски причини за установяване на опростени процедури за справяне с различни въпроси, които могат да бъдат поставени пред съответните органи. Съдът също така не изключва опростената процедура да може да се проведе чрез писмено производство, при условие, че тя съответства на принципите на справедливия процес, гарантирани от член 6 § 1 от Конвенцията. Въпреки това, дори и при такава процедура, страните трябва поне да имат възможност да поискат публично изслушване, въпреки че съдът може да отхвърли молбата им и да проведе производството в закрито заседание (*Altay v. Turkey (no. 2)*, 2019, § 77).

264. Освен това Съдът приема, че представителството може да бъде подходящо решение в случаите, когато една страна не може да се яви лично пред граждански съд. Предвид очевидните трудности, свързани с транспортирането на задържани лица от едно място до друго, Съдът по принцип може да приеме, че в случаите, когато искът не се основава на личния опит на ищеца, представителството на задържания от адвокат не би нарушило принципа на равенство на страните. За тази цел Съдът трябва да проучи дали личното явяване на жалбоподателя би било „важна част от представянето на делото от ищеца и на практика единственият начин да се осигури състезателен процес“ (*Margaretić v. Croatia*, 2014, § 128, с допълнителни препратки).

265. Така например по делото *Margaretić*, § 132, по което жалбоподателят е бил задържан и не е могъл да се яви лично пред съда, Съдът не намира нарушение на член 6 § 1 от

³⁹ Вж. по-подробно *Guide on Article 6 (civil limb) of the European Convention on Human Rights*.

Конвенцията. Той отбелязва по-специално, че искът на жалбоподателя не е зависел от подробностите на неговия личен опит, а от решаването на въпроси от правно естество и че му е била предоставена разумна възможност да представи делото си ефективно чрез представителя.

266. За разлика от това, по делото *Altay v. Turkey (no. 2)*, 2019, §§ 79-82, Съдът отбелязва, че по делото на жалбоподателя не е проведено устно изслушване на нито един етап от вътрешното производство, въпреки че случаят засяга фактически и правни въпроси. Съгласно вътрешното законодателство производството е било проведено въз основа на преписката и нито жалбоподателят, нито неговият избран представител не са могли да присъстват на заседанията. Поради това Съдът намира нарушение на член 6 § 1 от Конвенцията.

С. Комуникация със Съда

267. Що се отнася до комуникацията на затворниците със Съда, важно е да се отбележи, че член 34 от Конвенцията съдържа ангажимент да не възпрепятства ефективното упражняване на правото на индивидуална жалба пред Съда, което изключва всякакво вмешателство в правото на лицето да представи и да продължи ефективно жалбата си пред Съда (*Cano Moya v. Spain*, 2016, § 43, с допълнителни препратки).

268. Във връзка с това Съдът подчертава, че е от изключителна важност за ефективното функциониране на системата за индивидуални жалби, гарантирана от член 34 от Конвенцията, жалбоподателите или потенциалните жалбоподатели да могат да общуват свободно със Съда, без да бъдат подложени на всякаква форма на натиск от властите да оттеглят или да променят своите оплаквания. В този контекст „натискът“ включва не само пряка принуда и явни актове на сплашване, но и други неправомерни косвени действия или контакти, предназначени да разубедят или обезкуражат жалбоподателите да продължат с жалбата по Конвенцията (*Chaykovskiy v. Ukraine*, 2009, § 85).

269. Съдът също така подчертава важноста на спазването на поверителността на кореспонденцията на Съда с жалбоподателите, тъй като тя може да се отнася до обвинения срещу затворническите власти или служители на затворите. Отварянето на писма от Съда или адресирани до него, със или без да се чете съдържанието им, несъмнено поражда възможността понякога това да създаде риск от репресии от служителите на затворите срещу съответния затворник. Отварянето на писма от органите на затворите може да има сплашващ ефект върху жалбоподателите и следователно да им попречи да заведат делата си пред Съда (*Klyakhin v. Russia*, 2004, §§ 118-119). Освен това задържането на определени приложения от кореспонденция, адресирани до жалбоподателите от Съда, може да ги лиши от получаване на информация, необходима за ефективното разглеждане на техните жалби (*Chaykovskiy v. Ukraine*, 2009, § 87).

270. Макар Съдът да констатира, че задължението да не се възпрепятства правото на индивидуална жалба не означава автоматично, че държавата има задължение да предостави на жалбоподателите копия на всички или всякакви желани документи или да им предостави технически средства по техен избор, чрез които да направят свои копия (*Kornakovs v. Latvia*, 2006, §§ 171-174), Съдът също така установява, че член 34 от Конвенцията може да наложи на държавните органи задължение да предоставят копия от документи на кандидатите, които са в ситуация на особена уязвимост и зависимост, и които не могат да получат необходимите документи за своите досиета без държавна подкрепа (*Naydyon v. Ukraine*, 2010, § 63; *Cano Moya v. Spain*, 2016, § 50). Освен това в някои случаи отказът на затворническата администрация да предостави на жалбоподателя пликове, пощенски марки и хартия за писане, необходими за кореспонденцията му със Съда, може да представлява неизпълнение от страна на ответната държава на нейното позитивно задължение да осигури ефективно спазване на правото на жалбоподателя на зачитане на неговата кореспонденция (*Cotlet v. Romania*, 2003, §§ 60-65).

IX. Свобода на мисълта, съвестта и религията

Член 9 от Конвенцията

„1. Всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва свободата на всеки да променя своята религия или убеждения и свободата да изповядва своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или в частен кръг, чрез богослужение, преподаване, практикуване и спазване на ритуали.

2. Свободата да се изповядват религията или убежденията подлежи само на такива ограничения, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на обществената сигурност, за защитата на обществения ред, здравето и морала или за защитата на правата и свободите на другите.“

271. Фактът, че като цяло затворниците продължават да се ползват с всички основни права и свободи, гарантирани от Конвенцията, освен правото на свобода в случай на законно задържане, има особено значение за правото на затворниците да упражняват своята религия. Така неспособността на затворника да участва в религиозни служби представлява намеса в неговата/нейната „свобода да изповядва своята религия или убеждение“ съгласно член 9 от Конвенцията (*Poltoratskiy v. Ukraine*, 2003, §§ 167; *Moroz v. Ukraine*, 2017, § 105).

272. От друга страна, Съдът приема, че изискването затворниците да се молят, да четат религиозна литература и да медитират в присъствието на други е неудобство, което е почти неизбежно в затворите, но което не противоречи на самата същност на свободата да се изповядва религия (*Kovajkova v. Latvia* (dec.), 2012, § 67). По същия начин невъзможността затворникът да използва определени предмети в религиозни служби, които не са от съществено значение за изповядването на религията на затворника и които могат да смущават други затворници, е пропорционален отговор на необходимостта от защита на правата и свободите на другите по смисъла на член 9 § 2 от Конвенцията (*Ibid.*, § 68). Съдът също така приема, че като правило член 9 не дава право на затворниците нито да упражняват прозелитизъм в институцията, в която са задържани, нито да изповядват религията си извън тази институция (*J.L. v. Finland* (dec.), 2000). Също така член 9 не дава право на затворниците нито да бъдат признати за „политически затворници“, нито да бъдат третирани като такива (*McFeeley and Others v. the United Kingdom*, 1980).

273. В практиката на Съда може да възникне въпрос относно правата на затворниците по член 9 във връзка със следните ситуации:⁴⁰

- невъзможността на затворниците да проведат свиждания със свещеник или с пастор (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], 2016, § 201);
- отказът на компетентните органи да разрешат на жалбоподателите, които са били задържани под стража, да участват в религиозни тържества и конфискация на религиозни книги и определени предмети (*Moroz v. Ukraine*, 2017, §§ 104-109);
- отказът на администрацията на затвора да вземе предвид специфичните хранителни изисквания на затворника (*Jakóbski v. Poland*, 2010, §§ 48-55).⁴¹

274. Горните принципи относно правата на затворниците по член 9 се прилагат съответно в контекста на домашен арест (*Süveges v. Hungary*, 2016, §§ 151-157) и имиграционно задържане (*C.D. and Others v. Greece*, 2013, §§ 78-79).

⁴⁰ Вж. по-подробно *Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights*.

⁴¹ Вж. раздела „Храна“ в настоящото ръководство.
Европейски съд по правата на човека

275. В този контекст трябва също да се отбележи, че в случай на лице, принудително задържано в затворническа болница, на което е бил оказван натиск да „коригира“ своите убеждения и практики, Съдът констатира нарушение на член 9 от Конвенцията. Съдът се позовава на принципите, според които свободата на изразяване на религиозни убеждения включва и отрицателен аспект, а именно правото на хората да не са задължени да разкриват своята вяра или религиозни убеждения и да не бъдат принуждавани да заемат позиция, от която може да се направи заключение дали имат или не такива убеждения. Следователно държавните органи нямат право да се намесват в сферата на свободата на съвестта на даден човек и да се стремят да разкрият неговите религиозни убеждения или да го задължат да разкрие такива убеждения. Съдът също така подчертава първостепенното значение на правото на свобода на мисълта, съвестта и религията и факта, че държавата не може да диктува в какво човек да вярва или да предприема принудителни стъпки, за да го накара да промени своите убеждения (*Mockutė v. Lithuania*, 2018, §§ 119 and 121-131).

Х. Свобода на изразяването

Член 10 от Конвенцията

„1. Всеки има право на свобода на изразяването на мнения. Това право включва свободата на всеки да отстоява своето мнение, да получава и да разпространява информация и идеи без намеса на държавните власти и независимо от държавните граници...

2. Упражняването на тези свободи, доколкото е съпроводено със задължения и отговорности, може да бъде обусловено от процедури, условия, ограничения или санкции, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност и на териториалната цялост, за предотвратяването на безредици или престъпления, за защитата на здравето и морала, както и на репутацията или правата на другите, за предотвратяване разкриването на информация, получена доверително, или за гарантиране авторитета и безпристрастността на правосъдието.“

276. Според практиката на Съда свободата на изразяване не спира пред вратата на затвора. Няма съмнение, че дадено лице не губи правото си на свобода на изразяване съгласно член 10 от Конвенцията само поради статута си на затворник. Така затворниците продължават да се ползват от правото на свобода на изразяване независимо от тяхното задържане (*Yankov v. Bulgaria*, 2003, § 126; *Donaldson v. the United Kingdom* (dec.), 2011, §§ 18-19).

277. Следователно всички ограничения на свободата на изразяване на затворника трябва да бъдат оправдани по смисъла на член 10 § 2 от Конвенцията, въпреки че такова оправдание може да бъде намерено в съображения за сигурност, по-специално предотвратяване на престъпления и безредици, които неизбежно произтичат от обстоятелствата на лишаване от свобода (*Ibid.*). Принципът на пропорционалност изисква видима и достатъчна връзка между санкцията и поведението и обстоятелствата на съответното лице. В този контекст независим съд, прилагаш състезателна процедура, осигурява силна защита срещу произвол. Във всеки случай оправданието за намеса в свободата на изразяване на затворника не може да се основава единствено на това, което би обидило общественото мнение (*Nilsen v. the United Kingdom* (dec.), 2008, §§ 49-50).

278. Освен това известен контрол върху съдържанието на комуникацията на затворниците извън затвора е част от обикновените и разумни изисквания на лишаването от свобода и по принцип не е несъвместим с член 10 от Конвенцията (*Ibid.*, § 51).⁴²

279. По делото *Yankov v. Bulgaria*, 2003, §§ 130-145, Съдът констатира, че наказанието на затворник със седем дни изолиране в наказателна килия за това, че в личен ръкопис е

⁴² Вж. раздела „Защита на различните способности за комуникация“ в настоящото ръководство.

направил умерено обидни изявления срещу съдебната и пенитенциарната система, представлява намеса в правото му на свобода на изразяване. Съдът намира за неприемлив факта, че фактическите изявления в ръкописа на жалбоподателя изискват дисциплинарно наказание. Той подчертава, че властите трябва да проявяват сдържаност в реакцията си, по-специално като се има предвид, че бележките никога не са били разпространявани сред други задържани и не е съществувала непосредствена опасност от разпространение на ръкописа, дори ако той е бил изнесен от затвора, тъй като не е бил във форма, готова за публикуване. Накрая Съдът констатира, че не е постигнат справедлив баланс между свободата на изразяване на жалбоподателя, от една страна, и законната цел за защита на репутацията на държавните служители и поддържане на авторитета на съдебната власт, от друга, с което е нарушено правото на жалбоподателя съгласно член 10 от Конвенцията (вж. също *Skafka v. Poland*, 2003, относно обидни изявления, направени от затворник към съдия, в писмо до председателя на съда).

280. За разлика от това, по делото *Nilsen v. the United Kingdom*, 2008, §§ 51-58, Съдът констатира, че конфискацията на автобиографичен ръкопис, който графично описва престъпленията на затворника, е оправдано за опазването на здравето или морала и защитата на репутацията или правата на другите по смисъла на член 10 от Конвенцията. В това отношение Съдът отделя особено внимание на въздействието върху семействата и оцелелите жертви. Според Съда публикуването с цел лично удовлетворение от извършителя на своята версия за убийствата и осакатяванията е накърняване на човешкото достойнство, една от основните ценности, залегнали в основата на Конвенцията. Нещо повече, Съдът подчертава, що се отнася до чувството на възмущение сред обществеността, че съществува основна и съществена разлика между извършителя на тежко, извратено и сериозно престъпление, публикуващ свое подробно автобиографично описание на тези престъпления и трето лице, пишещо за същите престъпления и за престъпника, поради което фактът, че разказът за убийствата вече е бил обществено достояние, не е достатъчен, за да обоснове искането на жалбоподателя за публикуването на неговия ръкопис.

281. По подобен начин по делото *Bidart v. France*, 2015, §§ 39-47, по което част от предсрочното освобождаване на затворника е било под условие да се въздържа от разпространение на каквато и да е творба или аудио-визуална продукция с негово авторство или съавторство по отношение на, изцяло или частично, терористичното престъпление, за което е бил осъден, Съдът констатира, че неговата свобода на изразяване по член 10 от Конвенцията не е била неоправдано нарушена. Съдът взема предвид по-специално правата на жертвите и чувствителния контекст на терористичните престъпления, за които жалбоподателят е осъден. Освен това той акцентира върху факта, че въпросната намеса е била обект на съдебен контрол.

282. По делото *Donaldson v. the United Kingdom*, 2011, §§ 20-33, Съдът приема, че забраната за показване на символи на облеклото (великденска лилия) представлява намеса в свободата на изразяване на затворника съгласно член 10 от Конвенцията. Според Съда обаче тази намеса очевидно преследва законните цели за предотвратяване на безредици и престъпления и защита правата на другите. Що се отнася до пропорционалността на мярката, Съдът подчертава, че държавите се ползват с широко усмотрение при преценката кои емблеми потенциално могат да разпалят съществуващото напрежение, тъй като културните и политическите емблеми имат много нива на смисъл, които могат да бъдат напълно разбрани само от тези, които знаят историческия контекст. Великденската лилия се смята за символ, неразривно свързан с процесния конфликт в общността, тъй като се носи в памет на онези републиканци, убити в Северна Ирландия. Следователно това е била една от многото емблеми, които се смятат за неподходящи на работното място и в общите части на затворите в Северна Ирландия, тъй като е вероятно да бъдат счетени за обидни и по този начин да предизвикат насилие и безредици, ако се носят публично. В случая на жалбоподателя намесата, за която се оплаква, е сравнително тясна, тъй като се прилага само за осъдени затворници, когато те са извън техните килии и при тези обстоятелства е пропорционална на законната цел за предотвратяване на безредици. Съдът обявява жалбата на жалбоподателя за недопустима като явно необоснована.

XI. Труд в затвора

Член 4 от Конвенцията

„...“

2. Никой не може да бъде заставян да извършва принудителен или задължителен труд.

3. За целите на този член не представлява „принудителен или задължителен труд“:

а) всеки труд, който обикновено е задължителен за лицата, лишени от свобода в съответствие с член 5 на тази Конвенция, или по време на условно освобождаване от такова лишаване от свобода;

...”

283. Съдът отбелязва в своята практика, че работата в затвора се различава от работата, извършвана от обикновените служители в много аспекти. Той има за основна цел реабилитацията и ресоциализацията. Работното време, възнаграждението и използването на част от това възнаграждение като принос за издръжката отразяват конкретния контекст на затвора (*Stummer v. Austria* [GC], 2011, § 93). Освен това, тъй като властите са отговорни за благосъстоянието на затворниците, трябва да се вземат необходимите предпазни мерки при извършване на работа в затворите (*Gorgiev v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2012, § 68).

284. По отношение на работата, която затворниците могат да бъдат задължени да изпълняват, в едно от ранните си решения по член 4 от Конвенцията⁴³ Съдът е трябвало да разгледа работата, която затворник-рецидивист е трябвало да извърши, като неговото освобождаване е било обусловено от натрупването на определена сума спестявания. Приемайки, че въпросната работа е задължителна, Съдът не намира нарушение на член 4 от Конвенцията на основание, че са изпълнени изискванията на член 4 § 3 (а). Според Съда изискваната работа „не надхвърля това, което е „обичайно“ в този контекст, тъй като е изчислена за да му помогне да се интегрира в обществото и има за правно основание разпоредби, които имат еквивалент в някои други държави членки на Съвета на Европа“ (*Van Droogenbroeck v. Belgium*, 1982, § 59).

285. По отношение на възнаграждението и социалните осигуровки, по делото *Stummer v. Austria* [GC], 2011, § 122, Съдът отправя към решението на Комисията по делото *Twenty-One Detained Persons v. Germany*, 1968, в което жалбоподателите, позовавайки се на член 4, се оплакват, че им е отказано адекватно възнаграждение за работата, която е трябвало да изпълнят по време на задържането си и че не са направени вноски в системата за социално осигуряване за тях от затворническите власти по отношение свършената работа. Комисията е намерила жалбата им за недопустима като явно необоснована. Тя отбелязва, че член 4 не съдържа разпоредба относно възнаграждението на затворниците за техния труд. Освен това тя се позовава на последователната си практика, която отхвърля като недопустими всякакви жалби на затворници, които искат по-високо заплащане за работата си или претендират за правото да бъдат обхванати от системите за социално осигуряване.

286. Съдът е трябвало да разгледа подобна жалба от малко по-различен ъгъл по делото *Puzinas v. Lithuania* (dec.), 2005. Жалбоподателят се оплаква по членове 4 и 14 от Конвенцията и член 1 от Протокол № 1, че вътрешното законодателство за социално осигуряване е неадекватно, тъй като не позволява на лишените от свобода да искат пенсия или други социални помощи за работа в затвора. Съдът разглежда жалбата на първо място по член 1 от Протокол № 1, като отбелязва, че е безспорно, че жалбоподателят няма право на пенсия или социални помощи съгласно съответното вътрешно законодателство. Като констатира, че следователно жалбоподателят няма притежание по смисъла на член 1 от Протокол № 1 относно бъдещото му право на пенсия или нейния размер, Съдът отхвърля жалбата по тази разпоредба, както и по другите разпоредби, на които се позовава, като несъвместим *ratione materiae* с разпоредбите на Конвенцията.

⁴³ Вж. по-подробно *Guide on Article 4 of the European Convention on Human Rights*.
Европейски съд по правата на човека

287. По делото *Stummer v. Austria* [GC], 2011, §§ 124-134, по което жалбоподателят твърди, че европейските стандарти са се променили до такава степен, че работата в затворите без връзка с пенсионната система за старост вече не може да се счита за работа, която се изисква да се извършва в рамките на обикновения ход на задържането, Съдът не счита, че такъв труд представлява „принудителен или задължителен труд“ съгласно член 4. Съдът отбелязва, че вътрешното законодателство отразява развитието на европейското законодателство, тъй като всички затворници се осигуряват за здраве и за злополуки, а работещите затворници са свързани с осигурителен режим за безработица, но не и с пенсионната система за старост. Въпреки това няма достатъчно консенсус по въпроса за принадлежността на работещите затворници към пенсионната система за старост. За Съда, въпреки че Европейските правила за затворите от 2006 г. отразяват развиваща се тенденция, това не може да бъде превърнато в задължение съгласно Конвенцията. Съдът не намира основание за тълкуването на член 4, застъпвано от жалбоподателя, и стига до заключението, че задължителната работа, която той е изпълнявал като затворник, без да е свързана с пенсионната система за старост, трябва да се счита за „работа, която трябва да бъде извършена в рамките на обичайния ход на задържането“ по смисъла на член 4 § 3 (а) от Конвенцията.

288. По подобен начин, по делото *Meier v. Switzerland*, 2016, §§ 68-80, Съдът не е счел, че задължението на затворника да изпълнява работа в затвора след пенсионна възраст е „принудителен или задължителен труд“, а по-скоро „работа, която трябва да бъде извършена в рамките на обичайния ход на задържането“ по смисъла на член 4 § 3 (а) от Конвенцията. Съдът подчертава, че задължението на затворника да продължи да работи дори след пенсионна възраст може да се счита за съответстващо на целта за намаляване на вредните последици от лишаването от свобода. Подходящата и разумна работа би могла да помогне за структурирането на ежедневието и запазването на полезна дейност, важни за благополучието на затворник с дълга присъда. В разглеждания случай, що се отнася до естеството на работата, извършвана от затворници, навършили пенсионна възраст, вътрешното законодателство предвижда освобождаване от работа на определени категории лишени от свобода в зависимост от тяхната годност за работа и здравословно състояние. Работата, възложена на жалбоподателя, изглежда е била в съответствие с подобни указания, тъй като от него се е изисквало само да участва в ръководената работа, включваща оцветяване на мандали, почистване на килията му и издълбаване на скулптури от плавей. За Съда подобни дейности са напълно подходящи за неговата възраст и физически възможности. Освен това той е работел само около три часа на ден, бил е интегриран в крилото на „зависимите и пенсионираните лица“ и е получавал възнаграждение за работата си. Съдът поставя акцент и върху липсата на достатъчен консенсус между държавите членки относно изискването на затворниците да работят след навършване на пенсионна възраст, което означава, че националните власти имат право на широка преценка в това отношение. Освен това, според Съда Европейските правила за затворите не е задължително да се тълкуват като напълно забраняващи на държавите членки да изискват затворници, навършили пенсионна възраст, да работят.

ХІІ. Собствеността на затворниците

Член 1 от Протокол № 1 от Конвенцията

„Всяко физическо или юридическо лице има право мирно да се ползва от своите притежания. Никой не може да бъде лишен от своите притежания освен в интерес на обществото и съгласно условията, предвидени в закона и в общите принципи на международното право.

Предходните разпоредби не накрънват по никакъв начин правото на държавите да въвеждат такива закони, каквито сметнат за необходими за осъществяването на контрол върху ползването на притежанията в съответствие с общия интерес или за осигуряване на плащането на данъци или други постъпления или глоби.“

289. Член 1 от Протокол № 1 гарантира по същество правото на собственост. Всяка намеса в това право трябва да съответства на принципа на законосъобразност и да преследва легитимна цел чрез средства, които са разумно пропорционални на целта, която трябва да бъде реализирана.⁴⁴

290. В контекста на намесата в правото на затворниците свободно да се разпореждат със собствеността си, включително с техните приходи и спестявания, Съдът подчертава, че държавите имат широка свобода на преценка съгласно член 1 от Протокол № 1, когато става дума за общи мерки, свързани с икономическа или социална стратегия (*Michał Korgul v. Poland*, 2017, § 54). Така например Съдът е признал, че задължението затворниците да използват половината от парите си, за да изплатят задължението си към държавата, не е непропорционално на преследваната цел (*Laduna v. Slovakia*, 2011, §§ 82-86).

291. Съдът също така е приел, че националните власти не могат да бъдат упреквани за гарантирането, че ограничена сума пари се депозира в спестовен фонд, който да бъде предаден на жалбоподателя при освобождаването му от затвора. При извършването на тази преценка Съдът взема предвид легитимните действия на държавата да използва такива схеми, които счита за най-подходящи за реинтеграция на затворниците в обществото след освобождаването им, включително като осигури за тях определена сума пари (*Michał Korgul v. Poland*, 2017, §§ 54-55). За разлика от това, по делото *Siemaszko and Olszyński v. Poland*, 2016, §§ 85-92, по което затворниците са били задължени да спестяват средства по сметка с по-ниска лихва, отколкото тази на свободния пазар, Съдът е намерил нарушение на член 1 от Протокол № 1.

292. Член 1 от Протокол № 1 също така вменява в задължение на властите да пазят временно иззетите вещи от задържания с дължима грижа. По делото *Tendam v. Spain*, 2010, §§ 50-57, след освобождаването му от задържане жалбоподателят завежда иск срещу държавата заради повредата или изчезването на вещите, иззети от него по време на наказателното производство. Националните власти обаче отхвърлят иска на жалбоподателя на основание, че той не е доказал, че иззетите вещи са изчезнали или са били повредени. При тези обстоятелства Съдът счита, че тежестта на доказване на изчезналите или повредени вещи лежи върху съдебните органи, които са били длъжни да се грижат за тях през целия период на изземването, а не върху жалбоподателя, който е бил оправдан повече от седем години след изземването на вещите. Тъй като след оправдателната присъда на жалбоподателя съдебните органи не са предоставили никаква обосновка за изчезването и повреждането на иззетите вещи, те са били отговорни за всякакви вреди в резултат на изземването. Националните съдилища, които са разгледали иска, не са взели предвид отговорността, която съдебните органи носят и не са предоставили на жалбоподателя възможност да получи обезщетение за претърпените вреди. Отказвайки иска за обезщетение, те са му възложили непропорционална и прекомерна тежест в нарушение на член 1 от Протокол № 1 към Конвенцията.

XIII. Образование

Член 2 от Протокол № 1 от Конвенцията

„Никой не може да бъде лишен от правото на образование. При изпълнението на функциите, поети от нея в областта на образованието и преподаването, държавата зачита правото на родителите да осигуряват на своите деца образование и преподаване в съответствие със своите религиозни и философски убеждения.“

293. Съдът заявява, че макар да е запознат с препоръките на Комитета на министрите, че образователните институции трябва да бъдат достъпни за всички затворници,⁴⁵ член 2 от Протокол № 1 не налага задължение за договарящите се държави да организират учебни

⁴⁴ Вж. по-подробно *Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights*.

⁴⁵ *Recommendation No. (89) 12 on education in prison; Recommendation Rec(2006) 2 on the European Prison Rules*.
Европейски съд по правата на човека 68/90 Последна актуализация: 30.04.2020

заведения за лишени от свобода, където такива заведения не съществуват. Въпреки това, когато властите отказват достъп на затворник до съществуваща образователна институция, възниква въпрос съгласно член 2 от Протокол № 1. Всяко такова ограничение трябва да бъде предвидимо, да преследва законна цел и да бъде пропорционално на тази цел⁴⁶ (*Velyo Velev v. Bulgaria*, 2014, § 34). От друга страна, когато затворник изостави обучението си или не направи истинско заявление за достъп до образование, той не може да се оплаква от ограничаване на неговото право на образование (*Matiošaitis and Others v. Lithuania*, 2017, § 194; *Koureas and Others v. Greece*, 2018, §§ 96-99).

294. По делото *Velyo Velev v. Bulgaria*, 2014, §§ 34-42, относно искане на затворник за достъп до съществуващо учебно заведение в затвора, което е било отхвърлено с мотива, че то е достъпно само за осъдени затворници, правителството се позова на три различни основания, за да оправдае изключването на жалбоподателя от училището. Що се отнася до първия им аргумент, че не е подходящо жалбоподателят да посещава училище с осъдени затворници, Съдът отбелязва, че жалбоподателят няма възражения и няма доказателства, които да показват, че неосъдените затворници ще бъдат увредени, ако посещават училище с осъдени затворници. Освен това Съдът не смята, че несигурността относно продължителността на досъдебното задържане може да послужи за валидно основание за изключване от учебни заведения. И накрая, по отношение на третия аргумент на правителството, че жалбоподателят е рискувал да бъде осъден като рецидивист, така че не би било в интерес на затворниците нередицидивисти да посещават училище заедно с него, Съдът припомня, че жалбоподателят има право на презумпцията за невиновност и поради това не може да бъде класифициран като рецидивист. С оглед на тези съображения и признавайки безспорния интерес на жалбоподателя да завърши средното си образование, Съдът констатира, че отказът да бъде записан в затворническото училище не е бил достатъчно предвидим, не е преследвал легитимна цел и не е бил пропорционален на тази цел.

295. По делото *Mehmet Reşit Arslan and Orhan Bingöl v. Turkey*, 2019, §§ 51-53, Съдът е разгледал ситуация, при която двама осъдени затворници са подали на затворническите власти искане за използване на аудио-визуални материали, компютри и електронни устройства с цел подготовка за прием в университет или за придобиване на висше образование. Вътрешното право е позволявало на осъдените затворници да продължат обучението си в затвора доколкото е възможно с оглед на ресурсите на затвора. Освен това то е разрешавало използването на аудио-визуални учебни ресурси и компютри с достъп до Интернет, под наблюдение в отделени за тази цел помещения от затворите в рамките на реабилитационни програми или курсове за обучение. Тази възможност представлява необходим материален ресурс за гарантиране на истинското упражняване на правото на образование, тъй като дава възможност на затворниците да се подготвят за изпити, за да бъдат приети във висшите учебни заведения и евентуално да продължат образованието си. При тези обстоятелства Съдът установява, че искането на жалбоподателя попада в обхвата на член 2 от Протокол № 1.

296. По съществуването на делото Съдът установява, че начинът на регулиране на достъпа до аудиовизуални учебни материали, компютри и Интернет попада в границите на усмотрение на договарящата се държава. Затворите в настоящия случай са разполагали със средствата да предоставят на своите затворници възможността, предвидена от закона. Освен това в националните производства или пред Съда не са представени конкретни обосновки за липсата на ресурси на въпросните затвори, националните органи не са извършили подходяща оценка на всички включени интереси, нито са предоставили някакво основание за ограничаване на достъпа на жалбоподателите до използването на електронните материали (*Ibid.*, §§ 60-72).

⁴⁶ Вж. по-подробно *Guide on Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights*.

XIV. Право на гласуване

Член 3 от Протокол № 1 от Конвенцията

Високодоговарящите страни се задължават да провеждат свободни избори през разумни интервали от време, с тайно гласуване, и при условия, осигуряващи свободното изразяване на мнението на народа при избиране на законодателното тяло.“

297. Член 3 от Протокол № 1 гарантира субективни права, включително правото на всеки да гласува и правото да бъде избран. Правата, гарантирани от настоящия член, са от решаващо значение за установяването и поддържането на основите на ефективна и значима демокрация, управлявана от върховенството на закона. Правото на глас не е привилегия. Презумпцията в една демократична държава трябва да бъде в полза на въвеждането на всеобщо избирателно право като основен принцип (*Hirst v. the United Kingdom (no. 2)* [GC], 2005, §§ 57-58; *Scoppola v. Italy (no. 3)* [GC], 2012, § 82).

298. Въпреки това правата, залегнали в член 3 от Протокол № 1, не са абсолютни. Има пространство за подразбиращи се ограничения и на договарящите се държави трябва да бъде предоставена широка свобода на преценка в тази област. Съдът обаче трябва да определи в крайна сметка дали са спазени изискванията на член 3 от Протокол № 1; трябва да се увери, че условията не ограничават въпросните права до такава степен, че да нарушат самата им същност и да ги лишат от тяхната ефективност; че те са наложени в преследване на легитимна цел; и че използваните средства не са непропорционални (*Anchugov and Gladkov v. Russia*, 2013, §§ 95-96).⁴⁷

299. Съдът вече е разгледал въпроса за лишаването от право на глас на осъдени затворници по много дела. По-специално по делото *Hirst (no. 2)*, §§ 70-71, той отбелязва, че в системата на Конвенцията, където толерантността и широтата на кръгозора са признати отличителни белези на демократичното общество, няма място за автоматично изключване от правото на гласуване, основано единствено на това, което може да обиди общественото мнение. Според Съда този стандарт на толерантност не пречи на демократичното общество да предприеме стъпки, за да се защити от дейности, предназначени да унищожат правата или свободите, гарантирани в Конвенцията. Член 3 от Протокол № 1, който определя способността на индивида да влияе върху състава на законодателната власт, не изключва следователно възможността за ограничаване на избирателните права, каквото може да бъде наложено на лице, което например е злоупотребило сериозно с публична длъжност или чието поведение заплашва да накърни върховенството на закона или основите на демокрацията. До тежката мярка за лишаване от избирателни права обаче не трябва да се прибегва леко, а принципът на пропорционалност изисква видима и достатъчна връзка между санкцията и поведението и обстоятелствата на съответния индивид.

300. Съдът също така счита, че тъй като договарящите се държави са приели няколко различни начина за решаване на въпроса, Съдът трябва да се ограничи да определи дали ограничението, засягащо всички осъдени лишени от свобода, надвишава всяко допустимо право на преценка, оставяйки на законодателната власт да вземе решение относно избора на средства за осигуряване на правата, гарантирани от член 3 от Протокол № 1 (*Ibid.*, § 84; *Greens and M.T. v. the United Kingdom*, 2010, §§ 113-114).

301. Изследвайки специфичните обстоятелства по делото *Hirst (no. 2)*, §§ 76-85, Съдът счита, че законодателството на Обединеното кралство, което лишава всички осъдени затворници, излежаващи присъди, от правото да гласуват, е груб инструмент, който отнема правото им по Конвенцията да гласуват на значителна категория лица, и го прави по начин, който е безразборен. Той установява, че разпоредбата налага бланкетно ограничение за всички осъдени затворници в затвора. То се прилага автоматично към такива затворници, независимо

⁴⁷ Вж. по-подробно *Guide on Article 3 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights*.

от продължителността на наказанието им и независимо от естеството или тежестта на престъплението им и техните индивидуални обстоятелства. Съдът също така отбелязва, че в парламента не се е провел съществен дебат относно продължаващото оправдание в светлината на съвременната наказателна политика и действащите стандарти за правата на човека за поддържане на такова общо ограничение на правото на затворниците да гласуват. Съдът стига до заключението, че такова общо, автоматично и безразборно ограничение на жизненоважно право, гарантирано от Конвенцията, трябва да се разглежда като попадащо извън рамките на допустимото право на преценка, колкото и широко да е то, и като несъвместимо с член 3 от Протокол № 1.

302. Принципите, изложени в *Hirst (no. 2)*, са потвърдени по-късно по делото *Scoppola v. Italy (no. 3)* [GC], 2012, §§ 81-87. Съдът обаче не намира нарушение на Конвенцията при конкретните обстоятелства по това дело. Той отбелязва, че съгласно вътрешното законодателство лишаването от изборителни права се прилага само по отношение на определени престъпления срещу държавата или съдебната система или за престъпления, наказуеми с лишаване от свобода от три години или повече, тоест тези, които съдилищата считат за оправдаващи особено сурова присъда. Съдът следователно счита, че правните разпоредби в Италия, определящи обстоятелствата, при които определени лица могат да бъдат лишени от право на глас, показват загрижеността на законодателя да адаптира прилагането на мярката към конкретните обстоятелства на всеки случай, като взема предвид такива фактори като тежестта на извършеното престъпление и поведението на правонарушителя. В резултат на това не може да се каже, че италианската система възприема общ автоматичен и безразборен подход и следователно италианските власти не са надхвърлили свободата на преценка, която им се предоставя в тази сфера (*Ibid.*, § 106-110).

303. Принципите по делото *Hirst (no. 2)* са потвърдени също и в няколко други дела срещу различни държави (например *Kulinski and Sabev v. Bulgaria*, 2016, §§ 36-42). По-специално по делото *Frodl v. Austria*, 2010, §§ 27-36, Съдът констатира, че е имало нарушение на член 3 от Протокол № 1 във връзка с лишаването от изборителни права на затворници, изтърпяващи наказание лишаване от свобода повече от една година за умишлени престъпления. По делото *Söyler v. Turkey*, 2013, §§ 32-47, Съдът също установява нарушение на тази разпоредба относно широкообхватна забрана за гласуване, която се прилага не само за лишените от свобода, но и за лицата освободени условно, както и за лицата, които са получили условни присъди, поради което дори не изтърпяват ефективно лишаване от свобода (вж. също *Murat Vural v. Turkey*, 2014, §§ 76-80).

304. По делото *Anchugov and Gladkov v. Russia*, 2013, §§ 101-112, Съдът установява нарушение на член 3 от Протокол № 1 с мотива, че жалбоподателите са били лишени от правото си да гласуват на парламентарни избори, независимо от продължителността на наказанието им, от естеството или тежестта на тяхното престъпление или от техните лични обстоятелства. Въпреки това, тъй като забраната е установена с Конституцията, Съдът подчертава, че по отношение на изпълнението на решението и с оглед на сложността на изменението на Конституцията, националните власти могат да проучат всички възможни начини да гарантират спазването на Конвенцията, включително чрез някаква форма на политически процес или чрез тълкуване на Конституцията в хармония с Конвенцията.

XV. Забрана за дискриминация

Член 14 от Конвенцията

„Упражняването на правата и свободите, изложени в тази Конвенция, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имущество, рождение или друг някакъв признак.“

305. В своята практика Съдът разглежда различни оплаквания на затворници относно предполагаема дискриминация във връзка с прилагането на определен затворнически режим или други аспекти на тяхното лишаване от свобода, което води до това, те да бъдат третираны различно от някои други категории затворници.

306. Например по делото *Kafkaris v. Cyprus* [GC], 2008, §§ 162-166), по което жалбоподателят се оплаква, позовавайки се на член 14 във връзка с членове 3, 5 и 7 от Конвенцията, от дискриминационно отношение като сравнява себе си с други доживотни затворници, освободени въз основа на президентско помилване, Съдът не установява нарушение на член 14. По-специално той подчертава, че като се има предвид голямото разнообразие от фактори, взети под внимание при упражняването на президентските правомощия, като естеството на престъплението и доверието на обществеността в наказателноправната система, не може да се каже, че упражняването на тази преценка повдига въпрос по член 14. По отношение на предполагаемата дискриминация между жалбоподателя като доживотен затворник и други затворници Съдът счита, че предвид естеството на доживотната присъда, жалбоподателят не може да твърди, че е в аналогично или относително сходно положение в сравнение с други затворници, които не изтърпяват доживотни присъди.

307. По делото *Clift v. the United Kingdom*, 2010, §§ 73-79, Съдът разглежда предполагаема дискриминация, свързана с различията в процесуалните изисквания за предсрочно освобождаване в зависимост от продължителността на наказанието. По-специално жалбоподателят, изтърпяващ наказание лишаване от свобода повече от петнадесет години, за да му бъде предоставено предсрочно освобождаване е имал нужда да получи допълнително одобрение от съответния държавен орган, което не се изисква за лицата, изтърпяващи наказание лишаване от свобода по-малко от петнадесет години. Съдът констатира, че когато схема за предсрочно освобождаване се прилага по различен начин спрямо затворниците в зависимост от продължителността на наказанията им, съществува риск, ако не бъде обективно обоснована, тя да противоречи на необходимостта от осигуряване на защита от произволно задържане по член 5. Съответно жалбоподателят се е ползвал от „друг признак“ по смисъла на член 14. Съдът също така констатира, че по отношение на въпроса за предсрочното освобождаване жалбоподателят може да твърди, че е в аналогично положение с дългосрочните затворници, излежаващи по-малко от петнадесет години, и доживотните затворници. Накрая Съдът счита, че оспорваната разлика в третирането няма обективна обосновка, тъй като държавата-ответник не е успяла да докаже как изискваното допълнително одобрение за определени групи затворници адресира проблемите относно възприемания по-висок риск, който някои затворници представляват при освобождаването си.

308. Комбинацията от проблеми, разгледани по делата *Kafkaris* и *Clift*, възниква и по делото *Khamtokhu and Aksenchik v. Russia* [GC], 2017, §§ 69-88, относно твърдяна дискриминация в разпоредбите, регулиращи отговорността при доживотния затвор. По-специално жалбоподателите, които са пълнолетни мъже, изтърпяващи доживотни наказания лишаване от свобода, се оплакват съгласно член 14 във връзка с член 5 от дискриминационно третиране спрямо други категории осъдени, които са освободени от доживотен затвор по закон, а именно жени, лица под осемнадесет години при извършване на престъплението, или над шестдесет и пет години към датата на присъдата.

309. В своята оценка Съдът на първо място установява, че когато националното законодателство освобождава определени категории осъдени затворници от доживотен затвор, това попада в обхвата на член 5 § 1 за целите на прилагането на член 14 във връзка с тази разпоредба. Съдът също така установява, че има разлика в третирането между жалбоподателите и другите категории затворници на основата на пол и възраст. Що се отнася до оправданието на тази разлика в третирането на жалбоподателите и непълнолетните правонарушители Съдът констатира, че освобождаването на непълнолетните правонарушители от доживотен затвор е в съответствие с подхода, общ за правните системи на всички договарящи се държави, както и с международните стандарти. По отношение на правонарушителите на шестдесет и пет годишна и по-висока възраст Съдът приема, че е Европейски съд по правата на човека 72/90 Последна актуализация: 30.04.2020

налице обективно оправдание на разликата в третирането като се има предвид, че необходимото намаляване на доживотната присъда в този случай носи още по-голяма тежест за възрастните правонарушители, за да не се превърне просто в илюзорна възможност. Що се отнася до разликата в третирането на мъжете и жените Съдът взема под внимание различни международни стандарти и статистически данни, отчитащи различните потребности на жените правонарушителки и показващи значителна разлика между общия брой на затворниците от мъжки и женски пол, особено в контекста на доживотното лишаване от свобода. Нещо повече, Съдът счита, че тъй като деликатните въпроси, повдигнати по настоящото дело, засягат области, в които между държавите членки няма много общи подходи и като цяло законодателството изглежда е в преходен етап, на властите на отделните държави трябва да се предостави широка свобода на преценка. Съдът също така отбелязва, че макар че би било очевидно възможно за ответната държава в преследването на целта си да насърчава принципите на справедливостта и хуманността да разшири освобождаването от доживотен затвор до всички категории правонарушители, тя не е задължена да го прави съгласно Конвенцията, както в момента се тълкува от Съда. В резултат Съдът приема, че е налице разумна връзка на пропорционалност между използваните средства и преследваната легитимна цел и че оспорваното изключение не представлява забранена разлика в третирането по смисъла на член 14 от Конвенцията.

310. От друга страна, по делото *Ēcis v. Latvia*, 2019, §§ 77-95, по отношение на бланкетна забрана за отпуск от затвора (за присъствие на погребение) за определена категория мъже затворници в сравнение с жени затворнички, които могат да получат такъв отпуск, Съдът счита, че е имало нарушение на член 14 във връзка с член 8 от Конвенцията. По-специално Съдът констатира, че по отношение на начина, по който приложимият затворнически режим засяга ограниченията на семейния живот на затворниците, по-специално по отношение на правото им на отпуск от затвора по хуманитарни причини, жалбоподателят може да твърди, че е в аналогично положение с жените затворнички, осъдени за същото или сравнимо престъпление.

311. Що се отнася до обосновката на оспорваната разлика в третирането, Съдът подчертава, че осигуряването на специфичните потребности на жените затворнички, особено във връзка с майчинството, с цел постигане на съществено равенство между половете, не трябва да се счита за дискриминационно. Съответно, някои различия в затворническите режими, приложими към мъжете и жените, са приемливи и дори могат да са необходими, за да се гарантира същественото равенство между половете. Независимо от това, в контекста на пенитенциарната система и режимите в затворите разликата в третирането, основаваща се на пола, трябва да демонстрира разумно отношение на пропорционалност между използваните средства и търсената цел. В разглеждания случай Съдът не приема, че възможните проблеми с безопасността оправдават подобна разлика в третирането. Освен това той подчертава, че реабилитационната цел на лишаването от свобода се прилага независимо от пола на затворника и че поддържането на семейните връзки е основно средство за подпомагане на социалната реинтеграция и реабилитация на всички затворници, независимо от техния пол. Освен това отпускът от затвора е бил едно от средствата за улесняване на социалната реинтеграция на всички затворници. По този начин бланкетната забрана за мъжете да получават отпуск от затвора, дори за да присъстват на погребение на член на семейството, не е подходяща мярка за да се гарантира, че се отчитат специфичните потребности на жените затворнички. Отказът да се удовлетвори молбата на жалбоподателя да присъства на погребението на баща му, обоснован с режима в затвора, на който той е бил подложен поради пола си, не е бил обективно и разумно обоснован.

312. За разлика от това, по делото *Alexandru Enache v. Romania*, 2017, §§ 70-79, относно разликата в третирането въз основа на законодателство, позволяващо отлагане на наказание затвор за майки с малки деца, но не и за бащи, Съдът не намира нарушение на член 14 във връзка с член 8 от Конвенцията. Съдът приема, че жалбоподателят като баща на малко дете е бил в сравнимо положение с всяка майка затворничка с малко дете. Той обаче отбелязва, че оспорваната разлика в третирането е насочена към отчитане на специфичните лични ситуации, включително бременност при жените затворнички и периода преди първия рожден ден на бебето, като се вземат предвид по-специално специалните връзки между майката и детето

през този период. В конкретната сфера, свързана с настоящия случай, Съдът счита, че тези съображения могат да дадат достатъчна основа за обосноваване на различното третиране на жалбоподателя. Съдът подчертава, че майчинството има специфични характеристики, които трябва да бъдат взети под внимание, често чрез защитни мерки. Международното право предвижда, че приемането от държавите членки на специални мерки за защита на майките и майчинството не трябва да се счита за дискриминационно. Същото важи и за случаите когато жената е осъдена на лишаване от свобода. Така оспорваната разлика в третирането не е довела до забранена дискриминация по смисъла на член 14 от Конвенцията.

313. В допълнение, по делото *Chaldayev v. Russia*, 2019, §§ 76-83, Съдът е изследвал дали разликата в ограничителния характер на разпоредбите относно свижданията на задържаните в затворите и в следствените арести (където е бил настанен жалбоподателят) е обоснована по смисъла на член 14 във връзка с член 8 от Конвенцията. Съдът констатира, че статутът на задържан в следствен арест попада в обхвата на понятието „друг признак“ съгласно член 14 от Конвенцията и че от гледна точка на правото на зачитане на личния и семейния живот тези задържани са в аналогично положение на тези в затворите. Съдът констатира също, че автоматичните ограничения за посещения на такива задържани лица, произтичащи от съответното законодателство, не са оправдани, особено предвид статута им на лица, които все още не са окончателно осъдени за престъпления. Така Съдът намира нарушение на член 14 във връзка с член 8 (вж. също *Laduna v. Slovakia*, 2011).

314. По подобен начин, по делото *Varnas v. Lithuania*, 2013, §§ 116-122, Съдът констатира, че разликата в третирането на неосъдените в сравнение с осъдените затворници по отношение на съпружеските посещения не е оправдана по смисъла на член 14. Съдът отбелязва по-специално, че по делото липсва обосноваване със съображения за сигурност, свързани с престъпни семейни връзки що се отнася до посещенията на съпругата на жалбоподателя. Съдът също така не приема аргумента, че липсата на подходящи съоръжения оправдава липсата на достъп до съпружески посещения. В заключение Съдът констатира, че властите не са предоставили разумна и обективна обосновка на разликата в третирането на неосъдените в сравнение с осъдените затворници и по този начин са действали по дискриминационен начин (вж. също *Costel Gaciu v. Romania*, 2015, §§ 56-62).

315. Съдът също така е констатирал, че по смисъла на член 14 във връзка с член 3 от Конвенцията не е налице обосновка на разликата в третирането на неосъдените в сравнение с осъдените затворници по отношение на възможността за освобождаване когато страдат от терминално заболяване (*Gülay Çetin v. Turkey*, 2013, §§ 128-133).

316. Освен това, по делото *Shelley v. the United Kingdom*, 2008, що се отнася до оплакването на жалбоподателя, че затворниците са третирани по-неблагоприятно от хората в общността по отношение на програмите за обмен на игли за потребители на наркотици, Съдът е обявил жалбата му за недопустима като явно необоснована. Съдът е готов да приеме, че лишените от свобода могат да твърдят, че са в същото положение като хората в общността по отношение на предоставянето на здравни грижи. Но разликата в превантивната политика, прилагана в затворите и в общността, попада в границите на преценката на държавата и може, предвид конкретните обстоятелства, да се счита за пропорционална и подкрепена от обективна и разумна обосновка, като се има предвид по-специално следното: липсата на конкретни насоки по въпроса за програмите за обмен на игли от КПИ; фактът, че рискът от инфекция произтича основно от собственото поведение на затворниците; и различните политики, които са накарвали властите да се справят с риска от инфекция чрез осигуряване на дезинфектанти и да подхождат към въпроса за обмена на игли с повишено внимание, наблюдавайки напредък в други сфери.

317. От друга страна, по делото *Martzakis and Others v. Greece*, 2015, §§ 67-75, относно отделянето и настаняването на ХИВ-позитивни затворници в психиатричното крило на затвора Съдът констатира нарушение на член 3, взет самостоятелно и във връзка с член 14 от Конвенцията. Съдът не подлага на критика първоначалното намерение на затворническите власти да преместят затворниците, заразени с ХИВ, включително жалбоподателите, в затворническата болница, за да им осигурят по-голяма степен на комфорт и редовен надзор на тяхното медицинско лечение. Поставянето им в психиатричното крило е било оправдано от Европейски съд по правата на човека

необходимостта да се подобри мониторинга и лечението им, да ги предпази от инфекциозни заболявания, да им осигури по-добро хранене и да им позволи по-дълги периоди на упражнения и достъп до собствената кухня и тоалетни помещения. Следователно, въпреки че е имало разлика в третирането в относимата част, тя е преследвала „легитимна цел“, а именно да им осигури по-благоприятни условия за задържане в сравнение с обикновените затворници. Жалбоподателите обаче са били просто ХИВ-позитивни и не са боледували от СПИН. Като такива, не е било необходимо те да бъдат поставяни в изолация, за да се предотврати разпространението на заболяване или заразяване на други затворници. Различните констатации и коментари, направени на национално и международно ниво, потвърждават твърденията на жалбоподателите относно условията на задържането им.

318. По подобен начин, що се отнася до отделянето на различни категории затворници, делото *X v. Turkey*, 2012, §§ 51-58 се отнася до държането на хомосексуален затворник в пълна изолация за повече от осем месеца, за да бъде предпазен от другите затворници. Съдът намира нарушение на член 14 във връзка с член 3 от Конвенцията. Съдът счита, че макар опасенията на администрацията на затвора, че жалбоподателят рискува да понесе вреди ако остане в стандартна килия с други затворници да не са напълно неоснователни, те не са били достатъчни, за да оправдаят мярка за пълна изолация от други затворници. Това е по-специално вярно, тъй като затворническите власти не са извършили задоволителна оценка на риска за безопасността на жалбоподателя. Заради сексуалната му ориентация те просто са приели, че той рискува сериозни телесни увреждания. По този начин пълното изключване на жалбоподателя от живота в затвора не може да се счита за оправдано.

319. Накрая, следва да се отбележи, че по делото *Stummer v. Austria* [GC], 2011, §§ 90-111, Съдът разглежда проблем с твърдяна дискриминация във връзка с отказ да се вземе предвид трудът, положен в затвора при изчисляването на пенсионните права от гледна точка на член 14 от Конвенцията във връзка с член 1 от Протокол № 1. Съдът констатира, че независимо от особеностите на труда в затвора,⁴⁸ що се отнася до необходимостта от осигуряване за старост, жалбоподателят е бил в относително сходно положение с обикновените работници. Съдът обаче приема, че тъй като работещите затворници често нямат средства за изплащане на осигурителни вноски, цялостната логика на пенсионната система за старост трябва да бъде запазена и периодите на работа в затвора не могат да се считат за квалифициращи или заместващи периоди, компенсирани време, през което не са направени вноски. Що се отнася до пропорционалността на разликата в третирането, Съдът отбелязва, че в областта на икономическата и социалната политика държавите имат право на широка преценка и че по въпроса за социалното осигуряване на затворниците няма европейски консенсус. Съдът също така счита за важно, че жалбоподателят, въпреки че няма право на пенсия за старост, не е останал без социално покритие. Накратко, в контекста на променящите се стандарти, една договаряща се държава не може да бъде укорена за даване на приоритет на застрахователната схема, която тя счита за най-релевантна за реинтеграцията на затворниците след освобождаването им. Въпреки че от националните власти се изисква да държат на вниманието си въпроса, повдигнат от настоящото дело, Съдът констатира, че като не включват работещите затворници към пенсионната система за старост, те не са надхвърлили границите на широката преценка, предоставена на държавата по този въпрос.

XVI. Право на вътрешноправно средство за защита

Член 13 от Конвенцията

„Всеки, чиито права и свободи, провъзгласени в тази Конвенция, са нарушени, има право на ефикасни правни средства за тяхната защита пред съответните национални власти, дори и нарушението да е извършено от лица, действащи при упражняване на служебни функции.“

⁴⁸ Вж. главата „Труд в затвора“ на настоящото ръководство.
Европейски съд по правата на човека 75/90

320. Що се отнася до жалбите по член 3 за нечовешки и унизителни условия на задържане, по член 13 от Конвенцията са възможни два типа средства за защита: подобряване на тези условия (превантивно средство) и обезщетяване на вредите, понесени в резултат от тях (компенсаторно средство).⁴⁹

321. Що се отнася до взаимовръзката между превантивните и компенсаторните средства, Съдът обяснява, че не счита използването на гражданския иск за обезщетение за алтернатива на правилното използване на превантивното средство. В този контекст той отбелязва, че ефективното превантивно средство трябва да може да окаже незабавно въздействие върху неадекватните условия на задържане на жалбоподателя, докато компенсаторното средство може да осигури обезщетение само за последиците от неговите/нейните неподходящи условия на задържане. Освен това Съдът подчертава, че от гледна точка на задължението на държавата съгласно член 13, перспективата за бъдещо обезщетение не следва да легитимира особено тежки страдания в нарушение на член 3 и неприемливо да отслабва правното задължение на държавата да приведе в съответствие своите стандарти за задържане с изискванията на Конвенцията. Така по принцип, преди да подадат жалбите си до Съда относно условията на задържането им, от жалбоподателите първо се изисква да използват правилно наличното и ефективно превантивно средство, а след това и, ако е уместно, съответното компенсаторно средство. Съдът обаче приема, че може да има случаи, при които използването на иначе ефективно превантивно средство би било безполезно с оглед на краткостта на престоя на жалбоподателя при неадекватни условия на задържане и по този начин единствената жизнеспособна възможност би била компенсаторно средство за защита, което позволява възможност за получаване на обезщетение за миналото настаняване при такива условия. Този период може да зависи от много фактори, свързани с начина на работа на вътрешната система от средства за правна защита (*Ulemek v. Croatia*, 2019, §§ 84-88; вж. още *Sukachov v. Ukraine**, 2020, § 113; *J.M.B. and Others v. France**, 2020, § 167).

322. Досега Съдът е проучил структурните реформи в системите за правна защита в различни страни, въведени в отговор на негови пилотни и водещи решения относно неадекватните условия на задържане.

323. Например що се отнася до превантивното средство, по делото *Stella and Others v. Italy*, 2014, §§ 46-55, в отговор на пилотното решение по делото *Torreggiani and Others v. Italy*, 2013, Съдът приема, че жалба до пенитенциарния съдия, който е компетентен да постановява задължителни решения относно условията за лишаване от свобода, отговаря на условията, утвърдени в неговата практика. По подобен начин, по делото *Domján v. Hungary*, 2017, §§ 21-23, в отговор на пилотното решение по делото *Varga and Others v. Hungary*, 2015, (цитирано по-горе), жалба до началника на пенитенциарната институция, имащ право да издаде разпореждане за преместване вътре в институцията или в друга институция, което подлежи на последващ съдебен контрол, е намерена за съвместима с изискванията на практиката на Съда (вж. също *Draniceru v. the Republic of Moldova* (dec.), 2019, §§ 32-34, относно жалба до съдия-следовател, който може да разпорежи подобрения на неадекватните условия на задържане).

324. Що се отнася до компенсаторното средство, по делото *Stella and Others v. Italy*, 2014, §§ 56-63, Съдът приема, че новото компенсаторно средство, въведено в италианската система, отговаря на изискванията, утвърдени в неговата практика. Това средство е достъпно за всеки, който твърди, че е бил задържан при материални условия, противоречащи на Конвенцията. Това се отнася за задържаните в момента, както и за освободените. Въпросното компенсаторно средство предвижда два вида обезщетения. Лицата, които са лишени от свобода и все още трябва да изтърпяват наказанието си, могат да получат намаление на присъдата, равна на един ден за всеки период от десет дни задържане, които са били несъвместими с Конвенцията. Лицата, изтърпели наказанието си или по отношение на които частта от наказанието, която остава да бъде изтърпяна, не позволява пълното прилагане на намалението, може да получат парично обезщетение за всеки ден, прекаран в условия, които са в противоречие с Конвенцията. Съдът приема, че намаляването на наказанието

⁴⁹ Вж. по-подробно *Guide on Article 13 of the European Convention on Human Rights*.

представлява адекватно средство за защита в случай на лоши материални условия на задържане, доколкото, от една страна, е специално дадено с цел да поправи нарушението на член 3 от Конвенцията, а от друга, въздействието му върху дължината на присъдата на засегнатото лице е измеримо. По отношение на финансовото обезщетение, Съдът счита, че размерът на обезщетението, предвиден в националното законодателство, не може да се счита за неразумен или такъв, който да лиши въведеното от ответната държава средство за защита от неговата ефективност.

325. По делото *Atanasov and Apostolov v. Bulgaria*, 2017, §§ 58-66, относно пилотното решение по делото *Neshkov and Others v. Bulgaria*, 2015, Съдът приема, че компенсаторното средство за защита, чрез което затворниците могат да искат обезщетение пред административния съд, е ефективно. По-конкретно, Съдът отбелязва, че средството е лесно за използване и не налага ненужна доказателствена тежест върху затворника; няма нищо, което да подсказва, че исковете няма да бъдат разгледани в разумен срок; критериите за разглеждане на исковете на лишените от свобода изглеждат напълно в съответствие с принципите, произтичащи от практиката на Съда по член 3 от Конвенцията; а лошите условия на задържане трябва да се предполага, че причиняват неимуществени вреди. Що се отнася до размера, новото средство за правна защита не определя скала за сумите, които трябва да бъдат присъдени за неимуществени вреди, и следователно те ще трябва да бъдат определяни съгласно общото правило за справедливост, което Съдът счита за приемливо, доколкото се прилага в съответствие с Конвенцията и неговата практика.

326. По делото *Domján v. Hungary*, 2017, §§ 24-29, Съдът отбелязва, че в съответния закон са определени две предпоставки за използването на компенсаторното средство: първо, предишната употреба на превантивното средство; и второ, спазването на шестмесечния срок, считано от деня, в който са престанали да съществуват неадекватните условия на задържане, или за тези, които вече са били освободени към датата на влизане в сила на новия закон, от конкретна дата, определена от закона. От своя страна, Съдът не е счел никое от тези условия за необосновани пречки пред достъпността на въпросното средство за защита. Съдът също така е счел, че размерът на обезщетението, което може да бъде получено чрез използването на компенсаторното средство, не е необоснован, като се имат предвид икономическите реалности.

327. В отговор на водещото решение *Shishanov v. the Republic of Moldova*, 2015, по делото *Draniceru v. the Republic of Moldova* (dec.), 2019, §§ 35-40, Съдът е счел, че нов закон, предвиждащ компенсаторно средство за защита, което може да доведе до намаляване на присъдата или присъждане на обезщетение, удовлетворява изискването за ефективно средство за защита относно твърденията за неадекватни условия на задържане.

328. По делото *Shmelev and Others v. Russia* (dec.), 2020, §§ 107-131 и 153-156, Съдът приема, че компенсаторното средство, въведено в националната правна система в отговор на пилотното решение *Ananyev and Others v. Russia* е ефективно. Съдът се е удовлетворил, че процесуалните изисквания за достъп до компенсаторната схема са прости и достъпни и не натоварват прекомерно ищците нито процедурно, нито по отношение на разходите. Съдът също така приема, че процедурата е снабдена с необходимите процесуални гаранции, свързани със състезателни съдебни производства, като независимост и безпристрастност и право на правна помощ. Трябвало е да се предвидят мерки за безопасност, за да се вземе предвид особеното положение на задържаните. На съдилищата е дадена възможността да прилагат предварителни мерки, като например да разпореждат преместването на задържаните в други помещения или медицински преглед. Освен това на съдилищата е припомнена необходимостта да се отнасят към всяко предложение за оттегляне на жалба от задържан с повишено внимание. Разглеждането на административните жалби се основава на прехвърляне на тежестта на доказване върху администрацията. Съдилищата са инструктирани да имат предвид трудностите, с които се сблъскват задържаните при събирането на доказателства, и са насърчавани да играят активна роля при идентифицирането и получаването на доказателства. Жалбата трябва да бъде разгледана в рамките на един месец или да бъде обработена незабавно, ако има специални обстоятелства, изискващи спешност. Съдът също така е останал

доволен, че местните органи и компетентните съдилища са били достатъчно запознати с практиката на Съда и с критериите, които трябва да бъдат взети предвид при определяне на обезщетение, което им е позволило да избегнат присъждането на обезщетение, което би било „несравнимо малко“ или не би „дори се приближило до обезщетенията, обикновено присъждани от Съда при сравними обстоятелства“.

XVII. Права на затворниците в екстратериториален контекст

Член 3 от Конвенцията

„Никой не може да бъде подлаган на изтезание или нечовешко или унижително отнасяне или наказание.“

A. Общи принципи

329. Според добре установената практика на Съда, защитата срещу третирането, забранено съгласно член 3, е абсолютна. В резултат на това екстрадирането на лице от договаряща се държава може да породи проблеми по тази разпоредба и следователно да ангажира отговорността на въпросната държава съгласно Конвенцията, когато има сериозни основания да се смята, че ако лицето бъде екстрадирано в молещата държава, то би било изложено на реален риск да бъде подложено на третиране в противоречие с член 3 (*Soering v. the United Kingdom*, 1989, § 88).

330. В допълнение, член 3 включва задължение да не извежда въпросното лице в споменатата държава, дори ако е държава, която не е страна по Конвенцията. Съдът не прави разлика по отношение на правното основание за извеждане; той възприема един и същ подход в случаите на експулсиране и екстрадиция (*Harkins and Edwards v. the United Kingdom*, 2012, § 120; *Trabelsi v. Belgium*, 2014, § 116).

331. В тази връзка следва също така да се отбележи, че Съдът не прави разлика между различните форми на малтретиране, забранени от член 3, когато прави оценка на съответния риск в контекста на извеждане на лице в друга страна (*Harkins and Edwards v. the United Kingdom*, 2012, § 123).

332. Освен това, що се отнася до въпроса дали може да се направи разлика между оценката на минималната степен на суровост, изисквана във вътрешния контекст, и същата оценка в извънтериториалния контекст, Съдът приема, че няма място в контекста на извеждането за балансиране на риска от малтретиране спрямо причините за експулсиране при определяне дали отговорността на държавата по член 3 е ангажирана. Абсолютният характер на член 3 обаче не означава, че всяка форма на малтретиране ще действа като пречка за извеждане от договаряща се държава. Конвенцията не е средство за налагане от държавите членки да налагат стандартите по Конвенцията на други държави. При това положение третирането, което би могло да наруши член 3 поради действие или бездействие на една държава членка, може да не достигне минималната степен на суровост, което е необходимо за нарушение на член 3 в случай на експулсиране или екстрадиция. (*Ibid.*, §§ 124-130, с допълнителни препратки).

333. По този начин Съдът е много предпазлив като констатира, че извеждането от територията на държава членка би било в противоречие с член 3 от Конвенцията. Освен за случаите, свързани със смъртно наказание, той рядко е приемал, че би имало нарушение на член 3, ако жалбоподателят трябва да бъде преместен в държава, която има дълга история на зачитане на демокрацията, правата на човека и върховенството на закона (*Ibid.*, § 131).

B. Специфични рискове в екстратериториален контекст

334. По-голямата част от делата на Съда, свързани със съответния риск в контекста на извеждане или екстрадиране на затворници в друга държава, се отнася до въпроса за Европейски съд по правата на човека

доживотни присъди, които засегнатите лица рискуват да получат/изтърпят в случай на екстрадиране или извеждане.

335. Още в ранната си практика Съдът подчертава, че не може да се изключи, че налагането на ненамаляема доживотна присъда може да повдигне въпрос по член 3 от Конвенцията. Също така не е изключено екстрадирането на лице в държава, в която той е изправен пред риск от осъждане на доживотен затвор без възможност за предсрочно освобождаване, може да повдигне въпрос съгласно тази разпоредба (*Einhorn v. France* (dec.), 2001, § 27).

336. Но по делото *Einhorn*, §§ 27-28, Съдът отбелязва, че съгласно съответния закон в Съединените щати (Пенсилвания) съществува възможност за замяна на доживотната присъда с друга, която предоставя възможност за условно освобождаване. Следователно, въпреки че възможността за освобождаване на затворници, изтърпяващи доживотни присъди в Пенсилвания е ограничена, не може да се направи изводът, че ако жалбоподателят бъде осъден на доживотен затвор след нов процес в Пенсилвания, той няма да може да бъде освободен условно (вж. също например *Schuchter v. Italy* (dec.), 2011; *Segura Naranjo v. Poland* (dec.), 2011, §§ 34-40).

337. По делото *Harkins and Edwards v. the United Kingdom*, 2012, §§ 139-149, прилагайки критериите от преди делото *Vinter and Others* за оценка на доживотните присъди,⁵⁰ Съдът констатира, че предвид престъпленията, за които жалбоподателите са издирвани и наличния съдебен контрол на всички относими интереси в Съединените щати, дори задължителна доживотна присъда (която по принцип може да бъде преразгледана и намалена на по-късен етап) и възможна доживотна присъда без условно освобождаване не биха били неприемливи от гледна точка на член 3 от Конвенцията (вж. също *Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom*, 2012, §§ 243-244).

338. Но след постановяването на решението по делото *Vinter and Others*, по делото *Trabelsi v. Belgium*, 2014, §§ 127-139, Съдът констатира, че доживотната присъда, която може да бъде наложена на жалбоподателя в Съединените щати, е ненамаляема, доколкото съответният закон не предвижда адекватен механизъм за преразглеждане на този вид присъда, което означава, че екстрадирането на жалбоподателя в Съединените щати би представлявало нарушение на член 3 от Конвенцията.

339. По-специално Съдът затвърждава своята практика относно доживотния затвор и подчертава, че член 3 предполага задължение на договарящите се държави да не извеждат лице в държава, в която той/тя би се изправил пред реалния риск да бъде подложен на забранено малтретиране. В разглеждания случай Съдът счита, че с оглед тежестта на терористичните престъпления, за които жалбоподателят е обвинен, и факта, че присъда може да бъде наложена едва след като съдът вземе предвид всички относими смекчаващи и отегчаващи фактори, дискреционната доживотна присъда не би била грубо непропорционална. Той приема, че властите в Съединените щати в нито един момент не са предоставили конкретна гаранция, че жалбоподателят ще бъде пощаден от неотменяема доживотна присъда. Съдът също така отбелязва, че отвъд предоставените гаранции, докато законодателството на Съединените щати предоставя различни възможности за намаляване на доживотните присъди (включително президентската система за помилване), което дава на жалбоподателя известна перспектива за освобождаване, той не предвижда никаква процедура, представляваща механизъм за преразглеждане на такива присади за целите на член 3 от Конвенцията (за разлика от *Čalovskis v. Latvia*, 2014, §§ 143-148; и *Findikoglu v. Germany* (dec.), 2016, където риск от присъда, която представлява доживотен затвор, не може да се предположи).

340. Освен това условията за задържане в приемащата държава също са от значение за оценката на спазването на изискванията на член 3 в контекста на екстрадицията. По делото *Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom*, 2012, §§ 216-224, Съдът е проверил дали екстрадицията на жалбоподателите в Съединените щати и настаняването им в режим с висока

⁵⁰ Вж. раздела „Доживотно лишени от свобода“ на настоящото ръководство.

степен на сигурност в затвора ADX Флорънс би било в противоречие с член 3 от Конвенцията. По фактите Съдът установява, че това няма да е така.

341. Съдът констатира, че материалните условия там - като размера на килиите, наличието на осветление и подходящи санитарни помещения - отговарят на изискванията на член 3. Освен това Съдът не приема, че жалбоподателите ще бъдат задържани в ADX Флорънс просто заради тяхната присъда за терористични престъпления. Вместо това на Съда става ясно, че съответните органи на Съединените щати ще прилагат достъпни и рационални критерии, а настаняването е придружено от висока степен на участие на висши служители, които са външни за настоящата институция на затворника. Както този факт, така и изискването изслушването да се проведе преди трансфера му, е осигурило подходящо средство за процесуална защита. Дори процесът на трансфер да е незадоволителен, има възможност да се прибегне до административно средство за защита и федералните съдилища да отстранят всички дефекти в процеса.

342. Нещо повече, Съдът констатира, че макар режимът в отделението за общо настаняване и в специалното отделение за сигурност в ADX Флорънс да е силно ограничителен и да има за цел да предотврати всеки физически контакт между затворника и другите, това не означава, че затворниците са държани в пълна сетивна изолация или пълна социална изолация. Въпреки че са затворени в килиите си през по-голямата част от времето, голяма част от стимулирането в килиите е било осигурено чрез телевизия и радио, вестници, книги, занаяти и образователни програми. На затворниците също така са се разрешавали редовни телефонни разговори и социални посещения и дори на тези, които са под специални административни мерки, е било разрешено да кореспондират със семействата си. Освен това Съдът констатира, че жалбоподателите могат да разговарят помежду си чрез вентилационната система, а през периодите за отдих могат да общуват без пречки. Във всеки случай Съдът отбелязва, че цифрите показват, че ще има реална възможност кандидатите да се включат в програми за облекчение или в специални програми за сигурност. Поради това Съдът стига до заключението, че изолацията на затворниците от ADX, е частична и относителна.

343. Съдът също така разглежда положението на хората с психични проблеми. Той отбелязва, че доколкото жалбите на жалбоподателите се отнасят до условията на досъдебното задържане, тези оплаквания са явно необосновани, тъй като не е било твърдяно, че преди екстрадицията органите на Обединеното кралство не биха информирали своите колеги в Съединените щати за психичните заболявания на жалбоподателя или че след екстрадицията властите на Съединените щати не биха предоставили подходящи психиатрични грижи за тях. Съдът също така отбелязва, че не е спорено, че психиатричната помощ във федералните затвори на Съединените щати е значително различна от тази, която се предлага в момента. Освен това няма основание да се смята, че властите на Съединените щати ще пренебрегнат промените в състоянията на жалбоподателя или ще откажат да променят условията на задържането им, за да облекчат всеки риск за тях. Освен това Съдът констатира, че не е възникнал отделен въпрос по отношение на задържането след приключване на процеса.

344. Но по делото *Aswat v. the United Kingdom*, 2013, §§ 50-57, засягащо несигурността относно условията на задържане в случай на екстрадиция в Съединените щати на заподозрян терорист, страдащ от сериозно психично разстройство (параноидна шизофрения), Съдът констатира, че екстрадирането му би представлявало нарушение на член 3 от Конвенцията (вж. също *Schuchter v. Italy* (dec.), 2011, относно здравните грижи).

345. По-специално по делото *Aswat* Съдът подчерта, че дали екстрадирането на жалбоподателя в Съединените щати би нарушило член 3 от Конвенцията зависи много от условията, при които той ще бъде задържан, и от медицинските грижи, които му се предлагат там. Относитима информация по този въпрос обаче е липсвала. Съдът също така приема, че ако бъде осъден, жалбоподателят ще има достъп до медицински учреждения и, което е по-важно - до услуги за психично здраве, независимо от институцията в която би бил задържан. Въпреки това психичното разстройство, от което жалбоподателят страда, е било с достатъчна тежест, за да наложи прехвърлянето му от обикновен затвор в психиатрична болница с висока степен на сигурност и медицинските доказателства ясно сочат, че продължава да е подходящо той да

остане там „за собственото си здраве и безопасност“. Освен това няма гаранция, че ако бъде съден и осъден, той няма да бъде задържан в АДХ Флорънс, където ще бъде изложен на „силно рестриктивен“ режим с дълги периоди на социална изолация. Не е имало данни, които да сочат продължителността на времето, което той ще прекара в АДХ Флорънс. Макар Съдът в *Бабар Ахмад* да не е приел, че условията в АДХ Флорънс са достигнали прага на суровост по член 3 за лица в добро здравословно състояние или с по-леки психични проблеми, случаят на жалбоподателя може да бъде различен поради тежестта на психичното му състояние.

346. И накрая трябва да се отбележи, че въпрос в контекста на екстрадирането или извеждането на затворници в друга държава възниква съгласно членове 2 и 3 от Конвенцията в случай на реална опасност от налагане на смъртното наказание в приемащата държава (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*, 2010, §§ 115-145; *A.L. (X.W.) v. Russia*, 2015, §§ 63-66).⁵¹

Списък на цитираните дела

Съдебната практика, цитирана в това ръководство, се отнася до решения, постановени от Съда, и до решения или доклади на Европейската комисия по правата на човека („Комисията“).

Ако не е посочено друго, всички препратки са към решение по същество, постановено от камара на Съда. Съкращението „(dec.)“ означава, че цитираното решение е решение [обикновено по допустимост] на Съда, а „[GC]“, че делото е разгледано от Голямата камара.

Решенията на камарата, които не са окончателни по смисъла на член 44 от Конвенцията, са отбелязани със звездичка в списъка по-долу. Член 44 § 2 от Конвенцията гласи: „Решението на камара по същество става окончателно: а) когато страните заявят, че няма да поискат делото да бъде отнесено до Голямата камара; или б) три месеца след датата на решението, ако не е поискано отнасяне на делото до Голямата камара; или с) когато съставът на Голямата камара отхвърли молбата за отнасяне, подадена съгласно член 43.“ В случаите, когато искането за сезиране се приема от състава на Голямата камара, решението на камарата не става окончателно и следователно няма правно действие; последвалото решение на Голямата камара става окончателно.

Хипервръзките към случаите, цитирани в електронната версия на ръководството, са насочени към базата данни HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), която осигурява достъп до практиката на Съда (решения на Голямата камара, камара и комитет, комуникирани дела, консултативни становища и правни резюмета от Информационната бележка по съдебната практика) и на Комисията (решения и доклади), както и до резолюциите на Комитета на министрите.

Съдът постановява решенията си на английски и/или на френски език, двата му официални езика. HUDOC съдържа също преводи на много важни дела на повече от тридесет неофициални езика и връзки с около сто онлайн колекции от съдебни практики, произведени от трети страни. Всички езикови версии, налични за цитираните дела, са достъпни чрез раздела „Езикови версии“ в базата данни HUDOC. Той може да бъде намерен след кликане върху хипервръзката към делото.

⁵¹ Вж. по-подробно [Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights](#).

—A—

A.B. and Others v. France, no. 11593/12, 12 July 2016
A.B. v. the Netherlands, no. 37328/97, 29 January 2002
A.H. and J.K. v. Cyprus, nos. 41903/10 and 41911/10, 21 July 2015
A.L. (X.W.) v. Russia, no. 44095/14, 29 October 2015
Al. K. v. Greece, no. 63542/11, 11 December 2014
A.M. and Others v. France, no. 24587/12, 12 July 2016
A.T. v. Estonia, no. 23183/15, 13 November 2018
A.T. v. Estonia (no. 2), no. 70465/14, 13 November 2018
Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar v. Malta, nos. 25794/13 and 28151/13, 22 November 2016
Aerts v. Belgium, 30 July 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-V
Aleksandr Makarov v. Russia, no. 15217/07, 12 March 2009
Aleksanyan v. Russia, no. 46468/06, 22 December 2008
Alexandru Enache v. Romania, no. 16986/12, 3 October 2017
Ali and Ayşe Duran v. Turkey, no. 42942/02, 8 April 2008
Aliiev v. Ukraine, no. 41220/98, 29 April 2003
Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom, no. 61498/08, 2 March 2010
Altay v. Turkey (no. 2), no. 11236/09, 9 April 2019
Amirov v. Russia, no. 51857/13, 27 November 2014
Ananyev and Others v. Russia, nos. 42525/07 and 60800/08, 10 January 2012
Anchugov and Gladkov v. Russia, nos. 11157/04 and 15162/05, 4 July 2013
Aparicio Benito v. Spain (dec.), no. 36150/03, 13 November 2006
Artyomov v. Russia, no. 14146/02, 27 May 2010
Arutyunyan v. Russia, no. 48977/09, 10 January 2012
Ashot Harutyunyan v. Armenia, no. 34334/04, 15 June 2010
Aswat v. the United Kingdom, no. 17299/12, 16 April 2013
Atanasov and Apostolov v. Bulgaria (dec.), nos. 65540/16 and 22368/17, 27 June 2017

—B—

Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom, nos. 24027/07 and 4 others, 10 April 2012
Balajevs v. Latvia, no. 8347/07, 28 April 2016
Bamouhammad v. Belgium, no. 47687/13, 17 November 2015
Bergmann v. Germany, no. 23279/14, 7 January 2016
Bidart v. France, no. 52363/11, 12 November 2015
Biržietis v. Lithuania, no. 49304/09, 14 June 2016
Blokhin v. Russia [GC], no. 47152/06, 23 March 2016
Bodein v. France, no. 40014/10, 13 November 2014
Bollan v. the United Kingdom (dec.), no. 42117/98, 4 May 2000
Boltan v. Turkey, no. 33056/16, 12 February 2019
Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland [GC], no. 45036/98, 30 June 2005
Boulois v. Luxembourg [GC], no. 37575/04, 3 April 2012
Bouyid v. Belgium [GC], no. 23380/09, 28 September 2015

—C—

C.D. and Others v. Greece, nos. 33441/10 and 2 others, 19 December 2013
Čačko v. Slovakia, no. 49905/08, 22 July 2014
Čalovskis v. Latvia, no. 22205/13, 24 July 2014
Campbell and Fell v. the United Kingdom, 28 June 1984, Series A no. 80
Campbell v. the United Kingdom, no. 13590/88, 25 March 1992
Cano Moya v. Spain, no. 3142/11, 11 October 2016
Cara-Damiani v. Italy, no. 2447/05, 7 February 2012

Cătălin Eugen Micu v. Romania, no. 55104/13, 5 January 2016
Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania [GC], no. 47848/08, 17 July 2014
Chaldeyev v. Russia, no. 33172/16, 28 May 2019
Chaykovskiy v. Ukraine, no. 2295/06, 15 October 2009
Chernetskiy v. Ukraine, no. 44316/07, 8 December 2016
Ciorap v. Moldova, no. 12066/02, 19 June 2007
*Ciupercescu v. Romania (no. 3)**, nos. 41995/14 and 50276/15, 7 January 2020
Claes v. Belgium, no. 43418/09, 10 January 2013
Clift v. the United Kingdom, no. 7205/07, 13 July 2010
Contrada v. Italy (no. 2), no. 7509/08, 11 February 2014
Costel Gaciu v. Romania, no. 39633/10, 23 June 2015
Cotleț v. Romania, no. 38565/97, 3 June 2003
Csüllög v. Hungary, no. 30042/08, 7 June 2011

—D—

D and E.S. v. United Kingdom, no. 13669/88, Commission decision, 7 March 1990
D.F. v. Latvia, no. 11160/07, 29 October 2013
D.G. v. Ireland, no. 39474/98, 16 May 2002
D.G. v. Poland, no. 45705/07, 12 February 2013
Davison v. the United Kingdom (dec.), no. 52990/08, 2 March 2010
Davydov and Others v. Ukraine, nos. 17674/02 and 39081/02, 1 July 2010
Dedovskiy and Others v. Russia, no. 7178/03, 15 May 2008
Dejnek v. Poland, no. 9635/13, 1 June 2017
Dickson v. the United Kingdom [GC], no. 44362/04, 4 December 2007
Domján v. Hungary (dec.), no. 5433/17, 14 November 2017
Donaldson v. the United Kingdom (dec.), no. 56975/09, 25 January 2011
Dorneanu v. Romania, no. 55089/13, 28 November 2017
Draniceru v. the Republic of Moldova (dec.), no. 31975/15, 12 February 2019
Dudchenko v. Russia, no. 37717/05, 7 November 2017
Duval v. France, no. 19868/08, 26 May 2011
Dybeku v. Albania, no. 41153/06, 18 December 2007

—E—

Ebedin Abi v. Turkey, no. 10839/09, 13 March 2018
Ēcis v. Latvia, no. 12879/09, 10 January 2019
Einhorn v. France (dec.), no. 71555/01, 16 October 2001
El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia [GC], no. 39630/09, 13 December 2012
Elefteriadis v. Romania, no. 38427/05, 25 January 2011
Enea v. Italy [GC], no. 74912/01, 17 September 2009
Engel v. Hungary, no. 46857/06, 20 May 2010
Epnars-Gefnars v. Latvia, no. 37862/02, 29 May 2012
Ezeh and Connors v. the United Kingdom [GC], nos. 39665/98 and 40086/98, 9 October 2003

—F—

Farbthuhs v. Latvia, no. 4672/02, 2 December 2004
Fedosejevs v. Latvia (dec.), no. 37546/06, 19 November 2013
Fedotov v. Russia, no. 5140/02, 25 October 2005
Filiz Uyan v. Turkey, no. 7496/03, 8 January 2009
Findikoglu v. Germany (dec.), no. 20672/15, 7 June 2016

Florea v. Romania, no. 37186/03, 14 September 2010
Fraille Iturralde v. Spain (dec.), no. 66498/17, 7 May 2019
Frank v. Germany (dec.), no. 32705/06, 28 September 2010
Frasik v. Poland, no. 22933/02, 5 January 2010
Frodl v. Austria, no. 20201/04, 8 April 2010
Fülöp v. Romania, no. 18999/04, 24 July 2012

—G—

G.B. and Others v. Turkey, no. 4633/15, 17 October 2019
Gardel v. France, no. 16428/05, 17 December 2009
Georgia v. Russia (I) [GC], no. 13255/07, ECHR 2014 (extracts)
Ghavitadze v. Georgia, no. 23204/07, 3 March 2009
Giszczak v. Poland, no. 40195/08, 29 November 2011
Gjini v. Serbia, no. 1128/16, 15 January 2019
Gladkiy v. Russia, no. 3242/03, 21 December 2010
Gladović v. Croatia, no. 28847/08, 10 May 2011
Gömi and Others v. Turkey, no. 35962/97, 21 December 2006
Gorgiev v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 26984/05, 19 April 2012
Gorlov and Others v. Russia, nos. 27057/06 and 2 others, 2 July 2019
Gorodnichev v. Russia, no. 52058/99, 25 May 2007
Greens and M.T. v. the United Kingdom, nos. 60041/08 and 60054/08, 23 November 2010
Grimailovs v. Latvia, no. 6087/03, 25 June 2013
Guimon v. France, no. 48798/14, 11 April 2019
Gülây Çetin v. Turkey, no. 44084/10, 5 March 2013
Guliyev v. Russia, no. 24650/02, 19 June 2008
Gülmez v. Turkey, no. 16330/02, 20 May 2008
Güveç v. Turkey, no. 70337/01, 20 January 2009

—H—

Hadzhieva v. Bulgaria, no. 45285/12, 1 February 2018
Hadžić and Suljić v. Bosnia and Herzegovina, nos. 39446/06 and 33849/08, 7 June 2011
Hagyó v. Hungary, no. 52624/10, 23 April 2013
Halil Adem Hasan v. Bulgaria, no. 4374/05, 10 March 2015
Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria, nos. 15018/11 and 61199/12, 8 July 2014
Harkins and Edwards v. the United Kingdom, nos. 9146/07 and 32650/07, 17 January 2012
Helhal v. France, no. 10401/12, 19 February 2015
Henaf v. France, no. 65436/01, 27 November 2003
Herczegfalvy v. Austria, 24 September 1992, Series A no. 244
Hirst v. the United Kingdom (no. 2) [GC], no. 74025/01, 6 October 2005
Holomiov v. Moldova, no. 30649/05, 7 November 2006
Horoz v. Turkey, no. 1639/03, 31 March 2009
Horych v. Poland, no. 13621/08, 17 April 2012
Hummatov v. Azerbaijan, nos. 9852/03 and 13413/04, 29 November 2007
Hüseyin Yıldırım v. Turkey, no. 2778/02, 3 May 2007
Hutchinson v. the United Kingdom [GC], no. 57592/08, 17 January 2017

—I—

Iacov Stanciu v. Romania, no. 35972/05, 24 July 2012
Iamandi v. Romania, no. 25867/03, 1 June 2010

Ibrahim and Others v. the United Kingdom [GC], nos. 50541/08 and 3 others, 13 September 2016
Idalov v. Russia [GC], no. 5826/03, 22 May 2012
Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia [GC], no. 48787/99, 8 July 2004
Ilseher v. Germany [GC], nos. 10211/12 and 27505/14, 4 December 2018
Ireland v. the United Kingdom, no. 5310/71, 18 January 1978
Istratii and Others v. Moldova, no. 8721/05, 27 March 2007
Iwańczuk v. Poland, no. 25196/94, 15 November 2001

—J—

*J.M.B. and Others v. France**, nos. 9671/15 and 31 others, 30 January 2020
J.L. v. Finland (dec.), no. 32526/96, 16 November 2000
Jakóbski v. Poland, no. 18429/06, 7 December 2010
Jankovskis v. Lithuania, no. 21575/08, 17 January 2017
Jasinskis v. Latvia, no. 45744/08, 21 December 2010
Jatsõšõn v. Estonia, no. 27603/15, 30 October 2018
*Jeanty v. Belgium**, no. 82284/17, 31 March 2020
Jeladze v. Georgia, no. 1871/08, 18 December 2012
Jeronovičs v. Latvia [GC], no. 44898/10, 5 July 2016

—K—

Kadiķis v. Latvia (no. 2), no. 62393/00, 4 May 2006
Kadusic v. Switzerland, no. 43977/13, 9 January 2018
Kafkaris v. Cyprus [GC], no. 21906/04, 12 February 2008
Kalda v. Estonia, no. 17429/10, 19 January 2016
Kanagaratnam v. Belgium, no. 15297/09, 13 December 2011
Kaprykowski v. Poland, no. 23052/05, 3 February 2009
Karabet and Others v. Ukraine, nos. 38906/07 and 52025/07, 17 January 2013
Karsakova v. Russia, no. 1157/10, 27 November 2014
Karowski v. Poland, no. 29869/13, 19 April 2016
Keenan v. the United Kingdom, no. 27229/95, 3 April 2001
Khamtokhu and Aksenchik v. Russia [GC], nos. 60367/08 and 961/11, 24 January 2017
Khlaifia and Others v. Italy [GC], no. 16483/12, 15 December 2016
Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, nos. 11082/06 and 13772/05, 25 July 2013
Khoroshenko v. Russia [GC], no. 41418/04, 30 June 2015
Khudobin v. Russia, no. 59696/00, 26 October 2006
Klibisz v. Poland, no. 2235/02, 4 October 2016
Klyakhin v. Russia, no. 46082/99, 30 November 2004
Kolesnikovich v. Russia, no. 44694/13, 22 March 2016
Kondrulin v. Russia, no. 12987/15, 20 September 2016
Konstantin Markin v. Russia [GC], no. 30078/06, 22 March 2012
Korban v. Ukraine, no. 26744/16, 4 July 2019
Kornakovs v. Latvia, no. 61005/00, 15 June 2006
Korneykova and Korneykov v. Ukraine, no. 56660/12, 24 March 2016
Korobov and Others v. Russia (dec.), no. 67086/01, 2 March 2006
Koştı and Others v. Turkey, no. 74321/01, 3 May 2007
Kotsaftis v. Greece, no. 39780/06, 12 June 2008
Koureas and Others v. Greece, no. 30030/15, 18 January 2018
Kovaļkovs v. Latvia (dec.), no. 35021/05, 31 January 2012
Krivolapov v. Ukraine, no. 5406/07, 2 October 2018
Kučera v. Slovakia, no. 48666/99, 17 July 2007
Kucheruk v. Ukraine, no. 2570/04, 6 September 2007

Kudła v. Poland [GC], no. 30210/96, 26 October 2000
*Kukhalashvili and others v. Georgia**, nos. 8938/07 and 41891/07, 2 April 2020
Kulinski and Sabev v. Bulgaria, no. 63849/09, 21 July 2016
*Kungurov v. Russia**, no. 70468/17, 18 February 2020
Kuparadze v. Georgia, no. 30743/09, 21 September 2017
Kyriacou Tsiakkourmas and Others v. Turkey, no. 13320/02, 2 June 2015

—L—

Labaca Larrea and Others v. France (dec.), no. 56710/13 and 2 others, 7 February 2017
Ladent v. Poland, no. 11036/03, 18 March 2008
Laduna v. Slovakia, no. 31827/02, 13 December 2011
László Magyar v. Hungary, no. 73593/10, 20 May 2014
Lebois v. Bulgaria, no. 67482/14, 19 October 2017
Leyla Alp and Others v. Turkey, no. 29675/02, 10 December 2013
Lind v. Russia, no. 25664/05, 6 December 2007
Longin v. Croatia, no. 49268/10, 6 November 2012
Lonić v. Croatia, no. 8067/12, 4 December 2014
Lorsé and Others v. the Netherlands, no. 52750/99, 4 February 2003

—M—

Mandić and Jović v. Slovenia, nos. 5774/10 and 5985/10, 20 October 2011
Manolov v. Bulgaria, no. 23810/05, 4 November 2014
Marcello Viola v. Italy (no. 2), no. 77633/16, 13 June 2019
Margaretić v. Croatia, no. 16115/13, 5 June 2014
Marro and Others v. Italy (dec.), no. 29100/07, 8 April 2014
Martzaklis and Others v. Greece, no. 20378/13, 9 July 2015
Mastromatteo v. Italy [GC], no. 37703/97, 24 October 2002
Matiošaitis and Others v. Lithuania, nos. 22662/13 and 7 others, 23 May 2017
McFeeley and Others v. the United Kingdom, Commission decision, 15 May 1980
McGlinchey and Others v. the United Kingdom, no. 50390/99, 29 April 2003
Mehmet Reşit Arslan and Orhan Bingöl v. Turkey, nos. 47121/06 and 2 others, 18 June 2019
Meier v. Switzerland, no. 10109/14, 9 February 2016
Melnik v. Ukraine, no. 72286/01, 28 March 2006
Michał Korgul v. Poland, no. 36140/11, 21 March 2017
Milić and Nikezić v. Montenegro, nos. 54999/10 and 10609/11, 28 April 2015
Mockutė v. Lithuania, no. 66490/09, 27 February 2018
Moiseyev v. Russia, no. 62936/00, 9 October 2008
Mooren v. Germany [GC], no. 11364/03, 9 July 2009
Moroz v. Ukraine, no. 5187/07, 2 March 2017
Mouisel v. France, no. 67263/01, 14 November 2002
Mozer v. the Republic of Moldova and Russia [GC], no. 11138/10, 23 February 2016
Murat Vural v. Turkey, no. 9540/07, 21 October 2014
Murray v. the Netherlands [GC], no. 10511/10, 26 April 2016
Muršić v. Croatia [GC], no. 7334/13, 20 October 2016
Mushegh Saghatelyan v. Armenia, no. 23086/08, 20 September 2018
Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium, no. 41442/07, 19 January 2010
Mustafayev v. Azerbaijan, no. 47095/09, 4 May 2017

—N—

Nart v. Turkey, no. 20817/04, 6 May 2008
Naydyon v. Ukraine, no. 16474/03, 14 October 2010
Nazarenko v. Ukraine, no. 39483/98, 29 April 2003
Neshkov and Others v. Bulgaria, nos. 36925/10 and 5 others, 27 January 2015
Nevmerzhitsky v. Ukraine, no. 54825/00, 5 April 2005
Nilsen v. the United Kingdom (dec.), no. 36882/05, 27 November 2008
Nogin v. Russia, no. 58530/08, 15 January 2015
Norbert Sikorski v. Poland, no. 17599/05, 22 October 2009
Novak v. Croatia, no. 8883/04, 14 June 2007
Nusret Kaya and Others v. Turkey, nos. 43750/06 and 4 others, 22 April 2014

—O—

Öcalan v. Turkey [GC], no. 46221/99, 12 May 2005
Öcalan v. Turkey (no. 2), nos. 24069/03 and 3 others, 18 March 2014
Okhrimenko v. Ukraine, no. 53896/07, 15 October 2009
Onoufriou v. Cyprus, no. 24407/04, 7 January 2010
Orchowski v. Poland, no. 17885/04, 22 October 2009
Ostroveņecs v. Latvia, no. 36043/13, 5 October 2017
Özgül v. Turkey (dec.), no. 7715/02, 6 March 2007

—P—

Paladi v. Moldova [GC], no. 39806/05, 10 March 2009
Palfreeman v. Bulgaria (dec.), no. 59779/14, 16 May 2017
Paluch v. Poland, no. 57292/12, 16 February 2016
Pankiewicz v. Poland, no. 34151/04, 12 February 2008
Pantea v. Romania, no. 33343/96, 3 June 2003
Papon v. France (no. 1) (dec.), no. 64666/01, 7 June 2001
Patranin v. Russia, no. 12983/14, 23 July 2015
Patsaki and Others v. Greece, no. 20444/14, 7 February 2019
Peers v. Greece, no. 28524/95, 19 April 2001
Peñaranda Soto v. Malta, no. 16680/14, 19 December 2017
Petrescu v. Portugal, no. 23190/17, 3 December 2019
Petrov v. Bulgaria, no. 15197/02, 22 May 2008
Petukhov v. Ukraine (no. 2), no. 41216/13, 12 March 2019
Piechowicz v. Poland, no. 20071/07, 17 April 2012
Płoski v. Poland, no. 26761/95, 12 November 2002
Poghossian v. Georgia, no. 9870/07, 24 February 2009
Poltoratskiy v. Ukraine, no. 38812/97, 29 April 2003
Polyakova and Others v. Russia, nos. 35090/09 and 3 others, 7 March 2017
Popov v. France, nos. 39472/07 and 39474/07, 19 January 2012
Preminyin v. Russia, no. 44973/04, 10 February 2011
Price v. the United Kingdom, no. 33394/96, 10 July 2001
Provenzano v. Italy, no. 55080/13, 25 October 2018
Puzinas v. Lithuania (dec.), no. 63767/00, 13 December 2005

—R—

R.C. and V.C. v. France, no. 76491/14, 12 July 2016
R.K. and Others v. France, no. 68264/14, 12 July 2016

R.M. and Others v. France, no. 33201/11, 12 July 2016
Radzhab Magomedov v. Russia, no. 20933/08, 20 December 2016
Raffray Taddei v. France, no. 36435/07, 21 December 2010
Ramirez Sanchez v. France [GC], no. 59450/00, 4 July 2006
Ramishvili and Kokhraidze v. Georgia, no. 1704/06, 27 January 2009
Raninen v. Finland, 16 December 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-VIII
Rappaz v. Switzerland (dec.), no. 73175/10, 26 March 2013
Razvozzhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia, nos. 75734/12 and 2 others, 19 November 2019
Renolde v. France, no. 5608/05, 16 October 2008
Retunscăia v. Romania, no. 25251/04, 8 January 2013
Rezmiveş and Others v. Romania, nos. 61467/12 and 3 others, 25 April 2017
Rivière v. France, no. 33834/03, 11 July 2006
Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina, no. 22893/05, 27 May 2008
Rodzevillo v. Ukraine, no. 38771/05, 14 January 2016
Rohde v. Denmark, no. 69332/01, 21 July 2005
Rook v. Germany, no. 1586/15, 25 July 2019
Rooman v. Belgium [GC], no. 18052/11, 31 January 2019
Rzakhanov v. Azerbaijan, no. 4242/07, 4 July 2013

—S—

S. and Marper v. the United Kingdom [GC], nos. 30562/04 and 30566/04, ECHR 2008 ECHR 2008
S.F. and Others v. Bulgaria, no. 8138/16, 7 December 2017
S.J. v. Luxembourg (no. 2), no. 47229/12, §§ 55-62, 31 October 2013
Saadi v. the United Kingdom [GC], no. 13229/03, 29 January 2008
Sakir v. Greece, no. 48475/09, 24 March 2016
Salakhov and Islyamova v. Ukraine, no. 28005/08, 14 March 2013
Salduz v. Turkey [GC], no. 36391/02, 27 November 2008
Samaras and Others v. Greece, no. 11463/09, 28 February 2012
Sannino v. Italy (dec.), no. 72639/01, 3 May 2005
Schemkamper v. France, no. 75833/01, 18 October 2005
Schuchter v. Italy (dec.), no. 68476/10, 11 October 2011
Scoppola v. Italy (no. 3) [GC], no. 126/05, 22 May 2012
Segura Naranjo v. Poland (dec.), no. 67611/10, 6 December 2011
Selçuk v. Turkey, no. 21768/02, 10 January 2006
Seleznev v. Russia, no. 15591/03, 26 June 2008
Serçe v. Romania, no. 35049/08, 30 June 2015
Serifis v. Greece, no. 27695/03, 2 November 2006
Shamayev and Others v. Georgia and Russia, no. 36378/02, 12 April 2005
Shchebetov v. Russia, no. 21731/02, 10 April 2012
Shelley v. the United Kingdom (dec.), no. 23800/06, 4 January 2008
Shishanov v. the Republic of Moldova, no. 11353/06, 15 September 2015
Shmelev and Others v. Russia (dec.), no. 1249/18 et al., 4 April 2020
Siemaszko and Olszyński v. Poland, nos. 60975/08 and 35410/09, 13 September 2016
Sinan Eren v. Turkey, no. 8062/04, 10 November 2005
Skatka v. Poland, no. 43425/98, 27 May 2003
Sławomir Musiał v. Poland, no. 28300/06, 20 January 2009
Slyusarev v. Russia, no. 60333/00, 20 April 2010
Soering v. the United Kingdom, 7 July 1989, Series A no. 161
Solcan v. Romania, no. 32074/14, 8 October 2019
Söyler v. Turkey, no. 29411/07, 17 September 2013
Starokadomskiy v. Russia, no. 42239/02, 31 July 2008
Stasi v. France, no. 25001/07, 20 October 2011

Stegarescu and Bahrin v. Portugal, no. 46194/06, 6 April 2010
Stella and Others v. Italy (dec.), nos. 49169/09 and 10 other applications, 16 September 2014
Stepuleac v. Moldova, no. 8207/06, 6 November 2007
*Strazimiri v. Albania**, no. 34602/16, 21 January 2020
Štitić v. Croatia, no. 29660/03, 8 November 2007
Stoichkov v. Bulgaria, no. 9808/02, 24 March 2005
Stoine Hristov v. Bulgaria (no. 2), no. 36244/02, 16 October 2008
Štrucl and Others v. Slovenia, nos. 5903/10, 6003/10 and 6544/10, 20 October 2011
Stummer v. Austria [GC], no. 37452/02, 7 July 2011
Sudarkov v. Russia, no. 3130/03, 10 July 2008
*Sukachov v. Ukraine**, no. 14057/17, 30 January 2020
Suso Musa v. Malta, no. 42337/12, 23 July 2013
Süveges v. Hungary, no. 50255/12, 5 January 2016
Svershov v. Ukraine, no. 35231/02, 27 November 2008
Svinarenko and Slyadnev v. Russia [GC], nos. 32541/08 and 43441/08, 17 July 2014
Sylla and Nollomont v. Belgium, nos. 37768/13 and 36467/14, 16 May 2017
Szafrański v. Poland, no. 17249/12, 15 December 2015
Szuluk v. the United Kingdom, no. 36936/05, 2 June 2009

—T—

T.P. and A.T. v. Hungary, nos. 37871/14 and 73986/14, 4 October 2016
Tali v. Estonia, no. 66393/10, 13 February 2014
Tarariyeva v. Russia, no. 4353/03, 14 December 2006
Tekin Yıldız v. Turkey, no. 22913/04, 10 November 2005
Tendam v. Spain, no. 25720/05, 13 July 2010
Testa v. Croatia, no. 20877/04, 12 July 2007
Tomov and Others v. Russia, nos. 18255/10 and 5 others, 9 April 2019
Topekhin v. Russia, no. 78774/13, 10 May 2016
Torreggiani and Others v. Italy, nos. 43517/09 and 6 others, 8 January 2013
Trabelsi v. Belgium, no. 140/10, 4 September 2014
Trosin v. Ukraine, no. 39758/05, 23 February 2012
Tunis v. Estonia, no. 429/12, 19 December 2013
Twenty-One Detained Persons v. Germany, nos. 3134/67, 3172/67 and 3188-3206/67, Commission decision, 6 April 1968
Tzamalīs and Others v. Greece, no. 15894/09, 4 December 2012

—U—

Ulemek v. Croatia, no. 21613/16, 31 October 2019

—V—

V.D. v. Romania, no. 7078/02, 16 February 2010
Valašinas v. Lithuania, no. 44558/98, 24 July 2001
Van der Ven v. the Netherlands, no. 50901/99, 4 February 2003
Van der Graaf v. the Netherlands (dec.), no. 8704/03, 1 June 2004
Van Droogenbroeck v. Belgium, no. 7906/77, 24 June 1982
Varga and Others v. Hungary, nos. 14097/12 and 5 others, 10 March 2015
Varnas v. Lithuania, no. 42615/06, 9 July 2013
Vartic v. Romania (no. 2), no. 14150/08, 17 December 2013
Vasilescu v. Belgium, no. 64682/12, 25 November 2014

Vasilică Mocanu v. Romania, no. 43545/13, 6 December 2016
Velyo Veleв v. Bulgaria, no. 16032/07, 27 May 2014
Vetsev v. Bulgaria, no. 54558/15, 2 May 2019
Vincent v. France, no. 6253/03, 24 October 2006
Vinter and Others v. the United Kingdom [GC], nos. 66069/09 and 2 others, 9 July 2013
Vintman v. Ukraine, no. 28403/05, 23 October 2014
Vladimir Vasilyev v. Russia, no. 28370/05, 10 January 2012
Vlasov v. Russia, no. 78146/01, 12 June 2008
Voicu v. Romania, no. 22015/10, 10 June 2014

—W—

Wainwright v. the United Kingdom, no. 12350/04, 26 September 2006
Wenerski v. Poland, no. 44369/02, 20 January 2009
Wenner v. Germany, no. 62303/13, 1 September 2016

—X—

X v. Latvia [GC], no. 27853/09, 26 November 2013
X v. Turkey, no. 24626/09, 9 October 2012
Xiros v. Greece, no. 1033/07, 9 September 2010

—Y—

Yakovenko v. Ukraine, no. 15825/06, 25 October 2007
Yankov v. Bulgaria, no. 39084/97, 11 December 2003
Yaroslav Belousov v. Russia, nos. 2653/13 and 60980/14, 4 October 2016
Yefimenko v. Russia, no. 152/04, 12 February 2013
Yunusova and Yunusov v. Azerbaijan, no. 59620/14, 2 June 2016
Yuri Illarionovitch Shchokin v. Ukraine, no. 4299/03, 3 October 2013

—Z—

Z.H. v. Hungary, no. 28973/11, 8 November 2012
Zarzycki v. Poland, no. 15351/03, 12 March 2013
Zherdev v. Ukraine, no. 34015/07, 27 April 2017